

Ijtimoiy-huquqiy jurnal

HUQUQ *va* BURCH

ISSN 2010-5436

№3/2020

ЙИЛБОШИ –
барака боши

ГУЛДАН НОЗИК,
тоғлардан кучли

БИОТЕРРОРИЗМ
таҳдидларига қарши
курашнинг ҳуқуқий жиҳатлари

МАЖБУРИЯТ
бажарилиши
керак

Бири иккинчисидан
КАМ ЭМАС...

БИОТЕРРОРИЗМ

таҳдидларига
қарши кураш-
нинг ҳуқуқий
жиҳатлари

14

**КОРРУПЦИЯВИЙ
ХАВФ-ХАТАР:**

хуни аниқлаш
ва баҳолашнинг
қийёсий-ҳуқуқий
таҳлили

18

ЙИЛБОШИ –

барака боши

2

ВАТАН РАВНАҚИ,

халқ фаровон-
лиги йўлида

8

Бугун бутун инсониятга хавф солиб турган коронавирус (COVID-19) инфекцияси, минг афсуски, юртимизни ҳам четлаб ўтмади. Шу боис, Мажбурий ижро бюроси фаолиятида фуқаролар ва ходимларнинг мулоқот хавфсизлиги чораларини кўриш, вирусдан сақланиш бўйича қатъий профилактик чора-тадбирлар белгиланди.

ХОДИМНИНГ

ташаббусига
кўра меҳнат
шартномасини
бекор қилиш

24

Халқаро савдо палатасининг Халқаро тижорат арбитраж суди, Стокгольм савдо палатаси қошидаги Халқаро тижорат арбитраж суди, шунингдек, Россия савдо-саноат палатаси қошидаги Халқаро арбитраж суди дунёда эътироф этилган ва бевосита халқаро иқтисодий муносабатларда юзага келадиган низоларни кўришга ихтисослашган халқаро тижорат арбитражлари ҳисобланади. Булар институционал арбитражлардир.

ЖИНОЯТ ИШИНИ
кўриб чиқишда
замонавий
механизмлар-
нинг аҳамияти

28

**ХАЛҚАРО ТИЖОРАТ
АРБИТРАЖЛАРИ**

фаолиятини
ташқил этиш-
нинг айрим
масалалари

32

МАЖБУРИЯТ

бажарилиши
керак

36

ЭГАЛИК ХУҚУҚИНИ БЕЛГИЛАШ:

бу бўйича
фуқаролик
ишлари
қониқарлими?

40

НИЗОЛАРНИ

ҳал этишда
келишув
битимининг
ўрни

44

БИРИ ИККИНЧИСИДАН

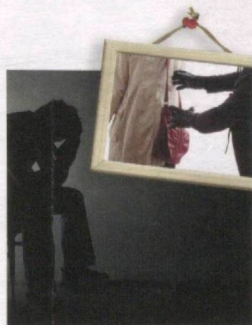
кам эмас...

48

ЖИНОЙ ИНСЦЕНИРОВКАЛАР:

уларни
таснифлашнинг
назарий
асослари

50

ПРОБАЦИЯ

ўзи нима?

54

АЙБСИЗЛИК

презумпцияси

56

ГУЛДАН НОЗИК,

тоғлардан кучли

60

Аёл хилқатига
гўзал таърифлар
туганмасдай. Гарчи
фёъли ҳам, ўзи ҳам
баҳорга менгалса-да,
баъзан тушуниксиз
туюлса-да... Агар у
бўлмаганида буюклар,
ботирлар туғилмас эди,
шоирлар яралмас эди,
муҳаббат қасрлари
қурилмас эди...

Муассислар:

Ўзбекистон Республикаси
Адлия вазирлиги,
Бош прокуратураси,
Конституциявий суди,
Олий суди

Таҳрир кенгаши:

Русланбек Давлетов
Нигматилла Йўлдошев
Бахтиёр Мирбобоев
Козимджан Камилов

Бош муҳаррир:

Аслиддин Алмардонов

Таҳрир ҳайъати:

Ақбар Тошқулов
Бахтиёр Исаков
Светлана Ортиқова
Ҳаёт Шамсутдинов
Шерзод Рабиев
Нодирбек Салаев

Дизайнер:

Азамат Жуманиёзов

Навбатчи муҳаррир:

Шавкат Ёдгоров

Журнал саҳифаларида

ўЗА фотосуратларидан фойдаланилган.

«НУQUQU va BURCH» ижтимоий-ҳуқуқий журнали
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 2012
йил 13 июнда 0251-сонли гувоҳнома билан рўйхатга
олинган. Журнал 2006 йил март ойдан чиқа
бошлаган. Ойда бир марта чиқади.

Нашр индекси: 902. Сотувда келишилган нархда.

Журнал саҳифаларида чоп этилган материаллардан
фойдаланилганда «НУQUQU va BURCH» ижтимоий-
ҳуқуқий журналидан олинди деб кўрсатилиши шарт.
Таҳририят тақдим этилган мақолаларни тақриз
қилиш ва қайтариш мажбуриятини олмаган.
PR белгиси билан берилган мақолалар тижорат
мақолалари ҳисобланади.

Таҳририят манзили:

100115, Тошкент шаҳри, Чилонзор кўчаси, 29-уй.

Телефонлар:

Ижодий бўлим: (71)277-04-23, (71) 277-04-51.

Обуна бўлими: (71) 277-04-26; Бухгалтерия: (71) 277-04-72

web-site: www.huquqburch.uz;

e-mail: info@huquqburch.uz

[f facebook.com/huquqburch.uz](https://www.facebook.com/huquqburch.uz)

[telegram.me/huquqburch.uz](https://t.me/huquqburch.uz)

Журнал 17.04.2020 йилда босмаҳонага топширилди.

Қоғоз бичими 60x84 1/8. Офсет усулида босилди.

Шартли 8 б.т. Бюроғрма №1155. Адади: 4060.

«Колорпак» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.

Тошкент шаҳри, Элбек кўчаси, 8-уй.

Йилбоши – барака боши

Хотиранинг турлари қўп. Биз уни оғзаки ва ёзма хотира деймиз. Ёзма манбаларда келган маълумотлар ёзма хотирани, халқнинг ёдида ўтиб келаётганлари оғзаки хотирани ташкил этади. Одатда, кишилар ёзма манбага қўпроқ ишонади. Унинг ҳақиқатга қанчалик тўғри эканлигини ўйлаб ўтирмайди. Халқ фольклори, бетакрор удум-маросимларимиз ҳам оғзаки, аини пайтда, ҳаракатдаги хотира ҳисобланади. Хотиранинг яна бир тури борки, бу қон ёдида турадиган, илмий тилда айтганда, гендан ўтадиган хотирадир. Халқнинг қайси анъаналари, удум-маросимлари, моддий-маънавий мероси ёдига сингишгани кузатилса, улар туғма ва қадимий бўлади. Масалан, курашни олайлик. Олимлар ўзбекининг тетапоя бўлган икки боласини қарама-қарши қўйиб тажриба ўтказишганда, улар бейхтиёр кураш ҳаракатларини бажаришган экан. Демак, кураш ҳалқимизнинг қон-қонига сингиб кетган. Ўзбекининг кураш билан махсус шуғулланмаган ҳар бир фарзанди майдонга тушса, қон хотираси уйғониб кураш ҳаракатларини бажариб кетаверади. Наврўз ҳам бизнинг қон хотирамизда келаётган байраимиз, асл қадриятимиздир.

Байрамлар киши қўнглини поклайди. Шу боис уларни руҳнинг ҳаммоми дейиш мумкин. Хусусан, Наврўз каби мавсумий байрамда одам ўтган умрини сарҳисоб қилади, келажакни ҳам режалаштиради, киши тубдан янгиланади. Худди қамиш бўғин-бўғин бўлиб ўсганидай, инсон ҳам фасларг оралиғида янгилиниб боради. Алмашинув нафақат табиатда, балки инсон руҳиятида, унинг ботинида ҳам кечади. Наврўзнинг покланиш, қайта туғилиш байрами аталиши шундан.

Бизнинг уч ўлчамли дунёимизда вақтни сония, соат, кун, ҳафта, ой, йил, аср, эраларга ажратиб, белгилаш урф бўлган. Бу шунчалик ўз-ўзидан туғилиб, таомилга кирган эмас. Инсоният фазо ва ерда вақтнинг маълум бир босқич, ҳалқаларда

узлуксиз айланиб қайтишини кузатиб, ана шу ўлчамларни белгилаган. Ерда туриб коинотни кузатган аждодларимизнинг тўплаган билим ва тажрибалари ҳамда коинотдан тушган ахборотлар бизга мифлар, маросимлар, халқ оғзаки ижодининг қуйма шаклларида мерос бўлиб келган, бугунимизда ҳам яшамоқда.

Дунёнинг барча халқларида йилни фасларга, мавсумларга ажратишнинг ўзига хос тартиби бор. Аввало, кўпчилик халқлар ўртасида икки тартибдаги тақвим амал қилади, бири – қуёш тақвими, иккинчиси – ой тақвими. Бизда ҳам қадим-қадимдан мана шу икки тақвим амалиётда кенг қўлланилган.

Ёз мавсуми – 21 мартдан бошлаб кун узаяди. Кундузнинг ёйилиб, кенгайишини ифодаловчи «ёз» (ёзилмоқ, узаймоқ, кенгаймоқ маъноларида) бу мавсумга исм бўлган. Аксинча, туннинг узайиб, кундузнинг қисқариши – «қиш» (қисилмоқ, сиқилмоқ, тораймоқ маъноларида) сўзи билан аталган. Атамалар тасаввур ва дунёқарашни тўлиқ қамрайди. Мақолда «Ёз ёзил, қиш йиғил» дея айтилиши далилдир.

Қуёшнинг ер шари устида 23°27 шимолий кенглик ва 23°27 жанубий кенгликлар оралиғи бўйлаб силжиши мавсумий – эклиптика (осмон сферасининг катта доираси 360° га тенг), йиллик ҳаракат деб аталади. Одатда, ўн икки бурж юлдузлари ана шу эклиптика чизиғи бўйлаб бир хил – 30° га тенг ораликда жойлашган. Қуёшнинг йил давомида ҳар бир ўқак (бурж)да қўноқ бўлиши ердаги кузатувчи учун ўлчам ҳисобланган. Ўн икки ўқак қадимда шундай номланган: Қўзи (Ҳамал), Уз (Савр), Эрандиз (Жавзо), Қучиқ (Саратон), Арслон (Асад), Буғдойбоши

(Сумбила), Улгу (Мезон), Чазан (Акраб), Ёй (Қавс), Ўғлак (Жадий), Кўнак (Далв), Балиқ (Хут). **Кўёш йигирма биринчи мартда шимолий ярим шарга – Кўзи (Ҳамал) буржига ўтади, бу вақтда кеча билан кундуз ҳар иккала ярим шарда ҳам тенг бўлади. Айни шу кун шимолий ярим шарда баҳорги тенгкунлик –Йилбоши, Наврўз киради.** Кузги тенгкунлик – 22 сентябрда кўёш жанубий ярим шарда – Улгу (мезон) буржида туради. Халқимиз бу кунни қадимда Самон кунни (Меҳржон) сифатида нишонлаган.

Ойнинг тўлишиб, ботиши ва маълум бир юлдузлар билан ўзаро муносабати-га қараб ой тақвими тузилган. Ой тақвими-га қўқда маълум юлдузларнинг ой билан тўқнаш келиб ўтиши асос сифатида олинган. Бу юлдузларнинг бири – Хулкар, иккинчиси Қамбардир. Ер йил давомида кўёш атрофини айланар экан, ёз фаслида Қамбар, киш фаслида Хулкар юлдузларигина ердан кузатилади. Аслида Сомон йўли галактикасининг бир қутбида Қамбар, иккинчи қутбида Хулкар юлдузлар туркуми ўрин олган. Кузатувчи назарида бу юлдузлар ер атрофида шундай айланадики, бири иккинчисини ҳеч қачон кўр-

майди. Киш мавсумида Хулкар, ёз фаслида Қамбарни аниқ кузатиш мумкин. Йил давомида ой билан Қамбар туркуми ёнма-ён келган (тўқнашган) кунлар – Қамбар-тўғал, Хулкар билан ой юзма-юз бўлган кунлар Хулкар-тўғал номини олиб тақвимга асос бўлган. Ой ва ушбу юлдуз туркумларининг қайси тарзда учрашуви-га қараб табиатда бўладиган ўзгаришлар, об-ҳаво райи (эҳтимоли) тахмин этилган, чорвадорлар, деҳқонлар ўзларининг мавсумий юмушларини режалаштириб, қачон экин экиш, чорва тўли (қўзилаш мавсуми) қачон олиниши лозим, қайси вақтда чорвани яйловга чиқарган маъқул, ҳосилни йиғиб олиш муддати каби юмушлар вақтини белгилашган.

Хулкар ва Қамбар юлдузлари билан боғлиқ туркум нақл, афсоналарда халқнинг билим ва тажрибалари бадиий ифодаланган. Айтадиларки, Хулкар – қиз, Қамбар – йигит бўлиб, севишганлар эмиш. Етти қароқчи (юлдуз) уларнинг ўртасига тушиб, юз кўрмас бўлиб кетишибди. То қиёматгача Хулкар билан Қамбар бир-бирини кўрмас экан. Етти қароқчининг қабатидаги бир юлдузча ўша Хулкардан ўғирлаб олинган эмиш. Охир қиёматда, (космик тартиб издан чиқиб, борлиқ хаосга эврилиши, самодаги тартибот бузилиб, олам миқёсида улкан ҳалокат юз берганда) Хулкар билан Қамбар юз кўришар экан. Яна ривоятда келади: Хулкар юлдузи ернинг остига кириб кетганидан кейин, ўша жойда қанча вақт турса, ҳайвонларга шунчалик яхши бўлар экан. Ана шундай кунларнинг бирида туя, от, сигир, эшак, қўй, эчки ўзаро келишиб, Хулкарни ер тагидан чиқармасликка аҳд қилишибди. Навбат билан Хулкар чиқадиган ерни беркитиб пойлаб турадиган бўлишибди. Эчкига пойлоқчилик етганида, унинг тоқати тоқ бўлиб: «У қачон чиқади, бир ўтлаб келай» деб ўйинга берилиб, Хулкарни унутибди. Бир пайт эчки келиб қараса, Хулкарнинг боши кўриниб, чиқиб келаётганмиш. Эчки шошиб туёғини туй-

нукка босибди. Хулкар унинг туёқларини тешиб осмонга учиб кетган экан. Агар эчки вақтида олдини олганида, Хулкар ер остида қолиб, ҳамisha ёз бўлар экан.

Нима учун эчки? Нақлда от, туя ёки бошқа ҳайвон эмас, айнан эчки Хулкарни кўйиб юборди? Аслини олганда, эчки ёки улоқ бизда кўклам тимсоли ҳисобланади. **Қишнинг зооморфик тимсоли эса бўри ҳисобланади.** Маросим ва фольклорда иккаласи бир-бирига қарама-қарши кўйилган. Бу тасаввур изларини халқ кўшиқларида кузатамиз. Болалар кўкка булут чиқиб, ёмғир ёғиши кутилаётган, кечикаётган вақтлар:

*Ёмғир ёғалоқ,
Эчки чақалоқ,
Бойнинг қизининг
Қорни юмалоқ...*

деб куйлаши урф бўлган. «Ёмғир ёғалоқ» дегани – ёмғир ёғмоқчи эди. «Эчки чақалоқ» дегани – ҳали эрта кўклам бўлгани билан ёмғир негадир кечикипти, бойнинг қизи – ҳайдалган ер эса бўлажак ҳосилга

ҳомиладор. Уруғ тушган ердан майса униб чиқиши учун ёмғир керак деб куйланмоқда. Бу кўшиқ кечикаётган ёмғирни чақириш учун айтилган.

Наврўзнинг қадимийлиги ва халқимиз қон ёдига сингишганлигини Наврўзга асос бўлган дунёқараш ва тасаввурларнинг бевосита «Гўрўғли» достонига ҳам манба эканлиги далиллайтиди. Гўрўғли ер остида туғилиб, ўз вазифасини адо этгач, яна қайтиб ғорга кириб кетади. «Гўрўғли» эпоси ўзагини айнан ўлиб тирилувчи – табиат ва куёш, ой туркуми мифлари ташкил этади. Достон сюжетининг мифологик асосида мавсумий ўлиб-тирилувчи табиатнинг ёз (кўклам) тимсоли – Гўрўғли ва унга қарама-қарши кутб ҳисобланган Райҳон подшо – қиш тимсолининг кураши турибди. Достоннинг бу кунги вариант, версияларида сюжетнинг айна халқалари (кўклам ботинида қиш, қиш ботинида ёз етилиб туғилиши, бу туғилиш ўзаро кураш, қарама-қаршилиқлар ичидаги уйғунлик, доимий ҳаракатдан иборат эканлиги) билан боғлиқ тасаввурлар янгиланиб, бадий-эстетик талқин олган,

инсоний муносабатлар тасвирига ўтган: этнос ва уни қувватга келтирувчи алп мансуб бўлган авлоднинг бадий тарихига айланган. Гўрўғли номида куёш ўғли мазмуни тургани ҳам фикримизни исботлайди. Айнан «Гўрўғли» дostonи ўзагида турувчи сюжетнинг маросим шакли ҳозир болалар ижросига ўтган «Бойчечак» маросимида кузатилади. Маросимнинг нисбатан тўлароқ ҳалқалари Наманган вилоятининг Чортоқ тумани ҳудудида сақланиб қолган. Бу ерда болалар эрта кўклам бойчечакни топиб, бир гуруҳ бўлиб, жўрабоши етагида хонадонма-хонадон кезиб чиқишади. Бойчечакчилар ҳар бир дарвоза олдида тўхтаганда, жўрабоши ушбу кўшиқни куйлайди:

– *Бойчечак айтиб келдик эшигингизга,
Худойим ўғил берсин бешигингизга.*

Гуруҳ эса:

– *Бота, бота-бо, бойчечак,*

Уйингизга чоч тилла.

Илойим ўғил берсин,

Отгинаси Раҳматилла.

Уй эгаси кўриниш беранда:

– *Ўтириб чиқинг,*

Ўтириб чиқинг,

*Ёғоч товоқни тўлдириб чиқинг, –
дейдилар.*

Хонадон соҳиби жўрабоши тутиб турган бойчечакни кўриб, тавоф қилиб, ҳимматига яраша бойчечакчиларга ул-бул беради. Уй эгаси ҳасислик қилиб ҳеч нарса бермаса, бойчечакчилар:

Ўқим, ўқим,

Қозонингга ...! –

деб ёмон тилак билдиради.

Қадимда катталар иштирокида ўтган «Бойчечак» маросимида қиш ва кўкламнинг курашини ифодаловчи сахналар бўлган. Бойчечак тутган жўрабоши кўклам сиймосида ўз шериклари – аниқроғи, жангчилари билан хонадонма-хонадон юриб қишни ҳайдаган. Қиш сиймоси ва жангчиларини ифодаловчи томон қат-

тиқ қаршилиқ кўрсатган. Бир-бир чекиниб хонадонларни ва, ниҳоят, бутун қишлоқни тарк этган. Қиш ва кўклам ўртасидаги асосий кураш катта далада бўлган. Бунда қиш ва ёз томон рамзий жанг қилиб, айтим-қўшиқ куйлаб баҳшлашганлар. Ҳозирги қунда маросим таркибидан чиққан, аммо қадимий излари сақланган «Сочингни узун дейдилар» лапар «қиш» ва «кўклам» савол жавоби бўлган. Лапарда йигит қизнинг сочи, қоши, кўзи, юзи, бели, қандай эканлигини сўрайди. Қиз эса кўкламдаги табиат тасвири орқали ўзини таъриф этади. Бизнинг назаримизда, «Кичкинажон-кичкина» қўшиғи ушбу айтишув, баҳснинг сўнгги нуқтаси бўлган. Қишнинг кичрайиб тарик тимсолига келиши, буни рақсда кўрсатиши кўкламнинг қишни енгиб уруғ (тарик) ҳолатига келтиришини ифода қилган.

Янгиланиш эҳтиёждан келиб чиқади. Эҳтиёж бўлмаган жойда ҳар қандай неъмат уруғлигича қолиб кетаверади. Наврўз ҳам шундай. Собиқ шўролар даврида унга бўлган муносабатни кўпчилик унутгани йўқ. Ўн йиллар давомида у халқдан четга суриб қўйилди. Мақсад халқни ўз хотирасидан, руҳий қувватидан узиш эди. Хотирасидан айрилган одам ўзгага муте қулга айланади. Ўша даврда шундай бўлди ҳам. Наврўз нималигини билмайдиган авлодлар пайдо бўлди...

Мустақиллик йилларида, аввало, шу узилишга барҳам берилди. Халқ руҳияти яна миллий заминдан озиклана бошлади. Шундай бўлдики, бу даврга келиб Наврўзда янгиланиш юз берди: у умумхалқ байрами сифатида нишонлана бошлади. Азалда ҳам Наврўз халқ сайли тарзида ўтказилган. Чунки сайил, томошаларнинг маънавий аҳамияти улуг. Байрамдан кишилар улкан маънавий озиқ олган, Наврўз қандай қаршиланса, йил давомида шу кайфият ҳукм суриши исботланган. Мамлакатимизда нишонланадиган асосий байрам тантаналарини олинг. Унда қадимий Наврўзнинг унутилган кўпги-

на узвлари қайта тикланди. Бу тикланиш баробарида янгилиниш ҳам кетаяпти. Мазмун-моҳияти аслига уйғун ҳолда қолаяпти, аммо ижро ҳолатлари замонга мосланмоқда. Нагизжада азалий байрамимиз янги бир қувватга кирди. Ўзбекининг маънавий қиёфасини кўрсатадиган катта маънавий ҳодисага айланди. Дунё бу байрам орқали бизнинг қандай халқ эканимизни, жаҳон тамаддунида нечоғли ўрин тутишимизни билаяпти, кашф этяпти.

Наврўз байрамини бутун халқ нишонлаб, байрам қилар экан, эл яқдил бўлиб, эзгу ниятлар қилар экан, унинг муроди бутун миллиятнинг кўнглини иллатлардан тозалайди. «Ҳар куннинг Наврўзга айланиш» орзуси ўз рўёбини топади.

Наврўз маросимлари қотиб қолган топинч эмас, аксинча, у ҳамиша халқ билан бирга яшовчи, халқнинг кўнглида нимаки кечса, ушбу байрамда ҳам акс этувчи қадрият ҳисобланади. Наврўз байрамининг бу кунги талқинлари, театрлашти-

рилган ўйинлар байрам моҳиятини англашда халққа ёрдам бермоқда. Ҳамиша томошабин «суст» ҳолатда қолади. Наврўз байрами томошабинни суймайди. Наврўзда ҳамма иштирокчи, ижрочи ва фаол бўлади. Ана шунда байрам асл моҳиятига уйғун мақомга етади.

Маросимлар, байрамлар, удумлар одамнинг ўзини англаш жараёнида пайдо бўлган, ривожланган. Яхлит тизимга келган маросимлар инсоннинг билимларини аجدоддан авлодга етказувчи хотиранинг ўзига хос бир шакли бўлиб хизмат қилган. Наврўзни англаш – инсон ўзини ўзи англашнинг бир йўли. Инсон инсон сифатида шу йўлда ҳам намоён бўлади. Инсоннинг бошқа мавжудотдан фарқли жиҳати ҳам шунда. Инсон табиатни англайди, уни билиш асносида ўзини кашф этади. Наврўз байрамининг ўзак моҳиятини ушбу англаш ва кашф этиш ташкил қилади.

Шомирза ТУРДИМОВ,
филология фанлари доктори

Ватан равнақи, халқ фаровонлиги йўлида

Мутахассисларнинг фикрича, кейинги ўн йилликда энергоресурсларга талаб кескин ошади ва энергетика омили ҳар қандай мамлакат иқтисодиётидаги ҳал қилувчи аҳамиятини сақлаб қолади. Бу, энг аввало, ишлаб чиқариш ва технологик тараққиёт, маиший-коммунал соҳаларнинг уларга бевосита боғлиқлиги билан изоҳланади. Демак, энергия ресурсларидан оқилона фойдаланиш бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан биридир.

2017 йил 29 майдаги «Электр энергияси ва табиий газ етказиб бериш ҳамда истеъмол қилиш соҳасида тўлов интизомини янада мустаҳкамлаш, шунингдек, ижро иши юритиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Президент Фармонида мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузурида энергия ресурслари учун тўловларнинг ўз вақтида ва тўлиқ ундирилишига, электр ва газ тақсимлаш тармоқларига ноқонуний уланиш ҳамда талон-торож қилиш ҳолатларини аниқлаш, бартараф этиш ва олдини олишга, шунингдек, суд ҳужжатлари ижросини таъминлашга масъул бўлган Мажбурий ижро бюроси ташкил этилди.

Моҳиятан энергоресурслар таъминоти соҳасида бошқарув тизимини, назорат ва ҳисобга олиш механизмларини янада такомиллаштириш, тўлов интизомини мустаҳкамлаш, ижро иши юритишнинг самарадорлигини оширишни кўзда тутувчи вазифалар қай даражада удаланди? Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий та-

раққиётида муҳим ўрин тутувчи коммунал соҳа муаммоларига ечим топиш борасида қандай натижаларга эришилди?

Бюро органлари томонидан амалга оширилган ишлар, олдинда турган муҳим вазифалар ва юзага келаётган муаммолар таҳлилидан юқоридаги саволларга жавоб топиш мумкин.

Аввало, ижро иши, энергия ресурслари билан боғлиқ барча ҳолатлар тизимли ўрганиб чиқилиб, таҳлил қилинди. Белгиланган вазифалар – энергия ресурслари учун тўловларнинг ўз вақтида ва тўлиқ ундириш, электр ва газ тақсимлаш тармоқларига ноқонуний уланиш ҳамда талон-торож қилиш ҳолатларини аниқлаш, уларни бартараф этиш ва олдини олиш, шунингдек, суд ҳужжатларининг ижросини сўзсиз таъминлаш юзасидан комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, амалга татбиқ этилди. Қисқа вақт ичида суд ва бошқа органлар қарорлари ижросини таъминлаш, энергия ресурслари бўйича қарздорликни камайтириш борасида ижобий кўрсаткичларга эришилди.

МИСОЛ УЧУН:

Бюро органлари ташкил этилганидан буён ҳозирга қадар энергия ресурслари, сув истеъмоли ва қаттиқ маиший чиқиндилар соҳасида **87,9 трлн. сўм** ундирилди (шундан электр энергияси – **42,7 трлн.**, табиий газ – **43,0 трлн.**, ичимлик суви – **1,9 трлн.**, маиший чиқинди – **0,4 трлн.**).

Шунингдек, **45,1 трлн. сўмлик 7,6 млн.та** суд ва бошқа органлар қарорларининг ижроси таъминланди.

Ўтган давр ичида энергия ресурслари ва сув таъминотидан ноқонуний фойдаланиш ҳамда талон-торож қилиниши билан боғлиқ **1,2 трлн. сўмлик зарар** аниқланиб, **1033 та** жиноят иши қўзғатилган.

2017 йилнинг 16 ноябрида «Сув таъминоти ва сув чиқариш хизмати кўрсатиш соҳасида тўлов интизомини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Президент Фармони асосида Мажбурий ижро бюроси органларига сувдан ноқонуний фойдаланиш, водопровод ва канализация тармоқларига ўзбошимчалик билан уланиш ҳолатларининг олдини олиш, сув таъминоти учун тўловларни ундириш вазифаси ҳам юклатилди ва биргина, 2019 йилда сув истеъмоли бўйича қарздорлардан 1,1 трлн. сўм

ундирилди. Бу бюро ташкил этилмасдан олдинги кўрсаткичга нисбатан 200 фоиз кўп.

Албатта, бюро фаолияти фақат ундирувлардангина иборат эмас. Амалга оширилган хатлов жараёнида «Water control» дастуридаги истеъмолчиларга оид маълумотларга ойдинлик киритилиб, сув таъминоти корхоналари томонидан ҳақиқатда мавжуд бўлмаган 575 мингдан зиёд истеъмолчига фойдаланилмаган сув таъминоти ва сув чиқариш хизмати учун жами 140,1 млрд. сўм нореал қарздорлик ҳисоблангани аниқланди.

Нореал қарздорликни ҳисобдан чиқариш бўйича Уй-жой коммунал хизмат кўрсатиш вазирлигига маълумотлар тақдим қилинди.

Мақсад сув таъминоти соҳасида тўлов интизомини мустақамлаш, аҳоли учун қулай ҳисоб-китоб тизимини яратиш эди ва бу борада самарали ишлар амалга оширилди.

Шу сабабли, Президентимизнинг 2019 йил 26 ноябрдаги Фармони билан жорий йилнинг 1 январидан сув таъминоти ва сув чиқариш хизматлари учун тўловларнинг тўлиқлиги ва ўз вақтида амалга оширилишини таъминлаш вазифаси «Ўз-сувтаъминот» АЖ ва унинг таркибига кирувчи ташкилотларга ўтказилди.

2018 йил 22 ноябрдаги Президент фармони билан бюрого қўшимча қилиб қаттиқ маиший чиқиндиларни тўплаш ва олиб чиқиш хизматлари учун тўловларнинг тўлиқ ҳамда ўз вақтида тўланиши-

ни таъминлаш вазифаси юклатилди. Бу борада ҳам ундирувлар йилдан-йилга ошиб бормоқда. Муҳими – юртдошларимизда атроф-муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, тўлов интизомига риоя қилиш маданияти шакллана бошлади.

Ўтган йилнинг 12 мартда имзоланган «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Президент қарорига мувофиқ 2019 йил 1 апрелдан суд ҳужжатларини мажбурий ижро этиш жараёнига медиация институти жорий этилди.

Бюро, шунингдек, оилаларни яраштириш тадбирларини ҳам амалга ошириб келмоқда ва бунинг натижасида 15 мингдан ортиқ оилалар яраштирилди. Мақсад – нафақат оилалардаги соғлом муҳитни тиклаш, балки вояга етмаганларнинг келажагини ҳам ҳимоя қилиш.

ШУ ЎРИНДА ЭЪТИБОРИНГИЗНИ ЯНА РАҚАМЛАРГА ҚАРАТАМИЗ:

Бюрого келиб тушган **487 мингдан ортиқ** мурожаатнинг **221 мингга** яқини (**45,4 фоизи**) алимент ундируви билан боғлиқ. Иш юритувидаги ҳужжатларнинг **24,6 фоизини** алимент ундирувига оид ижро ишлари ташкил этади.

Тезкор тадбирлар натижасида жорий йилнинг ўтган 3 ойи давомида қидирувдаги жами **2800 нафар** шахсдан **900 нафари** топилиб, улардан **3,5 млрд.** сўмлик қарз ундирилди.

2019 йилнинг 29 октябрида суд қарорлари ижросини узрсиз сабабларга кўра бажармаган қарздор жисмоний шахснинг Ўзбекистондан чиқишини вақтинча чеклаш юзасидан Мажбурий ижро бюроси, Ички ишлар вазирлиги ва Давлат хавфсизлик хизмати Чегара қўшинларининг ҳамкорлигига оид низомни тасдиқлаш бўйича қўшма қарор имзоланди.

Бюро фаолиятини ташкил этишда АКТ ютуқлари, инновацион ёндашувларга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, иш самардорлиги, меҳнат тақсимоти ҳамда ундирилган маблағларнинг ҳаққонийлиги таъминлаш борасида «E-auksion», «MIB Portal», «MIB Inspector» ва «Ҳисоботларнинг ягона портали» каби дастурий тизимлар яратилган.

ОДДИЙ БИР МИСОЛ:

Олдинлари ҳамма ҳам аукционга қўйилган мол-мулк ҳақида маълумотга эга бўлавермас, улар кўпинча нархи туширилган ҳолда сотилар эди. Эндиликда «E-auksion» ягона электрон савдо майдончаси орқали сотилаётган мол-мулк ҳақида исталган одам маълумот олиш имконига эга.

Давлатимиз раҳбарининг 2018 йил 13 мартдаги «Ижро ҳужжатлари юзасидан қарздорликларни ундириш масалалари бўйича ягона идоралараро электрон ҳамкорлик тизимини яратиш тўғрисида»ги қарори билан қарздорлар ҳамда суд қарорлари ижросини таъминлашдан бўйин товлаган шахсларга нисбатан чекловлар ўрнатиш механизмининг йўлга қўйиш мақсадида 30 дан ортиқ ваколатли идоралар билан тезкор электрон ахборот алмашинуви йўлга қўйилди.

Аҳоли мурожаатларига тўхталсак. Бюро ташкил этилгандан буён келиб тушган 487 мингдан ортиқ мурожаатнинг 197 мингдан зиёди ижобий ҳал этилди. Уларнинг 55 мингдан ортиғи «1107» қисқа рақамли «ишонч телефони» орқали келиб тушган.

Мажбурий ижро бюроси фаолиятини бошлаганидан буён долзарб бўлиб келаётган масала-

лардан бири нореал ёки асоссиз қарздорликлар билан боғлиқ ҳолатлардир. Нореал, асоссиз қарздорликларнинг келиб чиқиши Бюро фаолияти билан умуман боғлиқ эмас, бундай ҳолатлар Бюро фаолияти даврида кўпроқ юзага чиқди. Буни тушуниш керак.

Албатта, бундай қарздорликлар қаердан келиб чиқаётгани кўпчиликини қизиқтиради.

Ўрганишлар бунга таъминотчи корхоналар томонидан истеъмолчиларнинг тўлиқ кўриқдан ўтказилмаслиги, энергия ресурслари ва сув таъминотининг талон-торож қилиниши, етказиб бериш жараёнидаги табиий йўқотишларнинг истеъмолчилар зиммасига қарз сифатида қўйилиши асосий сабаб бўлаётганини кўрсатмоқда.

Яна ҳам соддароқ қилиб айтганда, таъминотчи корхоналар муайян бир хонадон ёки корхона фойдаланган табиий ресурс, дейлик, газ учун қарздорлик юзага келгани ҳақидаги маълумотни рўйхат асосида бюро органларига юборади. Ана шу маълумот асосида Бюро давлат инспектори қарздорнинг манзилига боради. Мақсад қарзни ундириш! Манзилга борилганда маълум бўладики, у ердаги ҳисоблагич кўрсаткичи давлат инспектори қўлидаги маълумотдан фарқ қилади. Ана шу жараёнда зиддиятлар юзага келади ва бюро ходимларига кўплаб эътирозлар бўлади.

Бундай вазиятда қандай йўл тутиш керак?

Бу каби ҳолатларда истеъмолчи давлат инспекторига вазиятни тушунтириб, тўлов ҳақидаги ҳужжатларни тақдим этиши ва ҳудудий бўлим ёки бошқармага мурожаат этиши зарур. Ўз навбатида, бюро масъул ходимлари ҳолатга аниқлик киритиш учун қайта ҳисоб-китобни амалга ошириб, истеъмолчининг манзилида хатлов ўтказади. Ортиқча қарздорликни олиб ташлаб, базага ҳаққоний маълумотни киритиш чораларини кўради.

Шундай салбий ҳолатларнинг олдини олиш бўйича жойларда гуруҳлар тузилган. Улар маҳаллалардаги барча хонадонларни кўрикдан ўтказиб, истеъмолчи хонадонидаги ҳисоблагич кўрсаткичлари, рўйхатдаги қарз суммаси ва хонадон эгаси тақдим қилган тўлов квантацияларини солиштиради, реал қарздорлик мавжуд бўлса, уни бартараф этиш юзасидан талабнома беради. Агар қарздорлик мавжуд бўлмаса, рўйхатда кўрсатилган сумма нореал қарздорлик деб топилиб, тегишли тартибда далолатнома расмийлаштирилади ва нореал қарзни истеъмолчи ҳисобидан олиб ташлаш чоралари кўрилади.

Бюро органлари фаолиятини бошлагандан ҳозирга қадар 1 трлн. 344 млрд. сўмлик нореал қарздорлик бўйича 244 та жиноят иши қўзғатилди.

«Электр энергияси ва табиий газ назорати ва ҳисобининг автоматлаштирилган тизимини жадал жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Президент қарори билан жойларда электр энергияси истеъмолини назорат қилиш ва ҳисобга олишнинг автоматлаштирилган тизимига ўтилоқда. Бу тизим истеъмолчи ва электр тармоқлари ўртасидаги ҳисоб-китоб механизмининг янада такомиллаштириш, тўловларни ўз вақтида ундириш ва ноқонуний уланишларнинг олдини олиш имконини яратади.

Шу ўринда истеъмолчиларимизда «Бюро ходимлари хонадонларга фақат тўлов ундириш ёки талабнома бериш учун келади» деган бир томонлама қараш шаклланмаслиги кераклигини ҳам таъкидлаган бўлар эдим.

Юқорида баён этилганидек, давлат инспектори хонадондаги ҳисоблагич кўрсаткичларини кўздан кечириб, хатлов ўтказиши фақат ва фақат истеъмолчи манфаатига хизмат қилади.

Сир эмас, Мажбурий ижро бюроси ташкил топганидан буён жамоатчилик ва оммавий ахборот воситалари, айниқса ижтимоий тармоқлар фойдаланувчилари эътиборида бўлиб келмоқда.

Биз тарқатилаётган ҳар бир хабар ва маълумотни таҳлил қилиб, унга объектив баҳо беришга ҳаракат қиламиз. Афсуски, бюро фаолиятига доир маълумот тарқатишда ҳар доим ҳам объектив ёндашилмаяпти, аксарият ҳолатларда айрим шахс ёки гуруҳлар манфаати кўзланиб, қонун талаблари инobatга олинмаяпти.

Биз бюро фаолиятига оид жамоатчиликни қизиқтирган маълумотларни ёритиш бўйича оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорлик қилиш тарафдоримиз.

Мажбурий ижро бюроси органлари жамиятда истеъмол маданиятини шакллантириш, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини оширишга доир тарғибот-ташвиқот тадбирларига алоҳида эътибор қаратиб келмоқда. Бу жараёнда ижро иши юритишга оид қонун ҳужжатлари, энергия ресурслари ва сув таъминоти соҳасидаги янгиликлар, қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни аҳоли эътиборига етказиш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳуқуқий тарғибот тадбирлари ўтказишда оммавий ахборот воситалари имкониятларидан кенг фойдаланилаёпти. Республика ва маҳаллий телеканаллар орқали энергия ресурсларидан оқилона фойдаланиш, бу борадаги қарздорликни камайтиришга қаратилган видеороликлар намойиш қилинмоқда. Мақсад – истеъмолчиларда тўлов интизоми ва ҳуқуқий маданиятни мустаҳкамлаш.

Тўлов қобилиятига эга бўла туриб, тўлов интизомига риоя этмай келаётган фуқаролар яшаётган маҳаллалар, қишлоқ фуқаролар йиғинларида профилактик ва тушунтириш ишлари режа асосида олиб борилаёпти.

Тўлов интизомини мустаҳкамлаш орқали қарздорликни камайтириш, суд ва бошқа орган ҳужжатларининг ижросини таъминлаш каби вазифаларни бажариш бюро ходимларига осон кечмаётганини ҳам айтиб ўтишимиз керак.

Ишнинг кўплиги ва оғир шароитда ишлаш билан хоҳламаган 7500 дан ортиқ ходим ўз хоҳиши билан ишдан бўшаган. Бюро ташкил этилганидан буён 5 нафар ходим ўз вазифасини бажариш вақтида вафот этган, 225 дан ортиқ ходимга турли даражада тан жароҳати етказилган.

Ўзбекистон Республикаси
Бош прокуратураси ҳузуридаги
Мажбурий ижро бюроси

01

Абонент бюронинг “Telegram” даги “@mibuzbot” га ёки www.mib.uz сайтига киради.

02

Коммунал хизмат турини, вилоят ва туманни танлайди, ҳисоб рақамини киритади.

03

Абонент ҳисоб ҳолати ҳақида маълумот олади ва “Охириги кўрсаткичи юбориш” ва “Тўловни амалга ошириш” хизматларидан фойдаланиши мумкин.

04

“Охириги кўрсаткичи юбориш” – абонент маҳаллани танлаб, ҳисоблагични суратга олиб жўнатади. Давлат инспектори томонидан ҳисоблагич кўрсаткичи тасдиқланганидан сўнг, абонент бириктирган телефон рақамига жавоб юборилади.

05

“Тўловни амалга ошириш” хизматидан фойдаланиш орқали абонент ҳисоб ҳолатини тўлдириш имкониятига эга.

<https://www.mib.uz>

@mibuzbot

Ўз навбатида, ходимларимизнинг касбий ма-
лакасини ошириш, уларни маънавий-ахлоқий,
ватан ва касбга садоқат руҳида тарбиялашга
қаратилган профилактика ишларига алоҳида
эътибор қаратиб келинмоқда. Ўз вазифасини
сунистеъмол қилиб, пора олган ходимлар билан
ҳеч қачон мурося қилмаймиз.

Бугун бутун инсониятга хавф солиб турган
коронавирус (COVID-19) инфекцияси, минг аф-
суски, юртимизни ҳам четлаб ўтмади. Шу боис,
Мажбурий ижро бюроси фаолиятида фуқаролар

ва ходимларнинг мулоқот хавфсизлиги чорала-
рини қўриш, вирусдан сақланиш бўйича қатъий
профилактик чора-тадбирлар белгиланди.

Бюро фаолиятида фуқароларимизнинг бевоси-
та иштироки билан амалга оширилиши лозим
бўлган (тармоқлардан ноқонуний фойдаланиш ҳо-
латларининг олдини олиш, ҳисоб-китобларларга
аниқлик киритиш, кечиктириб бўлмайдиган ижро
ҳаракатлари) ҳолатлар мавжуд. Уларни амалга
оширишда ҳам хавфсизлик ва санитария-гигиена
талабларига риоя этиш чоралари қўрилади.

Истеъмолчиларга уйдан туриб фойдаланилган коммунал хизматлар ва қаттиқ маиший чиқиндилар учун тўловларни амалга ошириш имконини берувчи “Telegram” тармоғида “@mibuzbot” бот-канали ишга туширилди.

Ушбу бот-канал орқали истеъмолчилар ҳисоблагич фотосуратини юборади ва “MIB inspektor” андроид электрон тизимига келиб тушган кўрсаткич абонент ҳисобига киритиб борилади.

Тўловни амалга оширишда истеъмолчининг пластик карточка рақами, мўддати, унга боғланган телефон рақами ва тўлов суммаси киритилгандан сўнг, “SMS” орқали келган ҳимоя кодини тасдиқлаш кифоя. Шу заҳоти сизга тўлов амалга оширилгани маълум қилинади.

Бугунги мураккаб вазиятда ҳам юртдошлари-
миздан тўлов маданиятига амал қилишларини
сўраб қолар эдик.

Сўзимиз бошида энергия ресурсларининг
ижтимоий-иқтисодий тараққиётдаги ўрнига
бежиз тўхталмаган эдик. Мавжуд ресурслардан
оқилонга, ўринли фойдаланиш мамлакатимиз-

нинг бугуни ва эртаси учун қанчалик муҳимли-
гини тушуниб турибмиз. Шундай экан, тўлов ин-
тизомини мустаҳкамлаш орқали жамият фаро-
вонлигига ҳисса қўшишни ўзимиз учун шарафли
бурч деб ҳисоблашимиз шарт.

Ботир ҚУДРАТХОДЖАЕВ,

Бош прокуратура ҳузуридаги
Мажбурий ижро бюроси директори

Биотерроризм

тахдидларига қарши курашнинг ҳуқуқий жиҳатлари

Мамлакат хавфсизлиги – аҳоли фаровонлиги ва тинч-тотувлигини таъминлаш билан бир қаторда, давлат барқарорлиги, халқаро ҳамжамиятда унинг нуфузи ва тараққиётини белгилаб берувчи асосий омиллардан биридир. Ўз навбатида, миллий хавфсизликни таъминлаш – давлат механизмида фаолият юритувчи ваколатли органларнинг ўз функцияларини самарали амалга оширишлари билан боғлиқ бўлиб, ўзида қўплаб соҳаларни, жумладан сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, мудофаавий, маънавий, экологик, биологик хавфсизлик масалаларини қамраб олади.

Чунончи, бутун дунёда инсоният хавфсизлигини таъминлаш, шу асосда ер куррасидаги барча давлатлар ва халқларнинг миллий хавфсизлик мезонларини тўлақонли амалга оширишда моҳиятан кўримсиз ва билинмас, бироқ қўлланганда минглаб ва миллионлаб одамлар ҳаётига зомин бўлиши мумкин бўлган оммавий қирғин қурола­рининг тарқалиши ва биотерроризмга қарши кураш замонамизнинг энг муҳим масалалардандир.

Биологик қуроллар тарқалишига қарши кураш ва биологик хавфсизликни таъминлашга доир биринчи халқаро ҳуқуқий асос 1971 йил 16 декабрда БМТ Бош ассамблеясининг махсус резолюцияси билан тасдиқланган «Биологик ва токсик қуроллар яратиш, ишлаб чиқариш ва захираларини ташкил этишга қарши кураш ва уларни йўқ қилишга доир конвенция»¹ ҳисобланади. Бироқ, мазкур ҳужжатда биологик ва токсик қуроллар термини алоҳида таъриф берилмаган.

Биологик қуролга патоген (касаллик кўзгатувчи) микроорганизмлар, уларнинг ҳаётӣ фаолияти учун зарур маҳсулотлар (токсинлар), касаллик юқтирилган ҳайвонлар ва бундай касалликларни етказиш воситалари киради. Ҳозир уларнинг энг кенг тарқалган турлари сирасига бактериялар, вируслар, токсинлар ва замбуруғларни киритиш мумкин.

Шу ўринда биологик қуроллар тарқалишининг анти-террористик хавфсизлигини таъминлаш ва биотерроризм

таҳдидларига қарши курашда самарали фаолият юритаётган олим ва экспертларларнинг айрим мулоҳазаларини келтириш ўринлидир.

Хусусан, россиялик мутахассисларнинг фикрига кўра, биологик хавфсизлик аҳолининг (шахс, жамият, давлат) биологик хавфли факторлар (ишлаб чиқариш, ижтимоий-иқтисодий, геополитик инфраструктура, экологик тизим) тўғридан-тўғри ёки эгри (билвосита, бумеранг) таъсиридан ҳимояланганлик даражаси² ҳисобланади.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг амалий қўлланмаларига кўра эса биологик хавфсизлик – патоген ва токсик воситаларининг тўсатдан юзага чиқишида, уларнинг тарқалишининг олдини олишда қўлланадиган таъминотлар, технологиялар ва усуллар йиғиндисиدير.

Технологиялар ривож, ген муҳандислиги, янги турдаги биотехнологияларнинг яратилиши охириг йигирма беш-ўттиз йилда олимлар, сиёсатчиларнинг биологик хавфсизликка таҳдид солувчи янгича биоқуроллар яратиш ҳақидаги қарашларини ўзгартирди. Фан ютуқларидан ўзларининг нопок мақсадлари йўлида фойдаланувчи шахслар эса бундай имкониятдан фойдаланган ҳолда ўз режаларини амалга оширдилар.

XX асрнинг ўзида биологик хавфли воситалардан ноқонуний фойдаланишга доир юздан ортиқ жиноят қайд этилган,

унинг 20 дан ортиғи террористик акт сифатида баҳоланган.

Айнан биологик қуроллар ичида энг хавфлисидир. Мазкур турдаги қуроллар натижаси кимёвий ва ядровий қуроллар талофати билан тенг бўлиб, қўлланишда жиноятчилар учун бир қатор «афзаллик»ларга ҳам эга. Чунки биологик қуроллар катта армия, қимматбаҳо ҳарбий техникани талаб қилмайди. Хаттоки, унча ривожланмаган мамлакатларда ҳам ишлаб чиқариш имкониятининг мавжудлиғи сабабли шаҳарларни, ишлаб чиқариш ва маданият объектларини вайрон қил-

масдан ҳам кўплаб инсонларнинг ҳаётига зомин бўлиши мумкин.

Бугунги кунда биотехнологияларнинг ривож, биоуйғутувчиларга эга бўлиш имкониятининг кенглиги ва чегаралардан осон ўтказилиши мумкинлиги айнан биотерроризм таҳдидларининг ошишига олиб келмоқда. Шунингдек, БМТнинг «Биологик ва токсик қуроллар яратиш, ишлаб чиқариш ва захираларини ташкил этишга қарши кураш ва уларни йўқ қилишга доир» конвенциясига амал қилишда «халқаро ҳуқуқий назорат» ҳамда биотерроризм таҳдидларига қар-

¹ The Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction // [https://undocs.org/en/A/RES/2826\(XXVI\)](https://undocs.org/en/A/RES/2826(XXVI))

² G.G. Onishchenko and others // Topical issues of Biological safety under Current conditions. Conceptual, Terminological and definitive framework of Biological Safety. Вестник ПАМН. 2013. №11 P.5.

ши курашда «халқаро ҳамкорлик механизми»нинг мавжуд эмаслиги биотерроризм муаммоси ва унинг намоён бўлиш шакллари ва олдини олиш чораларининг самарасизлигига олиб келмоқда.

Таъкидлаш керак, ҳозир жаҳонда биотерроризм факторининг аниқ ҳолатлари қайд этилганига қарамай, «биотерроризм» терминига нисбатан халқаро-ҳуқуқий таъриф мав-

жуд эмас. Ғарб изланувчилари мазкур терминга нисбатан қуйидагича изоҳ беришади: «Биотерроризм терроризмнинг бир тури сифатида биологик қуроллардан ноқонуний фойдаланишда намоён бўлади; бу инсоният, қишлоқ хўжалиги, ўсимлик ва экологик ресурсларга зарар етказиш ва (ёки) қириб ташлаш мақсадида биологик агент ва токсинлардан яширинча фойдаланишдир».

Терроризмнинг бошқа турлари каби биотерроризм ҳоқимият учун кураш ва иқтисодий таъсир каби сиёсий мақсадларда жамиятда оммавий тўполон уюштиришни кўзлайди. Бунинг учун касалликни чақирувчи ва одамларнинг ўлимига сабабчи бўлувчи биологик агентлар, хусусан бактерия, вирус, алоҳида хавfli инфекциялардан фойдаланилади.

Эътибор қаратсак, шу пайтгача биологик хавфсизликка таҳдид солувчи кўплаб вирус ҳамда токсинлар аниқланган. Жумладан, ушбу рўйхатга ўлатдан тортиб сибир яраси (anthrax), эбола каби биологик қуролларни киритиш мумкин.

Россияда инсониятга қарши биотеррористик актларда қўлланган «анъанавий» биопатогенлар рўйхати 1988 йилда белгиланган бўлиб, (Америкадаги ҳолатдан сўнг) 2001 йилда қайта янгиланган қуйидаги агентлардан иборат:

- вирус табиатли қўзғатувчилар;
- риккетциоз табиатли қўзғатувчилар;
- бактериал табиатли қўзғатувчилар;
- ўсимлик ва ҳайвондан келиб чиқувчи токсинлар.

Монтерей институти (Monterrey Institute of International Studies) 1990 йилдан бошлаб террористлар ва оммавий қирғин қуроли жиноятчилари томонидан фойдаланилган ҳолатлар тўғрисида маълумотлар базасини яратди. Тадқиқот натижаларига кўра, 1900 йилдан то 1990 йилнинг январига қадар оммавий қирғин қуроли қўлланган 415 та ҳолат аниқланган; 1900 йилдан 2001 йил ўрталаригача эса 262 та биологик агентларни қўллаш кузатилган. Улардан 157 таси ёки қарийб 60 фоизи терроризм сифатида, 105 таси ёки 40 фоизи сиёсий мақсадларни инкор этувчи жиноят сифатида баҳоланган³.

Яна шуни қайд этиш керакки, биотеррористик ҳужум биринчи босқичларда инфекция касаллигининг эпидемияси сифатида хато баҳоланиши ва кўплаб тирик организмларнинг ҳаётига зомин бўлиши мумкин. Чунки биологик қуролда секин тарқалиш эффекти мавжуд бўлади. Шунингдек, биологик агентлар инкубацион (яширин) даврга эга бўлиб, вирус ташувчи бу даврда билмасдан бошқа ҳудудларга кетиши ва оммавий тарқалишни кенгайтириши мумкин. Шунинг учун ҳам биотеррористик ҳужумни аниқлаш учун узоқ вақтли ва ҳар томонлама эпидемиологик таҳлил зарур бўлади. Бундан ташқари, шуни инобатга олиш

керакки, кимёвий қуроли билан фарқли равишда биологик қуроли унчалик ўрганилмаган ва қарши кураш механизми ҳам ишлаб чиқилмаган.

Замонамизнинг шиддат билан ривожланиши, ижтимоий муносабатларнинг мураккаблашуви қонун ҳужжатларини мунтазам такомиллаштириш, янги ҳуқуқ нормаларини яратиш заруриятини вужудга келтиради. Шу асосда терроризмнинг олдини олиш, биотерроризм таҳдидларига қарши курашишда миллий қонунчиликни янги ҳуқуқ нормалари билан тўлдириш ҳамда мавжудларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш – давр талаби.

Ўқоридагилардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикасининг «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги қонунига қўйидаги ўзгартириш ва қўшимчаларни киритиш лозим:

Биринчидан, 31 моддадан иборат мазкур қонун терроризмга қарши кураш соҳасида барча муносабатларни қамраб олмайди. Хусусан, биотерроризм билан боғлиқ ҳуқуқий нормалар норматив-ҳуқуқий ҳужжатда алоҳида қайд этилмаган.

Иккинчидан, қонуннинг 2-моддасидаги асосий тушунчалар доирасида «биотерроризм», «биологик қурол» тушунчаларини ҳуқуқий жиҳатдан муस्ताҳкаш лозим деб ҳисоблаймиз.

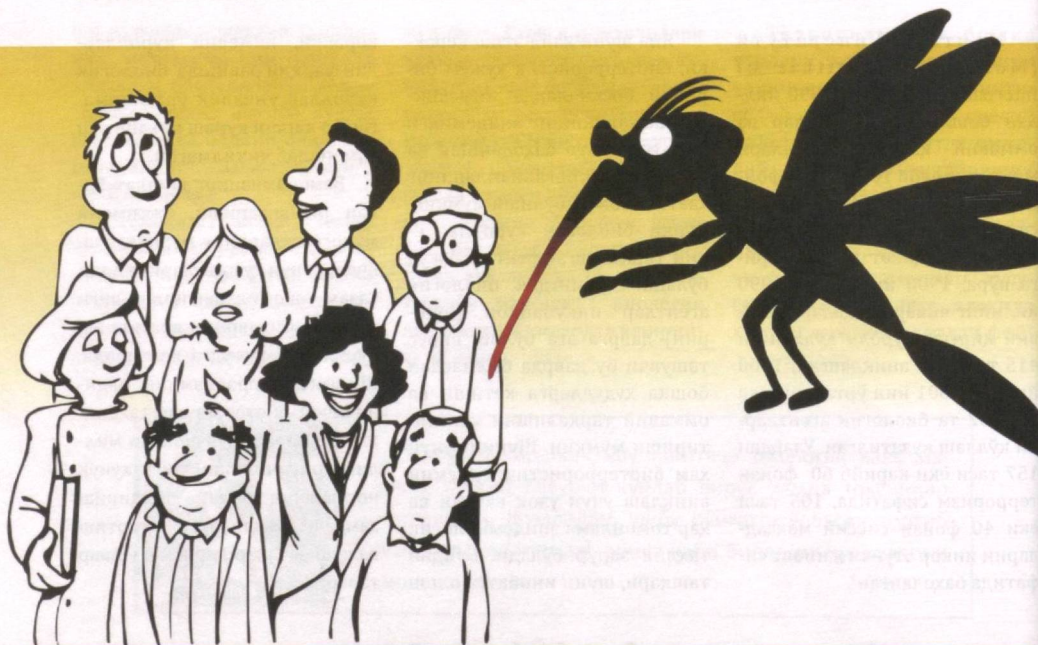
Учинчидан, биологик қуроли тарқалишининг олдини олувчи ва биотерроризм таҳдидларига қарши курашувчи агентлик ёки 8-моддада қайд этилган давлат органларидан бирининг тизимида махсус бўлим ташкил этиш мақсади мувофиқ бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, терроризм ҳар доим диний ва инсоний меъёрлар, умуминсоний қадриятлар ва ахлоқий фазилатларга қарши қаратилгани учун энг оғир ва ваҳший жиноят ҳисобланади.

Ф. ЗАЙНОБИДИНОВА,

Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети докторанти

³Plowright R.K., Eby P., Hudson P.J., Smith L.L., Westcott D., Bryden W.L., Middleton D., Martin J., Tabor J.M. Ecological Dynamics of Emerging Bat virus // <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4262174>.

Коррупциявий хавф-хатар

уни аниқлаш ва баҳолашнинг
қиёсий-ҳуқуқий таҳлили

Ҳозирги глобаллашув ва интеграция жараёнлари жадаллашиб бораётган мураккаб шароитда коррупция барча мамлакатлар учун қатор муаммоларни келтириб чиқармоқда. Халқаро валюта жамғармаси (International Monetary Fund) маълумотларига кўра, жаҳон иқтисодиёти коррупция туйфайли ҳар йили 2,6 триллион долларгача зарар кўради.

Президент Шавкат Мирзиёев жорий йилда парламентга қилган мурожаатида коррупциянинг оқибатлари билан курашишдан кўра унинг олдини олиш зарурлигини таъкидлаб, коррупцияга қарши курашишга доир давлат сиёсатини амалга оширадиган ва мувофиқлаштирадиган, бу борада куч ва воситаларга эга алоҳида орган тузишни таклиф қилган эди.

Президент Адлия вазирлиги ва Бош прокуратурага БМТ Тараққиёт дастури билан ҳамкорликда вазирлик, компания, ҳокимликларда ички коррупцияга қарши чораларни ишлаб чиқувчи ҳамда амалга оширувчи «**комплаенс назорат**» тизимини жорий этиш вазифасини кўйди. Хорижий экспертларни жалб қилган ҳолда, давлат хизматчиларининг мол-мулки ва даромадини декларация қилиш тизимининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиб, амалиётга киритиш шартлиги таъкидланди.

Антикоррупцион комплаенс назорат —

давлат бошқарув органлари, ташкилот ва муассасалар ҳамда хўжалик бошқарув органларида коррупцияга қарши кураш тадбирларини мувофиқлаштирувчи таркибий бўлинма тузиш ёки коррупцияга қарши курашга масъул ходимни тайинлаш; «Одоб-ахлоқ қоидалари» ва «Коррупцияга қарши курашиш сиёсати»ни тасдиқлаш ҳамда бу процедура учун зарур ички идоровий ҳужжатларни қабул қилиш; коррупцияга қарши кураш тадбирларини амалга оширишда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ҳамкорлик қилишни ўз ичига олади. Антикоррупцион комплаенс назорат тизимидан мақсад давлат хизматчилари ва компания ходимларининг коррупция билан боғлиқ жиноятлар содир этишининг олдини олишдир.

Ўзбекистон Республикасининг «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги қонуни ҳамда соҳага доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилиши юзасидан мониторинг ўтказиш ҳамда мавжуд ташкилий-амалий ва ҳуқуқий механизмлар самарадорлигини баҳолаш услубиётини ишлаб чиқиш назарда тутилган. Шунингдек, Президентнинг 2019 йил 27 майдаги «Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қар-

ши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 5729-фармонида мувофиқ давлат хизматчилари зиммасига юкланган вазифа ва функцияларни амалга оширишда юзага келадиган коррупция хавф-хатарларини мажбурий баҳолаб боришни жорий этиш белгиланган.

Коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш —

давлат бошқарув органлари, ташкилот, муассаса ҳамда хўжалик бошқарув органларининг функция ва ваколатларини таҳлил қилиш, уларга хос коррупциявий хавф-хатарлар даражасини аниқлаш, шунингдек, ходимларнинг зиммасига юкланган вазифаларни амалга оширишига дахл этувчи субъектив талаб ва чекловлар ҳамда манфаатлар тўқнашуви таъсирини услубиёт асосида баҳолашни аниқлатади.

Манфаатлар тўқнашуви —

шахсий манфаатдорлик ходимнинг мансаб ёки хизмат мажбуриятларини лозим даражада бажаришига таъсир кўрсатаётган ёхуд таъсир кўрсатиши мумкин бўлган, шахсий манфаатдорлик билан давлат органининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ўртасида қарама-қаршилиқ юзага келадиган ёки юзага келиши мумкин бўлган вазият.

Шунингдек, Президентнинг «Бюрократик тўсиқларни янада қисқартириш ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари фаолиятига замонвий бошқарув тамойилларини жорий қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2019 йил 9 декабрдаги 4546-қарори ҳамда 2019 йил 3 октябрдаги 5843-фармони билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсатини ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштиришга оид биринчи навбатдаги чора-тадбирлар дастурига мувофиқ давлат хизматчиларида коррупцияга қарши маданиятни ва коррупцияга муросасиз муносабатни шакллантиришнинг таъсирчан механизмларини жорий этиш белгиланган.

Давлат бошқарувида амалга ошириладиган коррупцияга қарши курашишга доир чора-тадбирлардан давлат хизматчиларини танлов асосида саралаб олиш, лавозимга тайинлаш ва юқори лавозимларга кўтаришнинг шаффоф тартибига асосланган давлат хизмати тизимини шакллантириш, давлат хизматчилари даромадларини декларация қилиш тизимини босқичма-босқич жорий этиш, коррупция билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабар берган шахсларни ҳимоя қилишнинг самарали ташкилий-ҳуқуқий механизмларини жорий этиш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муно-

сабатни кучайтириш, давлат органлари ва ташкилотларининг ҳисобдорлиги ва фаолиятининг шаффофлигини ошириш, фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари фаолиятининг чинакам эркинлигини таъминлаш ва уларни коррупцияга қарши чораларни тайёрлаш, ўтказишда ва ижросини мониторинг қилишда иштирок этишга жалб қилиш каби шароитларни яқинлаштириш бўлади. Бундан ташқари, давлат бошқарув органлари ходимлари фаолиятида коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш ва баҳолаш тартибини жорий этиш бу борадаги муҳим қадамлардан бири бўлди.

2019 йилнинг 1 июлидан бошлаб давлат органлари давлат хизматчилари зиммасига юкланган вазифа ва функцияларни амалга оширишда юзага келадиган коррупция хавф-хатарларини вақти-вақти билан мажбурий баҳолаб боради, унинг якунлари бўйича:

- а** коррупция хавф-хатарига энг кўп дуч келадиган давлат хизматчиларининг фаолият соҳалари ва лавозимлари, шунингдек, уларнинг функциялари (ваколатлари)нинг рўйхатини шакллантиради;
- б** идоравий коррупцияга қарши курашиш дастурлари ижросининг ҳар чораклик мониторингини амалга оширади ва коррупциявий хавф-хатарларни минимум даражага тушириш чораларини кўради; ҳар йилги идоравий коррупцияга қарши курашиш дастурларини тасдиқлайди.

ҚОНУНЧИЛИККА ТАКЛИФ:

Миллий қонунчилигимизда коррупцияга қарши курашишга йўналтирилган нормалар мустақкамланган. Хусусан, Жиноят кодексида пора олиш (210-модда) ёки бериш (211-модда), унга воситачилик қилиш (212-модда), ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш (205-модда), мансаб сохтакорлиги (209-модда) каби жиноятлар учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Шу ўринда Жиноят кодексининг 210 ва 211-моддаларида назарда тутилган пора олиш ва бериш жиноятлари диспозициясига «давлат хизматчилари» тушунчаси киритилиши билан боғлиқ ўзгартириш ва қўшимчаларни киритиш, пора олиш ва беришнинг ижтимоий хавфлилик даражаси, берилган ёки олинган поранинг миқдори ёхуд етказилган зарар миқдорига қараб муқобил жазо чораларини белгилаш мақсадга мувофиқ.

Коррупцияга қарши курашишдаги энг асосий йўл – давлат органлари фаолиятининг очиқ ва шаффофлигини таъминлашдан иборат. Бунда ишга қабул қилиш, давлат харидлари, рухсатнома ва лицензиялар бериш каби жараёнларда очиқ-ошкораликни таъминлашга кучли эътибор қаратиш лозим. Шу боис коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштиришга оид бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Бугунги кунда давлат бошқарув органлари (23 та вазирлик, 11 та давлат қўмитаси, 33 та агентлик, 5 қўмита, 5 та марказ, 15 инспекция) тизимларида идоравий коррупцияга қарши курашиш дастурлари ишлаб чиқилиб, давлат хизматчиларига юкланган вазифа ва функцияларни амалга оширишда юзага келадиган коррупция хавф-хатарларини баҳолаб бориш тартиби жорий қилинган.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги коррупцияга қарши курашиш соҳасида анча фаол бўлиб, тизимда коррупцияни бартараф этиш юзасидан ташкилий-амалий ва ҳуқуқий механизмлар жорий этилган. Хусусан, Адлия вазирининг 2020 йил 22 январдаги 14-ум-буйруғига мувофиқ вазирлик марказий тузилмасида Коррупцияга қарши кураш бўлими ташкил қилинди, 2020 йил 24 февралдаги 42-ум-буйруғига мувофиқ Адлия вазирлиги-

нинг коррупцияга қарши курашиш сиёсати тасдиқланди, 44-ум-буйруғи билан адлия тизимида манфаатлар тўқнашувини бошқаришни такомиллаштириш тўғрисидаги қоидалар белгиланди. Шунингдек, Адлия вазирининг 2020 йил 24 февралдаги 45-ум-буйруғига мувофиқ тизимдаги коррупциявий хавф-хатарларни аниқлаш ва баҳолаш услубиёти ҳамда давлат хизматчиси этикасида коррупцияга тоқатсизликни шакллантириш мақсадида «Коррупцияга қарши кураш менежменти тизимлари – фойдаланиш бўйича халқаро талаблар ва тавсиялар» халқаро стандарти талаблари ва тавсияларини инобатга олган ҳолда тизим ходимлари учун коррупцияга қарши курашиш бўйича масофадан ўқитиш ташкил этилди.

Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ташкилий-амалий ва ҳуқуқий механизмлар самарадорлигини ошириш учун ваколатли орган томонидан ўтказиладиган мониторинг асосида бериладиган якуний хулоса мажбурий тусга эга бўлишини махсус қонун ҳужжати билан белгилаб қўйиш зарур. Бунинг учун эса хорижий мамлакатлардаги коррупцияга қарши курашувчи ваколатли орган томонидан давлат органларидаги антикоррупция тадбирларининг ўтказилиши ҳамда мониторинг натижаларини баҳолаш услубиётини республикамызда ҳам жорий этиш лозим.

ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Аксарият мамлакатларда коррупция хавфини баҳолаш ваколатли органлар томонидан турли методлар асосида амалга оширилади.

Хусусан, **Нидерландия қиролигида** давлат хизматчилари фаолиятида коррупция хавфи-

ни баҳолашнинг «*Self-Assessment Integrity*» ёки «*SAINT*» деб номланган методологияси мавжуд. Инглиз ҳуқуқи тамойилларига асосланган мажбурий методология босқичли баҳолаш асессментларидан иборатдир.

МАЪЛУМОТ УЧУН:

Transparency International ташкилоти эълон қилган 2019 йилдаги ҳисоботга кўра, Коррупция хавфини бартараф этиш индекси бўйича Нидерландия дунёнинг 180 мамлакати орасида 8-ўринда (<https://www.transparency.org>).

«SAINT» босқичлари:

1-босқич — ассесмент иштирокчилари баҳоланаётган ташкилотнинг асосий ва факультатив функцияларини инвентаризация қилиш асосида коррупция нуқтаи назаридан энг заиф жараёнларни танлайдилар;

2-босқич — давлат хизматчиларининг функциясини амалга оширишларига доир муносабатларда «Этика кодекси» қондаларининг таъминланишидаги энг жиддий коррупциявий хавфлар баҳоланади;

3-босқич — ташкилотдаги антикоррупцион тизим самарадорлиги ва адекватлиги баҳоланади;

4-босқич — ассесмент иштирокчилари баҳолаш натижаларига кўра энг заиф томонлар ҳимоясини кучайтириш үчун қўлланадиган чора-тадбирлар харитасини тузадилар.

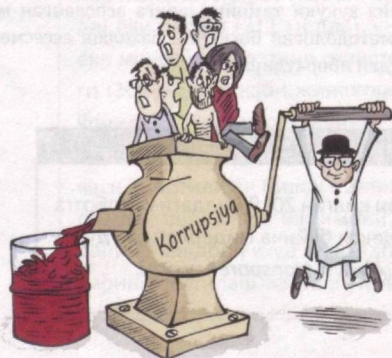
Давлат органлари билан бирга Нидерландия миллий омбудсмани, Ҳисоб палатаси каби ташкилотлар ҳам «SAINT» методологиясидан унумли фойдаланадилар.

Амстердамдаги **Bureau of Integrity** (Одоб-ахлоқ бюроси) 2012 йилда коррупция хавфини баҳолашнинг **Integrityindex** деб номланган методологиясини ишлаб чиқди. Бу методология беш босқичдан иборат бўлиб, ўз таркибига турли методларни – тест, аноним сўров ва турли ассесментларни қамраб олади. **Integrityindex** методологияси орқали ташкилотлар антикоррупцион тадбирларини беш босқичда баҳолаб, яқуний кўрсаткичда ўз позицияларини аниқлаш ҳамда самарадорликни ошириш бўйича лойиҳалар танловини ўтказиш имконини беради. Одоб-ахлоқ бюроси ҳисоботига кўра, давлат органларида мазкур методологияларни қўллаган ҳолда амалга оширилган антикоррупцион тадбирларни баҳолаш нодавлат ташкилотлар томонидан ўт-

казилсагина уларнинг адекватлиги янада ошади.

Венгрияда 2012 йилда «Коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш дастури» қабул қилинган. Унда сўровлар ўтказиш, кузатиш, мониторинг, тренинглар ва ўқув семинарлари ташкил этиш каби методлардан фойдаланган ҳолда коррупцияга қарши янги механизмларни жорий этиш ва коррупцияга кўпроқ мойил бўлган давлат органлари функцияларини децентрализация ҳамда рақамлаштириш орқали ислоҳ қилиш назарда тутилган. Венгрияда баҳолаш методологиясидан фойдаланишнинг асосий янгиликларидан бири бу ҳукумат томонидан мунтазам равишда фаолияти хавф остида бўлган соҳаларда мониторинг ўтказиб борилишидир.

EUROSAIнинг Венгрияда коррупция хавфини баҳолаш натижалари бўйича тайёрланган ҳисоботида Венгрия аудиторлик идораси фаолиятига баҳо берилган бўлиб, унда давлат сектори бир қатор функцияларни бажаришда шаффофлик ва ҳисобдорликни ошириш зарурлиги таъкидланган. Коррупцияга қарши курашишга комплекс ёндашувнинг таркибий қисми сифатида хавфни бартараф этиш тадбирлари самарадорлигини баҳоловчи методларга алоҳида эътибор берилган. Ҳисоботдаги яна бир муҳим жиҳат шундаки, унда Давлат бошқарувида коррупция хавфи харитасини (**Integrity Risk Map**) жорий этиш ҳамда шу харита бўйича хавфни бартараф этиш чораларини кўриш белгиланган.

Корея Республикасида давлат бошқарув органларидаги коррупцияга қарши кураш тадбирлари самарадорлигини баҳолаш модели 1999 йилда ишлаб чиқилган бўлиб, кейинчалик бир неча бор такомиллаштирилган. Унинг мақсадлари куйидагилардан иборат:

- давлат секторида коррупцияга мойил бўлган соҳаларни ва коррупциянинг асл сабабларини аниқлаш;
- давлат ташкилотларидаги коррупция даражаси динамикасини ўрганиш;
- давлат органларини коррупцияга қарши кўнгилли тадбирларда қатнашишга рағбатлантириш;
- коррупцияга қарши миллий стратегияни ишлаб чиқиш учун маълумотлар тақдим этиш.

ХУЛОСА ЎРНИДА

Хорижий мамлакатлар тажрибасидан давлат бошқарув органлари фаолиятида юзага келаётган коррупциявий хавф-хатарни баҳолаш ҳамда ваколатли орган томонидан антикоррупцион мониторинг самарадорлигини баҳолаш турли методологиялар асосида амалга оширилишини кўриш мумкин. Бу жараёнда, асосийси, фуқаролик жамияти институтлари ва нодавлат-нотижорат ташкилотларнинг фаол иштироки таъминланган. Бу баҳолаш методларини қўллашнинг адекватлигини оширишга хизмат қилади.

Мамлакатимиз коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги мавжуд ҳолатлар, коррупция хавфининг иқтисодиёт, тадбиркорлик фаолияти, инвестицион муҳит, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига таъсирини баҳолаш тартиби юзасидан **қуйидаги тавсияларни илгари сурамиз:**

– коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ташкилий-амалий ва ҳуқуқий механизмларнинг самарадорлигини баҳолашнинг институционал тузилмасини ташкил қилган ҳолда, унинг асосий фаолият йўналишлари, вазифа ва функцияларини белгилаш;

– давлат бошқаруви органлари ташкилий тузилмаси, функцияларидаги ўзгаришлар, ички ва ташқи омилларнинг коррупцияга қарши курашиш тизимига таъсирини таҳлил қилиш,

Баҳолаш модели давлат хизматчилари, давлат хизматларидан фойдаланувчилар, ички мижозлар ва стратегия экспертлари ўртасида ўтказилган сўров натижаларига асосланади. Хукумат хузуридаги Коррупцияга қарши кураш комиссияси баҳолаш учун дастлабки маълумотларни тўплайди, баҳолашни ўтказиши ва рейтинг натижаларини эълон қилади. Баҳолаш жисмоний ва юридик шахсларга хизмат кўрсатувчи коррупцияга мойил бўлган соҳаларни ҳам қамраб олади. Коррупцияга қарши кураш комиссияси давлат ташкилотларидаги антикоррупцион тадбирлар самарадорлиги бўйича ўзаро рақобатлашни рағбатлантириш билан юқори кўрсаткичга эришиш мумкинлигини таъкидлайди.

шунингдек, амалдаги қонунчилик талабларига мувофиқлигини таъминлаш;

– идоравий антикоррупцион комплаенс назорат самарадорлигини давлат хизматчилари ва компания ходимларининг коррупцияга қарши курашишга оид талабларни бузганликлари учун ўтказилган хизмат текширувлари, шунингдек, қонунчиликда белгиланган тартибда интизомий, маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортилганига оид маълумотларга асосланиб белгилаш;

– коррупцияга қарши курашиш тизимининг ишончилигини ҳамда баҳолаш жараёни шаффофлигини таъминлаш мақсадида бу жараёнга фуқаролик жамияти институтлари ва нодавлат-нотижорат ташкилотларни ҳам жалб этиш;

– мониторинг ўтказиб бориш орқали давлат хизматчиларининг коррупцияга қарши курашиш бўйича талабларга риоя қилишини назорат қилиш;

– мониторинг натижалари асосида юқори кўрсаткичга эга соҳалар ходимларини рағбатлантириб бориш тартибини жорий этиш.

Дилдора АНВАРОВА,

Адлия вазирлиги хузуридаги Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот институти масъул ходими

Ходимнинг ташаббусига кўра меҳнат шартномасини бекор қилиш

Меҳнат муносабатлари юзага келиши, ўзгариши, бекор бўлиши ҳар бир мамлакатда ўзига хос хусусиятга эга. Ўзбекистон меҳнат қонунчилигининг қай даражада қўлланаётганини аниқлаш, ундаги камчиликларни бартараф этиш мақсадида хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш талаб этилади. Меҳнат шартномасини ходимнинг ташаббуси билан бекор қилиш Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатларида ўзига хос ўринга эга. Бу ҳуқуқий институт МДХ мамлакатларида алоҳида аҳамиятга эга эканлиги билан меҳнат муносабатларини шартномавий тартибга солишнинг Европача моделидан ажралиб туради.

МДХ мамлакатларида меҳнат муносабатларини тартибга солувчи қонунчилик таҳлили Ж.Дорохина, К.Томашевский, Л.Санникова, Л.Чиканова ва бошқаларнинг илмий ишларида кўриш мумкин¹.

Гарбий Европа давлатларининг кўпчилигидан фарқли

равишда МДХ мамлакатларида меҳнат қонунчилиги кодификациялаштирилган. Уларнинг аксариятида (Ўзбекистон, Россия, Беларус, Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон ва Латвия) меҳнат муносабатлари Меҳнат кодекси билан тартибга солинади ва уларнинг меҳнат шарт-

номасининг ҳуқуқий аҳамиятини белгилаб берувчи нормалари бир-бирига ўхшашдир.

Айнан меҳнат шартномасини бекор қилиш масаласи энг катта муаммолардан бири бўлиб, у ходимнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатини таъминлаш билан тўғридан-тўғри боғлиқ.

Гарб давлатларининг меҳнат ҳуқуқида меҳнат шартномасини бекор қилиш учун қуйидагилар асос бўлиши мумкин:

- 1) ходимнинг ёки иш берувчининг ўлими;
- 2) тарафларнинг келишуви;
- 3) тарафлардан бирининг ташаббуси (биртомонлама акт);
- 4) ташкилотнинг тугатилиши;
- 5) шартнома муддати тугаши, шартномада белгиланган ишнинг якунланиши;
- 6) фавқулодда ва кутилмаган ҳолатлар (форс-мажор).

Бу борада Буюк Британия ва Германия каби давлатларнинг меҳнат қонунчилигида ходимлар бошқа давлатлардагидан кўра кўпроқ ҳимояланган.

Хорижий адабиётларда томонларнинг келишуви бўйича меҳнат шартномасини бекор қилиш шартномавий ҳуқуққа асосланган. Ушбу асосга кўра меҳнат шартномаси бекор қилинишини инкор қилмаган ҳолда дунё олимлари томонлар келишувга эришишида қийинчиликлар юзага келишини таъкидлашади².

Авваламбор, бу иш берувчи ўз ваколатларидан фойдаланган ҳолда ходимни меҳнат муноса-

батларини ўз ташаббуси билан ёки томонлар келишуви билан бекор қилишга мажбурлаши мумкинлигида намоён бўлади. Бу ўз навбатида иш берувчига меҳнат шартномаси бекор қилинаётган ходимга қонунда белгиланган товон пулини тўламаслик имконини беради.

Меҳнат ҳуқуқининг ҳозирги ривожланиш босқичида «ўзининг меҳнат қилиш имкониятидан мустақил фойдаланиш» умумэтироф этилган принцинга асосланган ҳолда ходимнинг ўз ташаббусига кўра меҳнат шартномасини бекор қилишининг қонунийлигига шубҳаланишга ўрин қолмаган.

Ваҳоланки, XIX асрда ходим томонидан меҳнат шартномасини бекор қилиш ноқонуний ҳисобланиб, жиноий жавобгарликни келтириб чиқарган³.

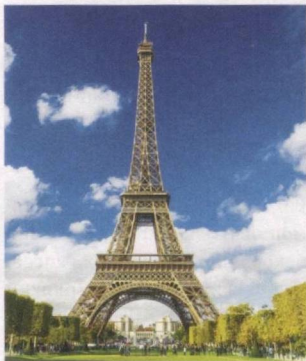
Хорижий давлатлар қонунчилигига кўра ходим меҳнат шартномасини бекор қилиш нияти ҳақида иш берувчини маълум вақт олдин огоҳлантириб қўйиши ҳамда агар шартнома муддати ҳали тугамаган бўлса шартномани бекор қилишининг жиддий сабабларини изоҳлаб бериши шарт. Ушбу шартга риоя қилмаслик иш берувчи ходимдан товон пули тўлашни талаб қилишига асос бўлади.

¹ Дорохина Ж. Трудовой договор по законодательству Российской Федерации и отдельных государств-участников СНГ: на примере Республики Беларусь и Республики Казахстан: дис. ... канд. юр. наук. – М., 2009.

² Санникова Л. Договор найма труда в России. / Л.Санникова. – М.: МТ-Пресс, 1999.

³ Чиканова Л. Трудовой договор /Л.Чиканова //Трудовое право. – 2004. – № 4-5.

Бундан ташқари, ходим меҳнат шартномасини бекор қилиш нияти ҳақида иш берувчини оғзаки ёки ёзма равишда огоҳлантиришга ҳақли. Хусусан, Францияда меҳнат шартномаси иқтисодий ёки шахсий сабаблар билан ўзгартирилиши мумкин. Иқтисодий сабаблар қаторига ходимлар штатининг қисқартирилиши киради. Бунда огоҳлантириш муддати 1 ой бўлиб, агар суд қарори билан ташкилот қайта ташкил қилинаётган бўлса 15 кун олдин огоҳлантирилиши мумкинлиги белгиланган⁴.

Франциянинг 2016 йил 1 январдан кучга кирган Меҳнат кодексига «меҳнат шартномаси» тушунчасига таъриф берилмаган, лекин 1954 йилдаёқ мазкур тушунчага Франция кассацион суди томонидан расмий таъриф берилган. Унга кўра меҳнат шартномаси (contrat de travail) – бир тараф иккинчи та-

рафга, унга бўйсунган ҳолда, маълум бир мукофот эвазига иш бажариш учун ёлланадиган шартномадир⁵.

Германияда иш берувчи ва ходим ўртасидаги муносабатлар меҳнат ва бандлик ҳуқуқи асосида тартибга солинади. Мамлакатда меҳнат шартномасини тузиш жараёнида ёзма шаклга риоя қилиш мажбурий эмас, яъни оғзаки меҳнат келишувлари ҳам юридик кучга эга ҳисобланади. Меҳнат муносабатларининг бекор қилиниши аввалдан огоҳлантириш орқали (ordentliche Kündigung) ва оғоҳлантиришсиз (ausserordentliche Kündigung) турларига бўлинади⁶.

Германияда ишдан бўшаш биртомонлама меҳнат шартномасини бекор қилиш тўғрисидаги ариза орқали амалга оширилади. Аризада иш берувчига аниқ мақсад ва муддат кўрса-

тилиши керак. Ушбу муддат ходим учун узайтирилиши ҳам мумкин. Агар қандайдир жиддий сабаб бўлса, ходим огоҳлантиришсиз ҳам ишдан бўшаши мумкин. Ойликни вақтида тўламаслик ёки жинсий таъжовуз ва ҳоказолар жиддий сабаб деб эътироф этилади⁷.

Германияда иш берувчи ходимни ҳомиладорлик пайтида ва туғруқдан кейинги тўрт ойгача бўлган муддат ичида ваколатли давлат органларининг олдиндан розилигини олмаган ҳолда ишдан бўшатиши ноқонуний ҳисобланади⁸.

Шунга алоҳида эътибор қаратиш керакки, меҳнат шартномасини бекор қилиш ҳақида минимал огоҳлантириш муддати Буюк Британия ва Японияда аниқ белгиланган. Лекин Буюк Британияда огоҳлантиришнинг минимал муддати белгиланганда ходимнинг мазкур иш

⁴ Stephan Hardly, Mark Butler. European Employment Laws: A comparative guide (3rd edition). Great Britain. Ltd by: Short Run Press, 2016. – P.133.

⁵ Treu T. Labour Law in Italy. Alphen aan Den Rijn, 2011. P.110.

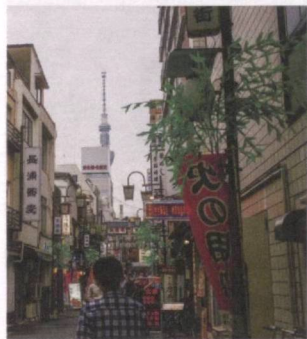
⁶ Jacobs A. Labour and the Law in Europe. Nijmegen, 2011. P.92

⁷ Филипова И. Особенности правового регулирования труда по законодательству России и Франции. Сравнительно-правовое исследование. Монография. – М., 2016. – С.12.

⁸ Филипова И. Особенности правового регулирования труда по законодательству России и Франции. Сравнительно-правовое исследование. Монография. – М., 2016. – С.8.

берувчида ишлаш давомийлиги ҳисобга олинади (continuous employment). Хусусан, «Меҳнат ҳуқуқлари тўғрисида»ги қонуннинг 86-моддасига кўра агар ходимнинг узлуксиз иш муддати бир ой ва ундан ортиқ бўлса, у бир ҳафтадан кечикмаган муддатда меҳнат шартномасини бекор қилиш нияти ҳақида иш берувчини огоҳлантириши шарт (агар меҳнат шартномасида бошқа муддат белгиланмаган бўлса)⁹. Шунингдек иш стажига бир ойдан кам бўлган ҳолатларда ходим иш берувчини оқилона бир муддат (reasonable notice) давомида огоҳлантириши шарт.

Япониянинг Фуқаролик кодексига асосан меҳнат шартномасини бекор қилиш нияти тўғрисида ходим иш берувчини икки ҳафта олдин огоҳлантириши керак, минимал муддат стажга қараб белгиланмайди ва бу қоида барча ходимларга тааллуқли. Ушбу қоида бўйича иш берувчилар ходимларни

ишдан бўшатиш эркинлигига эга, ўз навбатида ходимлар ҳам истеъфога чиқиш ҳуқуқига эга. Меҳнат стандартлари қонунидан ишдан бўшатиш бўйича аниқ чекловлар белгиланган¹⁰.

К.Лукассен ва С.Шутер, М.Шул, М.Ванг фикрларига кўра **Швейцария** Европанинг бошқа давлатлари билан солиштирганда меҳнат бозорини тартибга солишда максимал даражада либерал ҳисобланади ва давлат даражасида меҳнат шартномасини тартибга солиш бўйича нормалар қабул қилган¹¹.

Буюк Британияда огоҳлантиришни товон пули билан алмаштириш амалиёти мавжуд эмас. Лекин шахсий тартибга солиш даражасида бундай амалиётни қўллаш ноқонуний ҳисобланмайди. Шундан келиб чиқиб хулоса

қиладиган бўлсак, айнан Буюк Британияда меҳнат шартномасини бекор қилиш тартиби максимал либерал характерга эга бўлгани сабабли хорижий иш берувчилар учун ушбу давлат инвестицион жозибадор бўлиб кўринади.

Хорижий мамлакатлар қонунчилиги таҳлилидан шундай хулоса қилса бўладики, меҳнат шартномасининг бекор қилиниши, ходимнинг ҳуқуқлари ҳимоя қилинганлиги ва кафолатланганлиги даражаси мазкур давлатнинг хорижий инвесторларни, ишчи кучини жалб қилишга қанчалик қизиқишига, бу борада юритаётган сиёсатига тўғридан-тўғри боғлиқдир.

Дилфуза АБДУЛЛАЕВА,

ТДЮУ ихтисослаштирилган филиали давлат-ҳуқуқий фанлар кафедраси ўқитувчиси

⁹ Employment law overview Germany 2019-2020 Pusch Wahlig Workplace Law /Proud Member of L&E Global. P.18. https://knowledge.leglobal.org/wp-content/uploads/sites/2/LEGlobal_Memo_Germany.pdf

¹⁰ «Трудовое право: опыт сравнительного правового исследования: Монография. (Лебедев В., Мельникова В., Назметдинов Р. Норма. Инфра-М, 2018. С.294.

¹¹ Rakhimov M. Comparative overview of ways to protect workers' labor rights in Uzbekistan, Germany and the United States of America. Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 4 (75) -2017. 59-6.

Бугунги глобаллашув шароитида бир қатор ривожланган давлатларнинг жиноят процессида янги институтлар шаклланаётгани ва оммалашиб бораётганини кўриш мумкин. Улардан бири жиноят процессида ҳамкорлик (келишув) ёки жиноят ишини суддан ташқари тартибда ҳал этиш институтидир. Мазкур институт хорижий олимлар ўртасида кенг муҳокама қилинмоқда.

ЖИНОЯТ ИШИНИ кўриб чиқишда замонавий механизмларнинг аҳамияти

Мамлакатимизда ҳам Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги 3723-қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепциясида жиноят процессининг янги шакл ва тартиб-таомилларини жорий этиш, шу жумладан озод қадар ва суд босқичида соддалаштирилган иш юритиш тартиб-тамойилларини янада ривожлантириш бўйича бир қатор вазифалар кўйилган.

Миллий қонунчилигимизда жиноят ишини юритишда шахснинг ўз қилмишига пушаймон бўлгани, жиноятни фош этишда ҳамкорлик қилгани ҳамда ярашилгани муносабати билан жиний жавобгарликдан ёки жазодан озод қилиш назарда тутилган. Бироқ Жиноят кодексида мазкур институтларни қўллаш билан боғлиқ аниқ механизмлар йўқ. Айни пайтда юридик шахсларнинг жиний жавобгарлиги белгиланмаган, улар билан боғлиқ жиноят ишларини кўриб чиқишда келишув институти мавжуд эмас.

Хорижий давлатларда эса жиноят иши бўйича айбини бўйнига олиш, ҳамкорлик ва келишув институтларининг тобора такомиллашиб бораётганини, уларнинг турли шакллари борлигини кўриш мумкин.

Ушбу институтларнинг икки турини кўриб чиқамиз.

Биринчиси айбини бўйнига олиш ёки иқдорлик институти бўлиб, шахс айбини бўйнига олиши эвазига унга энгилроқ ёки бошқа муқобил жазо чораларини қўллашни назарда тутлади. Бунда ҳамкорлик қилиш талаб этилмайди, шахс айбини бўйнига олишининг ўзи етарли ҳисобланади. Мазкур институт хорижий давлатларда «plea bargain», «guilty plea», «plea agreement» каби турли номлар билан аталади.

Бугунги кунда мазкур институт имкониятидан тобора кенгроқ фойдаланилмоқда. Жумладан, АҚШда 1920-йилларда жиний ишларнинг тахминан ярми айбини бўйнига олиш институти орқали ҳал этилган бўлса, бугунга келиб бу кўрсаткич 95 фоизга етган. Бундай тенденция бошқа мамлакатларда ҳам кузатилмоқда.

Ўзбекистонда ҳам давлат раҳбарининг 2020 йил 2 мартдаги 5953-фармони билан тасдиқланган давлат дастурининг 46-бандига мувофиқ жиноят ишини юритишда гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчи айбини тўлиқ тан олган ва айблаш учун етарли далиллар бўлган ҳолларда иш юритишнинг соддалаштирилган тартибини жорий этиш назарда тутилган.

Иккинчиси тарафлар (айбланувчи ва айблов тарафи) ўртасида жиноят ишини келишув битими ёки ҳамкорлик битими тузиш орқали ҳал этишни назарда тутлади.

Келишув битими институти айбини бўйнига олишдан фарқ қилиб, асосий мақсад айбини бўйнига олиш эмас, балки ҳамкорлик қилувчи шахс берган маълумотлар асосида бошқа айбдорларни, шу жумладан юқори мартабали ёки жиний гуруҳ (уюшма) раҳбарларини қўлга олиш, далилларни қўлга киритиш, жиний активларни қайтариш ҳисобланади.

Келишув битими прокурор ва шахс ўртасида тузилган, суд томонидан тасдиқланадиган расмий ва ихтиёрий келишув бўлиб, унга қўра айрим шартлар эвазига жиноят иши тўхтатиб турилади ёки кейинга қолдирилади.

Бир қатор афзал жиҳатлари борлиги сабабли мазкур институт бугунги кунда халқаро стандартлардан бирига айланаяпти. Хусусан, сўнгги беш йилда бир қатор давлатларда – Буюк Британия (2013 йил), Бразилия (2014 йил), Испания (2015 йил), Франция (2016 йил), Аргентина, Сингапур ва Японияда (2018 йил) келишув битими институти жорий этилган.

Келишув институтининг бир қатор ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Хусусан, келишув битими молиявий жарима, жабрланувчиларга товон тўлаш, хайрия фондларига хайрия қилиш, ноқонуний олинган даромадларни қайтариш, тергов-суриштирув жараёнида ҳамкорлик қилиш, тергов-суриштирув харажатларини қоплаб бериш, фаолиятнинг айрим турлари билан шуғулланишни тақиқлаш, молиявий ҳисобот тақдим этиш мажбурияти ва компаниянинг қонунийликка ривож этилиши ёки ички назорат (комплаянс) тизимини йўлга қўйишни ўз ичига олиши мумкин.

Жиноят ишларини келишув орқали ҳал этишда суд ҳокимиятининг иштироки турли давлатда турлича белгиланган. Хусусан, баъзиларида (Буюк Британия, Франция, Япония, АҚШ, Словения, Испания) келишув битими лойиҳаси тасдиқлаш учун судга тақдим этилади. Бошқа давлатларда (Хорватия, Норвегия, Нидерландия, Швейцария) келишув битими судга тақдим этилиши, унинг тасдиқланиши устидан суд назорати ёки суд ҳокимияти иштироки умуман назарда тутилмаган.

Шунингдек, келишув битимлари татбиқ этиладиган шахслар доираси (юридик ёки жисмоний шахслар) ва татбиқ этиладиган қилмишлар (жиноят ишлари) доирасига қараб ҳам фарқ қилади. Масалан, АҚШда юридик ва жисмоний шахсларга, Буюк Британия, Франция ва Сингапурда фақат юридик шахсларга нисбатан қўлланади.

Келишув ёки ҳамкорлик институти дастлаб **АҚШ**да шаклланиб, кейинчалик бошқа давлатларда ҳам қўллана бошлади. АҚШда «Arthur Andersen» аудиторлик компаниясининг 2003 йилда жиноий жавобгарликка тортилиши натижасида компаниянинг бутунлай кулаши ва 28000 нафар ходимнинг ўз ишидан айрилишига олиб келган ҳолат – «Arthur Andersen эффекти» ушбу институтнинг кенг жорий этилишига туртки бўлди.

Буюк Британияда 2013 йилдан иқтисодий жиноятларни фош этишнинг самарали воситаси сифатида келишув битими институти жорий қилинди. Унга кўра битимга эришиш учун компаниялар қизғин ҳамкорлик қилиши, олдиндан хабар бериши ва ишончли маълумот тақдим этиши назарда тутилган.

Келишув битимини тузишнинг дастлабки босқичидаёқ суд назорати ўрнатилган бўлиб, битим тузиш масаласи кўриб чиқиш учун судга тақдим этилади.

Францияда келишув битимини тузишнинг шартларидан бири шуки, содир этилган қилмиш учун жиноий таъқибни амалга оширмасдан келишув битими тузиш жамият манфаатларига мос келиши керак.

Японияда келишув битими институти 2018 йилда жорий этилди. Битим тузилгач, таърафлар (прокурор ва айбланувчи) унинг ижросини таъминлашни ўз зиммасига олади. Мазкур битимга кўра айбланувчи прокурор (тергов органи) билан ҳамкорлик қилиши, бунинг эвазига эса прокурор жиноят ишини тўхтатиши, енгилроқ айблов эълон қилиши, суддан енгилроқ жазо беришни сўраши мумкин.

Канадада келишув битими бўйича далилларнинг мақбуллигига оид муҳим қоида мавжуд. Унга кўра музокара жараёнида ташкилотнинг тан олиш ва бошқа баёнотидан унга қарши бирор фуқаролик ёки жиноят ишида далил сифатида фойдаланилишига йўл қўйилмайди.

Сингапурда 2018 йилда Буюк Британия моделига асосланган келишув институти жорий этилиб, у юридик шахсларга нисбатан коррупция, жиноий даромадларни легаллаштириш ва ўғирланган мулкни қабул қилиш каби жиноятлар учун қўлланади.

Қозоғистон қонунчилигида жиноят ишини процессуал келишув битими тузиш орқали фош этишнинг икки шакли назарда тутилган.

Айбини бўйинга олиш бўйича битим ижтимоий хавфи катта бўлмаган, ўртача ва оғир жиноятлар бўйича айбланувчи қўйилган айбловни бўйинга олганда амалга оширилади. Мазкур битим учта шарт асосида, яъни гумонланувчи (айбланувчи) тараф процессуал битим тузиш истаги тўғрисида ихтиёрий хабар берса ҳамда эълон қилинган айблов ёки далиллар, етказилган зарар ва унинг миқдори тўғрисида бахslashмаса, ишда жабрланувчи бўлса у процессуал битим тузилишига рози бўлганда тузилади.

Ҳамкорлик тўғрисидаги битим жиноий гуруҳ содир этган барча тоифадаги жиноят ишлари бўйича, бошқа шахслар содир этган ўта оғир жиноятлар, шунингдек экстремистик ва террористик жиноятларни фош этишда ёрдам берган ҳолларда қўлланади. Ҳамкорлик тўғрисидаги битим суд қарорини ижро этиш босқичида ҳам тузилиши мумкин.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, мамлакатимизда жиноят қонунчилигини такомиллаштириш бўйича қуйидагилар таклиф қилинади:

Биринчидан) шахс айбини тўлиқ тан олган ва айбланиш учун етарли далиллар бўлган ҳолларда иш юритишнинг соддалаштирилган тартибини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан) жиноят қонунчилигида шахснинг жиноятнинг олдини олиш, жиноятни очиш ёки унинг иштирокчиларини аниқлаш, жиноят иши бўйича далилларни мустаҳкамлаш, жиноий даромадларни аниқлаш ва уларни қайтаришга қўмаклашиш ёхуд жиноят иши бўйича бошқа зарур ахборотни тақдим этиши юзасидан ҳамкорлик институтини мустаҳкамлаб қўйиш мақсадга мувофиқ.

Учинчидан) миллий қонунчилигимизда юридик шахслар билан боғлиқ, шу жумладан бир неча чет давлатни қамраб олган жиноят ишларини кўриб чиқишда келишув институтини киритиш мақсадга мувофиқ.

Келишув институтини жорий этиш бошқа бир қатор институтларни (юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлиги, юридик шахсларда ички назорат (комплаянс) тизими, ҳуқуқбузарлик ҳақида ихтиёрий хабар бериш, ҳамкорлик қилувчи ва хабар берувчи шахсларни ҳимоя қилиш ти-

зими) ҳам жорий этиш ёки такомиллаштиришни тақозо этади.

Ўзбекистонда мазкур институтларнинг босқичма-босқич жорий этилиши жиноят процессини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Бобир ТУРДИЕВ,

Бош прокуратура академияси катта ўқитувчиси

Халқаро тижорат арбитражлари

фаолиятини ташкил этишнинг айрим масалалари

Низоларни халқаро тижорат арбитраж судларида кўриб чиқишда, энг аввало, билими, касбий маҳорати ва тажрибали мутахассис сифатида ўзини кўрсатган шахсларнинг арбитр (ҳакам) этиб тайинлашига асосий эътибор қаратилади. Арбитрларни танлаш низолашувчи ҳар иккала тарафнинг хоҳиши, эрки ва иродасига боғлиқ.

Танланган арбитрлар низога қонуний ечим топишда адолатли қарор қабул қилувчи, бутун жараён давомида ҳеч қандай эҳтиросга берилмай, фақат қонун доирасида процессуал ҳаракатларни амалга оширувчи масъул мансабдор шахсларни тўла намоён қилади. Айнан шу жиҳатлар халқаро тижорат арбитраж судларининг нуфузини белгилувчи омил ҳисобланади.

Институционал арбитражлар таркиби халқаро тижорат арбитраж судлари рўйхатига киритилган ва тегишли тартибда тасдиқланган шахслар орасидан танлаш йўли билан шакллантирилади.

Институционал арбитражлар таркибига киритилган номзод арбитрлик вазифасини зиммасига олар экан, энг аввало, Халқаро тижорат арбитражга таржимаи ҳоли, меҳнат фаолиятига оид маълумотларни тақдим қилади.

Баъзи ҳолатларда манфаатдор томонлар арбитрларни танлашни осонлаштириш, шаклланаётган арбитраж судлари таркибига таклиф киритиш мақсадида Халқаро тижорат арбитраж котибияти орқали рўйхатга киритилганларнинг шахсий маълумотлари билан танишиш имкониятидан ҳам фойдаланадилар. Арбитрларни танлашдаги маълумотлар шаффофлиги тарафларга ўзлари танлаётган арбитрнинг шахсига оид кўпроқ маълумотга эга бўлиш имконини беради.

Низони халқаро тижорат арбитражида кўриш учун беришга арбитраж битими асос бўлади, арбитраж таркиби эса низо вужудга келгандан кейин шаклланади.

Тарафлар ўзаро келишган ҳолда бир ёки уч арбитрдан иборат арбитраж таркибини аниқлаб оладилар. Агар низо арбитр томонидан якка тартибда муҳокама қилинадиган бўлса, бунда арбитр олий юридик маълумотга ва мутахассислиги бўйича икки йилдан кам бўлмаган меҳнат стажига эга бўлганлар орасидан танланиши, низо коллегиял муҳокама қилинадиган бўлса, унда тижорат арбитражи муҳокамасига раислик қилувчи мутахассис олий юридик маълумотга эга бўлган шахс бўлмоғи талаб этилади¹.

Қонунчилик тарафларга бир вақтнинг ўзида уларнинг хоҳиш-истагига кўра мавжуд низони

ёхуд келажақда вужудга келиши мумкин бўлган низони арбитраж муҳокамасига бериш масаласини ҳал қилиш билан бирга, халқаро тижорат арбитражи таркибини олдиндан шакллантириш имконини ҳам беради.

Тижорат арбитраж суди таркибини шакллантириш билан боғлиқ шундай процессуал муаммолар борки, улар нафақати иш юритувнинг дастлабки босқичида, балки ишни мазмунан кўриш якунлангунга қадар долзарблигича қолаверади.

Халқаро тижорат арбитражи таркибини шакллантириш билан боғлиқ муаммолар, Е.Васильевнинг фикрига кўра қуйидаги уч масала, яъни арбитрлар қай тартибда тайинланиши; арбитр сифатида ким тайинланиши мумкин ва у қандай талабларга жавоб бериши лозимлиги; арбитрларни рад қилиш ёхуд бошқа ўзгартиришларнинг асослари, шунингдек арбитраж таркибига ўзгартириш киритилишининг ҳуқуқий оқибатлари нималардан иборатлигига бевосита боғлиқ ҳисобланади².

“

Агарда жавобгар даъво аризасини олган кундан эътиборан 30 кун ичида низони кўриш учун бирон бир шахсни арбитр сифатида сайламаган бўлса ёхуд ҳар иккала низолашувчи тараф 10 кун ичида учинчи арбитрни – раислик этувчини сайламаган бўлса, бунда суд муҳокамасига раислик қилувчи арбитр Халқаро тижорат арбитражи раиси томонидан тайинланади.

Аммо бундай ҳолатлар ҳар доим ҳам такорланавермайди, қачонки тижорат арбитражи таркибини сайлашнинг бошқача тартиби хусусида тарафларнинг ўзаро келишуви бўлмаса ёхуд халқаро шартномаларда бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, қондага кўра амалга оширилади. Зеро, халқаро ҳуқуқ нормалари миллий ҳуқуқ нормаларидан устувор мавқега эга ва муайян мамлакат қонунчили-

¹ Ш.Менглиев. Ўша асар.-Б.136.

² Васильев Е.А. Формирование состава арбитража. Квалификация арбитров // Актуальные вопросы международного коммерческого арбитража. /Отв. Ред. А.С.Комаров. –М.: Спарк, 2002.- С.53.

гида бу каби ҳолатлар акс этмаган тақдирда, халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоидалари амал қилади.

Халқаро тижорат арбитражи раисининг арбитраж таркибини шакллантириш ва унинг билан боғлиқ бошқа муаммолар ечимини топишга оид қарори қатъий бўлиб, қарор уюмасидан шикоят келтиришга йўл қўйилмайди.

Шу ўринда «ким арбитр бўла олмайди?» деган саволга ҳам жавоб бериб ўтишга тўғри келади. «Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида»ги ЮНСИТРАЛнинг намунавий қонуни³га кўра, бу масалани ҳар бир давлат мустақил ҳал этмоғи лозимлигини англаймиз.

Ақсарият давлатлар қонунчилигида бўлгани каби Ўзбекистон миллий қонунчилигида ҳам бунга оид қоидалар белгилаган. Масалан, «Ҳакамлик судлари тўғрисида»ги қонуннинг 14-моддасида бундай тақиқловчи меъёрлар ўз ифодасини топган.

Қозоғистон Республикасининг «Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида»ги қонунига биноан ваколатли суднинг судьяси этиб тайинланган ёки сайланганлар; муомала лаёқати чекланганлар ёки муомалага лаёқатсизлар; судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаганлар ва давлат хизматчилари халқаро тижорат арбитражининг арбитри бўла олмайдилар⁴.

Халқаро тижорат арбитражини ташкил этишдаги яна бир долзарб муаммо арбитрни рад қилиш масаласидир. Арбитрни рад қилиш учун тарафларда етарли асос бўлиши шарт. Бу муаммонинг қонуний ечими ЮНСИТРАЛнинг Халқаро савдо арбитражи тўғрисидаги намунавий қонуни⁵ 12-13-моддаларида белгилана қўйилган. Намунавий қонуннинг 12-моддасига кўра, қачонки бирон бир шахсга арбитражга тайинлаш учун мурожаат қилинганда, у энг аввало, ўзининг мазкур низони холис ҳал этишига монелик қилади-

ган барча ҳолатлар тўғрисида мурожаат қилганларни хабардор қилиши зарур. Агар бу шахс ўз вақтида мурожаат қилганларни арбитрни рад этиш учун асос бўладиган ҳолатлар тўғрисида хабардор қилмаган бўлса, у арбитр этиб тайинланган пайтдан бошлаб бутун арбитраж муҳокамаси давомида тарафларга кечиктирмасдан бу ҳақда хабар бериши керак.

Қонуннинг 13-моддаси арбитрни рад этиш таомилларига бағишланган бўлиб, унга кўра, низони тижорат арбитраж судида кўриш учун суд таркибини шакллантириш бошлангандан кейин 15 кун давомида тарафлар ўрнатилади арбитрни рад этишга доир ўзаро келишув бўлмаганда – 12-модданинг 2-бандида кўрсатилган ҳолатларда – арбитраж судига ёзма равишда мурожаат қилинади ва унда арбитрни рад қилишнинг ҳуқуқий асосига оид маълумотлар аниқ кўрсатилиши зарур. Бунда, рад этилаётган арбитр ўз хошига кўра ушбу лавозимдан воз кечмаса ёхуд иккинчи тараф арбитрни рад этишга рози бўлмаса, арбитрни рад этиш масаласи арбитраж суди томонидан ҳал этилади.

Бундан ташқари, тарафларнинг ўзаро келишувига асосан ёхуд 13-модданинг 2-қисмида назарда тутилган таомилларга кўра, бир тарафнинг рад этиш талаби қаноатлантирилмаган тақдирда унга бу ҳақда хабар келиб тушгандан бошлаб 30 кун ичида мазкур қонуннинг 6-моддасида кўрсатилган суд ёхуд бошқа органга арбитрни рад қилиш тўғрисида қарор қабул қилишини сўраб мурожаат қилиши мумкин.

Халқаро савдо палатасининг Халқаро арбитраж суди, Стокгольм савдо палатаси қошидаги Халқаро тижорат арбитраж суди, шунингдек, Россия савдо-саноат палатаси қошидаги Халқаро арбитраж суди дунёда эътироф этилган ва бевоқиф халқаро иқтисодий муносабатларда юзага келадиган низоларни кўришга ихтисослашган халқаро тижорат арбитражлари ҳисобланади. Булар институционал арбитражлардир.

Шунингдек, 1917 йилда Швеция пойтахти Стокгольм савдо палатаси ҳузурида ташкил

³ Образцы договоров с комментариями.Международный коммерческий арбитраж (конвенции и регламенты). – М.: Финансы и статистика. – Мн.: Амалфея, 1997. С.481-497.

⁴ Дацук И.С. Значение третейского суда как альтернативного способа защиты гражданских прав. – Алматы: Каз ПЮИ, 2003. – С.85.

⁵ Резолюция 40/72 Генеральной Ассамблеи ООН от 11 декабря 1985 года «Типовой закон комиссии ООН по праву международной торговли о международном торговом арбитраже». Образцы договоров с комментариями.Международный коммерческий арбитраж (конвенции и регламента). – М.: Финансы и статистика. – Мн.:Амалфея, 1997. – С.480-496.

қилинган «Арбитраж институти» (Arbitration Institute, Stockholm Chamber of Commerce) ҳам махсус арбитраж органи ҳисобланади.

Бундан ташқари, собиқ Совет иттифоқи даврида Умумиттифоқ савдо палатаси ҳузурида ташкил этилган «Ташқи савдо арбитраж комиссияси» (ВТАК) мунтазам фаолият юритиб келаётган арбитраж институтларидан бири ҳисобланади. У МДҲга аъзо давлатлар қатори бошқа хорижий давлатлар томонидан ҳам ишончга сазовор арбитраж институти сифатида эътироф этилган.

Барча ҳакамлик судларига хос бўлган принциплардан бири тармоқлараро хусусиятга эга бўлган умумий принципдир. Ўзига хос хусусиятга эга мазкур принцип қонун ижодкорлиги, ҳуқуқни қўллаш амалиётига бир хил таъсир этади. Аксарият олимлар арбитраж муҳокамаси принципларини турлича классификация қилдилар. Жумладан, В.Тарасов ушбу принципларни қуйидаги уч асосий гуруҳга ажратади: биринчиси – умумҳуқуқий принциплар; иккинчиси – тармоқлараро принциплар, яъни мустақиллик, қонунийлик, жисмоний ва юридик шахсларнинг процессуал тенглиги, тортишувчанлик ва диспозитивлик; учинчиси – функционал принциплар, яъни арбитраж (ҳакамлик) судига ихтиёрийлик асосида мурожаат қилиш, арбитраж битимининг

автономлиги, арбитраж битимига эътироз билдирилмаслиги, тижорат арбитраж суди судьяларини тарафларнинг ўзлари тайинлаши, арбитраж муҳокамаси жараёнини ташкил этишнинг оддийлиги ва тезкорлиги, арбитраж муҳокамасининг махфийлиги, ваколатлилиги, арбитраж суди қабул қилган қарорнинг қатъийлиги⁶.

Россиялик ҳуқуқшунос олим С.Курочкин мазкур принциплар классификациясини В.Тарасовга қараганда бирмунча бошқачароқ тарзда, яъни: биринчи – умумҳуқуқий хусусиятга эга бўлган принциплар доирасига қонунийликни киритишни; иккинчи – умумтармоқ принциплари доирасига тенглик, тортишувчанлик ва диспозитивлик принципларини киритишни; учинчи, яъни арбитраж муҳокамасининг махсус принциплари гуруҳига арбитраж ҳуқуқининг бошқа бир қанча принципларини киритишни (бунда принципларни санаб ўтмайди); тўртинчи гуруҳни эса «арбитраж ҳуқуқининг алоҳида институтлари принциплари» деб номлагани ҳолда: а) тармоқлараро хусусиятга эга бўлган институт принциплари, яъни исботлаш ҳуқуқининг принциплари ҳамда судловга тааллуқлилиги институти; б) арбитраж ҳуқуқининг алоҳида институтлари принципи (арбитраж битими институти принциплари)⁷ тарзида қилиш таклифини илгари суради.

Умуман олганда, халқаро тижорат арбитраж судлари фаолиятининг асосий принциплари хусусида узоқ мулоҳаза қилиш мумкин. Чунки бу борада олимларнинг нуқтаи назарлари турлича бўлиб, ягона бир тўхтамга келинган эмас. Уларнинг назарий мушоҳадаларини ўрганган ҳолда, мамлакатимиз миллий қонунчилигини шакллантиришда, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг «Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида»ги қонунини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш жараёнида халқаро тижорат арбитражи фаолиятининг асосий принциплари қаторига:

- 1) халқаро-ҳуқуқий нормаларнинг устуворлиги;
- 2) тарафларнинг тенглиги;
- 3) эрк мухторияти;
- 4) мустақиллик;
- 5) тортишувчанлик;
- 6) махфийлик;
- 7) қатъийлик принциплари киритилса мақсадга мувофиқ бўлади деб ҳисоблаймиз.

Санжарбек АББАСОВ,

Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси
ҳарбий-техник институти мустақил изланувчиси

⁶ Тарасов В.Н. Третейский процесс. - СПб., 2002. - С.46.

⁷ Менглиев Ш. Арбитражное рассмотрение внешнеэкономических споров. - Душанбе: «Эчод», 2009. - С.45-46.

Мажбурият бажарилиши керак

Шартномадан, зиён етказишдан ёки Фуқаролик кодексига назарда тутилган бошқа асослардан келиб чиқиши мумкин бўлган мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлаш масаласи фуқаролик ҳуқуқий муносабатларда муҳим ўрин тутди. Мажбурият бажарилишини таъминлашнинг моҳияти шундан иборатки, қарздор зиммасидаги мажбуриятни белгиланган муддатда бажармаса кредиторда зиённи ундиришдан ташқари қарздорни мажбуриятни бажаришга мажбур қиладиган бошқа мулквий таъсир чораларини қўллаш ҳуқуқи пайдо бўлади.

Қонунчиликда мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш усулларининг белгилаб қўйилиши «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасида мустаҳкамланган, тадбиркорлик соҳасида шартномавий муносабатларнинг асосий принциплари ҳисобланган шартнома интизомига риоя этилишини ва тарафларнинг ўзаро мулквий жавобгарлигини ҳуқуқий жиҳатдан янада мустаҳкамлайди. Мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш усуллари дейилганда асосий мажбуриятнинг бажарилишини етарли даражада қафолатловчи ва қарздорни тегишли ҳаракатга даъват қилувчи махсус чоралар тушунилади. Фуқаролик кодексининг 259-моддасига асосан мажбуриятнинг бажарилиши неустойка, гаров, қарздорнинг мулкни ушлаб қолиш, кафиллик, қафолат, закатат ҳамда қонун ҳужжатлари ёки шартномада назарда тутилган бошқа усуллар билан таъминланиши мумкин.

Шуни қайд этиш лозимки, мажбуриятни бажарилиши таъминлаш усули сифатида неустойка мажбурият олган тарафлардан ҳар бирининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлашга хизмат қилса, гаров, ушлаб қолиш, кафиллик ва қафолатда кредиторнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари устун мавқега эга бўлади. Шунга кўра мажбуриятнинг бажарилишини таъминловчи усуллар одатда кредитор манфаатини кўзлаб белгиланади. Бу усулларнинг барчаси ҳам санкция ҳисобланмаса-да, улар қарздорга бевосита ёки билвосита қўшимча мажбуриятларни юклайди. Масалан, гаровда кредитор гаровга қўйилган мулк ҳисобидан ўз талабларини қондириши мумкин.

Эътиборли томони шундаки, мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш усулини белгилаш билан тарафлар иккинчи мажбуриятни вужудга келтиради. У қўшимча – акцессор мазмунга эга бўлиб, бажарилиши лозим бўлган асосий мажбуриятдан келиб чиқиши билан аҳамиятлидир. Асосий мажбуриятнинг ҳақиқий эмаслиги акцессор мажбуриятнинг ҳақиқий эмаслигига олиб келади, бироқ акцессор мажбуриятнинг ҳақиқий эмаслиги асосий мажбуриятнинг ҳақиқий эмаслигига сабаб бўла олмайди.

Акцессор мажбурият асосий мажбуриятнинг

бажарилишини таъминлашга қаратилган. Асосий мажбурият бажарилиши билан тарафлар ўртасида белгиланган акцессор мажбурият ўзининг юридик кучини йўқотади.

Айни пайтда қонунчиликда мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш усули келгусида вужудга келиши мумкин бўлган мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш учун белгиланиши мумкинлиги ҳам қайд этилган. Чунончи, Фуқаролик кодексининг 292-моддаси иккинчи қисмига асосан кафиллик шартномаси келгусида вужудга келадиган мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш учун ҳам тузилиши мумкин.

Мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш усулларини қўллаш билан боғлиқ масалалар Фуқаролик кодекси, «Гаров тўғрисида», «Хўжалик юритувчи субъектларнинг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида», «Ипотека тўғрисида»ги қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан ҳуқуқий тартибга солинади.

Мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш усуллари ўзига хос хусусиятларига кўра бири-биридан фарқланади.

НЕУСТОЙКА:

Неустойка дейилганда қонун ҳужжатлари ёки шартнома билан белгиланган, қарздор мажбуриятни бажармаган ёки лозим даражада бажармаган тақдирда кредиторга тўлаши шарт бўлган пул миқдори тушунилади. Жарима ва пеня неустойканинг турларидир.

Қарздор мажбуриятини бажармаган ёки лозим даражада бажармаган ҳолларда тўлайдиган ва, қоида тариқасида, қатъий суммада ҳисобланадиган неустойка *жарима*, қарздор мажбуриятининг бажарилишини кечиктириб юборганида тўлайдиган ва ўтказиб юборилган муддатнинг ҳар бир куни учун мажбуриятнинг бажарилмаган қисмига нисбатан фоиз билан ҳисобланадиган неустойка *пеня* ҳисобланади.

Агар шартномада айнан битта мажбуриятнинг бузилиши учун неустойкани ҳам жарима, ҳам пеня шаклида тўлаш назарда тутилган бўлса, даъвогар фақатгина бир шаклдаги неустойкани қўллашни талаб қилишга ҳақли.

ГАРОВ:

Бир шахсининг бошқа шахсга мулкни ёки унга бўлган ҳуқуқни мажбурият бажарилишини таъминлаш учун бериши гаров ҳисобланади. Шартнома ёки қонун асосида юзага келган гаров *закалат* (гаровга қўйиладиган мулкни гаровга қўювчининг гаровга олувчига ўтказиши), *ипотека* (қўчмас мулкни гаровга қўйиш), шунингдек *ҳуқуқлар гарови* тарзида амал қилиши мумкин.

Қонун бўйича ҳар қандай ҳақиқий мажбурият гаров билан таъминланиши мумкин. Фуқаролик муомаласидан чиқарилмаган, Ўзбекистоннинг қонун ҳужжатларига мувофиқ ундирув қаратилишига йўл қўйиладиган ҳар қандай мулкни (корхона, бино, жиҳоз, қимматбаҳо қоғозлар, пул, мулкий ҳуқуқ ва ҳ.) гаровга қўйса бўлади.

УШЛАБ ҚОЛИШ:

Қарздор мажбуриятини ўз вақтида бажармаган тақдирда қарздорга ёки қарздор кўрсатган шахсга топширилиши лозим бўлган ашёни сақлаётган кредитор уни қарздор мажбуриятини бажаргунга қадар ушлаб қолишга ҳақли.

КАФИЛЛИК:

Кафиллик шартномаси бўйича кафил бошқа шахс ўз мажбуриятини тўла ёки қисман бажариши учун унинг кредитори олдида жавоб бериши ўз зиммасига олади.

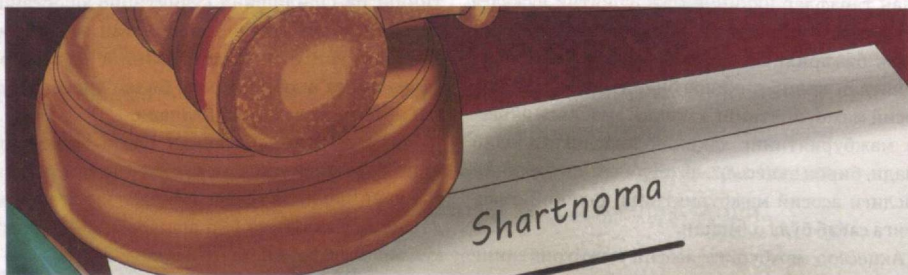
Қарздор кафиллик билан таъминланган мажбуриятни бажармаган ёки лозим даражада бажармаган тақдирда кафил ва қарздор кредитор олдида солидар жавоб беради. Шу билан бирга, қонунда ёки кафиллик шартномасида кафилнинг субсидиар жавобгар бўлиши ҳам назарда тутилиши мумкин.

Кафил кредитор олдида қарздор билан баравар ҳажмда жавоб беради, шу жумладан фоиз тўлайди, қарзни ундириб олиш бўйича суд чиқимини ва қарздор мажбуриятини бажармагани ёки лозим даражада бажармагани туфайли кредитор кўрган бошқа зарарларни тўлайди. Айни пайтда кафил ва қарздор жавобгарликни турли ҳажмларда белгилаб олишлари ҳам мумкин.

Кафиллик мажбуриятни бажаришни таъминлашнинг бошқа усулларида фарқли равишда асосий мажбурият амал қиладиган бутун муддатга ёки тарафлар келишган муддатга белгилалиши мумкин. Фуқаролик кодексининг 298-моддаси учинчи қисмига асосан кафилликнинг амал қилиш муддати тугаши кафилликни бекор қилишга асос ҳисоблангани учун кредиторнинг кафилга кафиллик шартномасининг амал қилиш муддатидан кейин қўйган талаби рад қилинади.

КАФОЛАТ:

Кафолатга биноан банк, бошқа кредит муассасаси ёки суғурта ташкilotи (кафил) бошқа шахс (принципал)нинг илтимосига кўра кафил ўз зиммасига олаётган мажбурият шартларига мувофиқ принципалнинг кредитори (бенефициар) пулни тўлаш ҳақида ёзма талабнома тақдим этса, пулни унга тўлаш ҳақида принципалга ёзма мажбурият беради.

Кафолат принципалнинг бенефициар олдидеги мажбуриятини (асосий мажбуриятни) лозим даражада бажаришини таъминлайди.

Кафолат берилгани учун принципал кафилга ҳақ тўлайди.

ЗАКАЛАТ:

Шартнома тузаётган тарафлардан бири шартнома тузилганини исботлаш ва унинг ижросини таъминлаш юзасидан берадиган пул закатлат ҳисобланади.

Шартномадаги тараф тўлаши керак бўлган пул ҳисобидан тўланган сумма закатлат эканлигига шубҳа туғилган тақдирда, бу сумма, агар бошқа ҳол исботланган бўлмаса, бўнак сифатида тўланган деб ҳисобланади.

Мажбурият уни бажаришдан олдин тарафларнинг келишувига мувофиқ ёки бажаришнинг имкони йўқлиги оқибатида (Фуқаролик кодексининг 349-моддаси) бекор қилинган тақдирда закатлат пули қайтариб берилиши керак.

Агар шартноманинг бажарилмаслиги учун закатлат берган тараф жавобгар бўлса, закатлат иккинчи тарафда қолади. Агар шартноманинг бажарилмаслиги учун закатлат олган тараф жавобгар бўлса, у иккинчи тарафга закатлатни икки баравар қилиб қайтариши шарт.

Бундан ташқари, шартноманинг бажарилмаслиги учун жавобгар бўлган тараф, агар шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, закатлат суммасини ҳисобга олган ҳолда иккинчи тарафга зарарни тўлаши шарт. Қайд этиш керакки, мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш усуллари ҳисобланган неустойка, гаров ва кафиллик иқтисодий судлар амалиётида кенг учрайди.

Иқтисодий судлар амалиётига мурожаат этсак. «Элёр Ҳайит» хусусий корхонаси иқтисодий судга даъво аризаси билан мурожаат қилиб, «Бунёдкор» масъулияти чекланган жамиятидан 14,15 млн. сўм асосий қарз ва 7,07 млн. сўм пеня ундиришни сўраган.

Иш ҳужжатларидан кўринишича, тарафлар ўртасида тузилган қурилиш пудрати шартномасига асосан хусусий корхона МЧЖнинг буюртмасига асосан пудрат ишларини келишилган муддат ва белгиланган сифатда бажариш, МЧЖ эса ушбу хиз-

мат(иш)ни қабул қилиб олиш ва унинг учун келишилган нархда ҳақ тўлаш мажбуриятини олган.

Хусусий корхона шартномага асосан олган мажбуриятини бажариб, МЧЖга жами 25,15 млн. сўмлик пудрат хизматини кўрсатган. МЧЖ ҳам мазкур шартнома шартларига асосан қабул қилиб олинган пудрат хизматлари учун қисман, яъни 11 млн. сўм ҳақ тўлаб, қолган пулни тўламай келган.

Тарафлар ўртасида тузилган шартноманинг 3.2-бандига асосан кўрсатилган хизмат қабул қилиб олингандан сўнг уч кун ичида яқуний ҳисоб-китоб амалга оширилиши белгиланган. Аммо жавобгар кўрсатилган хизмат учун яқуний ҳисоб-китобни ниҳоясига етказмаган. Бу билан жавобгар Фуқаролик кодексининг 673-моддаси биринчи қисмида белгиланган буюртмачи пудратчининг бажарган иши учун сметада назарда тутилган миқдорда, қонун ёки қурилиш пудрати шартномасида белгиланган муддатда ва тартибда ҳақ тўлаши шартлиги тўғрисидаги қонидани бузган.

Юқоридагиларга асосан суд даъвони қаноатлантириб, асосий қарзни ундириш билан биргаликда, мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш усулларида ҳисобланган неустойканинг пеня шаклини қўллаб, даъвогарнинг бузилган ҳуқуқи ва қонуний манфаатини тиклаган.

Қайд этилганлардан шундай хулосага келиш мумкинки, мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш усуллари қонунчиликда алоҳида белгилаб қўйилиши муҳим аҳамиятга эга бўлиб, биринчидан, тарафлар зиммасидаги мажбуриятини лозим даражада ва ўз вақтида бажаришини таъминлаш мақсадини кўзлайди. Бу мажбурият муносабатларига киришган фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари тўлиқ таъминланишига хизмат қилади. Иккинчидан, асосий мажбуриятни лозим даражада ва ўз вақтида бажармаслик тараф зиммасига қўшимча мажбурият юкланишига олиб келади. Бунинг оқибатида тараф муайян миқдорда молиявий йўқотишни бошдан кечиради ёки обрўсига путур етади ва ҳоказо. Шунга кўра қонунчиликда мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш усулларида белгиланиши муҳим тарбиявий вазифани ҳам бажариб, тарафларни зиммасига олган мажбуриятга қатъий риоя этишга ундайди.

Илҳомжон РАЖАБОВ,

Тошкент туманлараро иқтисодий судининг судьяси

Эгалик ҳуқуқини белгилаш бу бўйича фуқаролик ишлари қониқарлими?

«Прокуратура тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунинг 4-моддасига кўра қонун ижодкорлиги ва жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда иштирок этиш прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишларидан ҳисобланади. Шу боис Тошкент шаҳар прокуратураси томонидан судларда фуқаролик ишлари юритилишида прокурор ваколатини таъминлаш билан бирга қонунчиликни такомиллаштиришга оид таклифлар ҳам ишлаб чиқилмоқда.

Эгалик ҳуқуқини белгилаш билан боғлиқ фуқаролик ишларини ҳал этиш амалиёти айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритилиши лозимлигини кўрсатмоқда. Масалан, суд амалиётига кўра, хусусийлаштирилмаган уйларга нисбатан Фуқаролик кодексининг 187-моддаси (Эгалик қилиш ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддат) асосида эгаликни белгилаш ҳақидаги даъво аризаларини қаноатлантириш рад этилади. Лекин хусусийлаштирилмаган уйларга нисбатан мазкур модда талаблари қўлланмаслиги ҳақидаги талаб қонунчиликда ўз ифодасини топмаган.

Ўзбекистон Олий суди пленумининг 1999 йил 24 сентябрдаги «Фуқаролик кодексини татбиқ қилишда суд амалиётида вужудга келадиган айрим масалалар тўғрисида»ги қарорида Фуқаролик кодексининг 187-моддасини қўллашга оид талаблар белгиланган бўлсада, айнан хусусийлаштирилмаган уйларга нисбатан ушбу модда асосида эгалик ҳуқуқини белгилаш мумкин эмаслиги қайд этилмаган. Шу жиҳатдан ҳам эгалик ҳуқуқини белгилашга оид суд амалиётида хусусийлаштирилмаган уйларга нисбатан мазкур кодексининг 187-моддаси асосида эгалик ҳуқуқини белгилаш ҳолатлари учрамоқда.

Буни суд қарори билан қаноатлантирилган Б.Солиевнинг туман ҳокимиятига нисбатан эгалик ҳуқуқини белгилаш ҳақидаги даъво аризаси мисолида кўриб чиқишимиз мумкин.

Аниқланишича, низоли хонадон 1970 йилда халқ депутатлари Октябрь район совети ижроия комитетининг қарори билан Д.Трофимовага фойдаланиш ҳуқуқи асосида берилган. Д.Трофимова 1990 йилда вафот этган.

Б.Солиев кўшниси Д.Трофимованинг вафотидан кейин унга фойдаланиш ҳуқуқи асосида тегишли бўлган низоли хонадонга нисбатан 1992 йилдан буён ўз уйи каби ҳалол муносабатда бўлгани, барча тўловларни тўлаб келаётгани сабабли эгалик ҳуқуқини белгилаб беришни сўраб судга даъво аризаси киритган. Суд Фуқаролик кодексининг 187-моддаси асосида эгалик ҳуқуқини белгилаб беришга доир талабларни тўлиқ ўрганмай туриб, мазкур хонадонга нисбатан Б.Солиевнинг эгалик ҳуқуқини белгилаб берган.

Фуқаролик кодексининг 187-моддаси бўйича эгалик ҳуқуқини белгилаш амалиётига кўра, агар даъвогар низоли хонадонда бирор шартномавий муносабат (ижара, оғзаки олди-сотди, ҳадя) асосида яшаб келаётган бўлса, эгалик ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддат асосида эгалик ҳуқуқини белгилаш мумкин эмас.

Олий суд пленумининг 1999 йил 24 сентябрдаги «Фуқаролик кодексини татбиқ қилишда суд амалиётида вужудга келадиган айрим масалалар тўғрисида»ги 16-қарорининг 12-бандига кўра эгалик қилиш муддати асосида ашёга эгалик

ҳуқуқини олиш учун у ҳалол йўл билан эгалланган бўлиши лозимлиги қайд этилган. Бундай эгалик қилиш бошқа шахслар учун ошқора ва аниқ кўринадиган бўлиши, шунингдек, эгалик қилувчи мулкка ўзиники каби муносабатда бўлиши (фақатгина ундан фойдаланибгина қолмай, уни лозим даражада сақлаш чораларини кўрганини ҳам назарда тутиш) зарур. Эгалик қилиш қонунда белгиланган муддатда узлуқсиз давом этган бўлиши ҳам керак.

Демак, фақатгина кўрсатилган ҳар учала шартга риоя қилинган тақдирдагина эгалик ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддат амалда эгалик қилувчининг мулк ҳуқуқига асос бўлиши мумкин.

Бироқ мазкур фуқаролик ишида даъвони қаноатлантиришда қонун бўйича эгалик

ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддат қачондан бошлангани аниқланмаган. Чунки даъвогар ўз аризасида низоли хонадон эгаси Д.Трофимова уни ўз фарзанди каби ўстиргани, бу вақтда у 17 ёшда бўлганини келтириб ўтган. Яъни, бу вақтда

даъвогар вояга етмаган бўлиб, у ота-онасига тегишли хонадонда доимий рўйхатда турган ва яшаган. Гарчанд даъвогарнинг низоли хонадонда қачондан доимий яшай бошлаганини аниқлаштириш эгалик ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддатни белгилашда муҳим аҳамиятга эга бўлса-да, бу масала аниқлаштирилмаган.

Шунингдек, эгалик қилиш қонунда белгиланган муддатда узлуксиз давом этган бўлиши зарурлигига қарамай, судга тақдим этилган даъвогарнинг паспорти нусхасида у низоли хонадонга қўшни бўлган ота-онасига тегишли хонадонга 1991 йилда доимий рўйхатга

ли уйга қўшни бўлган ота-онасининг уйида доимий истиқомат қилиши кўрсатилган.

Шу билан бирга, ишга тақдим этилган коммунал тўлов қоғозларида тўловлар асосан 2001 йилдан бошланиб, тўловларни даъвогар эмас, балки унинг онаси тўлагани маълум бўлган.

Шунингдек, ишда Тошкент шаҳар ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри давлат корхонаси архив маълумотларига кўра ушбу хонадонга бўлган мулк ҳуқуқини давлат рўйхатидан ўтказиш бўйича ҳеч қандай мурожаат бўлмагани қайд этилган. Ишни ўрганиш жараёнида қўшимча тарзда Олмazor тумани

нидек, хусусийлаштирилмаган уйларга нисбатан мулк ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддат асосида эгалик ҳуқуқини белгилаш мумкин эмаслиги бирор-бир қонунда қатъий белгиланмагани сабаб бўлмоқда.

Юқоридагиларга кўра Фуқаролик кодексининг 187-моддасига «хусусийлаштирилмаган уйларга нисбатан ушбу модда талабини қўллаш мумкин эмас» деган мазмундаги қўшимча киритиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Шунингдек, Фуқаролик кодексининг 187-моддаси бўйича эгалик ҳуқуқини белгилаш амалиётига кўра, агар даъвогар низоли хонадонда бирор шартномавий муносабат (ижара, оғзаки олди-сотди, ҳада) асосида яшаб келаётган бўлса, эгалик ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддат асосида эгалик ҳуқуқини белгилаш мумкин эмас. Амалиётда эса кўпинча даъвогар низоли хонадонда ижарада яшаётган ҳоллардагина ушбу модда талаби қўлланиши инкор этилмоқда. Олий суд пленумининг юқорида зикр этилган қарорининг 11-бандида «Мулкдорда бирон-бир эгалик қилиш ҳуқуқий асоси мавжудлиги, масалан, узоқ муддатли ижара шартномаси борлиги эгалик қилиш ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддатларни ҳисоблашни инкор қилади» деган қоида қатъий белгиланган. Ушбу талабдан келиб чиққан ҳолда амалиётда ижарада яшаб келиб, мулк ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддат асосида эгалликни белгилаш ҳақидаги мурожаатларни қаноатлантириш рад этилапти.

“

Ўзбекистон Олий суди пленумининг 1999 йил 24 сентябрдаги «Фуқаролик кодексини татбиқ қилишда суд амалиётида вужудга келадиган айрим масалалар тўғрисида»ги қарорида Фуқаролик кодексининг 187-моддасини қўллашга оид талаблар белгиланган бўлса-да, айнан хусусийлаштирилмаган уйларга нисбатан ушбу модда асосида эгалик ҳуқуқини белгилаш мумкин эмаслиги қайд этилмаган.

қўйилгани, 2015 йилдан 2016 йилга қадар Қашқадарё вилоятида вақтинча рўйхатдан ўтиб яшагани қайд этилган. Яъни, даъвогарнинг 18 йил низоли хонадонда узлуксиз яшагани тўлиқ ўрганилмаган.

Ишга тақдим этилган, Олмazor тумани «Тепакўрғон» МФЙ томонидан берилган маълумотномада даъвогар Б.Солиев низо-

кадастр бўлими тақдим этган маълумотномада ушбу хонадон хусусийлаштирилмагани қайд этилган. Шунга қарамай, суд низоли хонадонга нисбатан эгалик ҳуқуқини белгилаб берган. Суднинг мазкур қарорига нисбатан протест киритилди ва у бекор қилинди.

Бундай ҳолатнинг вужудга келишига, юқорида айтилган

Бу борада Россия Олий суди ва Олий арбитраж суди пленумининг 2010 йил 29 апрелдаги «Мулк ва бошқа ашёвий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш билан боғлиқ низоларни ҳал этишда суд амалиётида вужудга келадиган айрим масалалар тўғрисида»ги 10/22-қарорининг 15-банди 6-хатбошисида «шартнома мажбуриятлари асосида эгалланган уйларга нисбатан Россия Федерацияси Фуқаролик кодексининг 234-моддаси татбиқ этилмаслиги» аниқ белгилаб қўйилган.

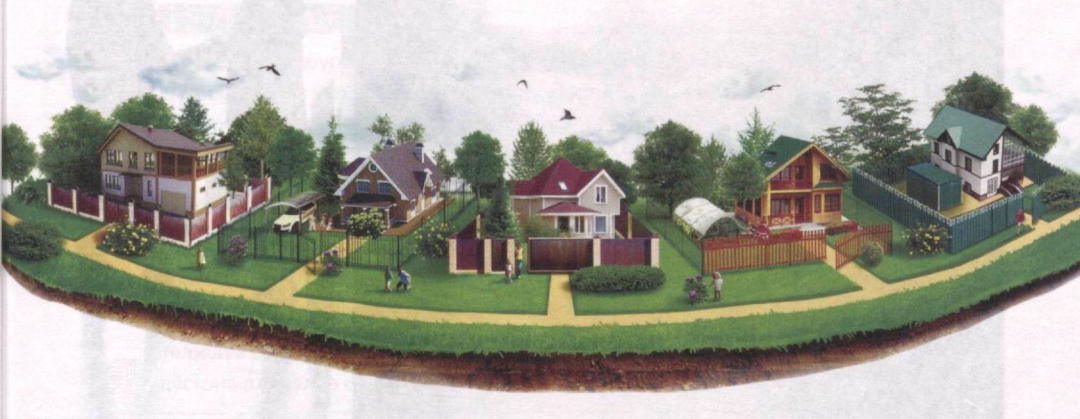
Юқоридагиларга кўра, Ўзбекистон Фуқаролик кодекси

жуд. Яъни, фуқаро хизмат сафарини юзасидан бошқа ҳудудга бориб яшагани ёки дам олиш туфайли бошқа давлатга чиқиши ҳам ушбу узлуксиз муддатга киритилмаган ҳолатлар бор. Юқоридаги мисолда ҳам даъвогарнинг Қашқадарё вилоятида яшагани эгаллик қилиш учун қўлланадиган муддатнинг узиллишига олиб келган. Шу турдаги низоларни ҳал этишда айнан қандай ҳолатлар бу муддатни узлуксиз деб топишга асос бўлишини аниқлаштириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Хусусан, Россия Олий суди ва Олий арбитраж суди пле-

аниқ белгиланган.

Юқоридагиларга кўра, Ўзбекистон Фуқаролик кодексининг 187-моддасини «Эгаллик қилиш қонунда белгиланган муддатларда узлуксиз давом этган бўлиши зарур, эгаллик қилиб турган шахснинг хизмат сафарига бориш ёки дам олиш, даволаниш, соғлигини тиклаш мақсадида бошқа ҳудудда вақтинча яшагани, шунингдек, бу вақтда эгаллик қилувчи шахснинг тўғридан-тўғри ҳуқуқий ворислари ушбу уйда яшагани бу муддат узлуксизлигининг бузилишига олиб келмайди» деган мазмундаги олтинчи

187-моддасининг 4-хатбошиси «бирор-бир шартнома асосида эгаллаб турилган уйларга нисбатан ушбу модда талабини қўллаш мумкин эмас» деган тахрирда берилиши лозим.

Шунингдек, мулк ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддат асосида эгалликни белгилашда эгаллик қилиш қонунда белгиланган муддатда узлуксиз давом этганини аниқлашда турлича ёндашиш ҳолатлари мав-

нумининг 2010 йил 29 апрелдаги «Мулк ва бошқа ашёвий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш билан боғлиқ низоларни ҳал этишда суд амалиётида вужудга келадиган айрим масалалар тўғрисида»ги 10/22-қарориди мулк ҳуқуқини вужудга келтирувчи муддат асосида яшаб турган шахснинг вақтинча ушбу уйда бўлмаслиги қандай ҳолатларда ушбу муддатнинг узлуксизлигига олиб келмаслиги

хатбоши билан тўлдириш лозим. Кодекснинг 187-моддасига шундай қўшимча ва ўзгартишларнинг киритилиши ушбу модда судлар томонидан аниқ ва бир хил қўлланишига, унинг мазмуни турлича талқин қилишининг олдини олишга ва ягона суд амалиёти жорий этилишига хизмат қилади.

Матлуба АМИНЖОНОВА,

Тошкент шаҳар прокуратураси
бўлим прокурори,
юридик фанлар доктори, доцент

Низоларни ҳал этишда келишув битимининг ўрни

Мамлакатимизни ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири суд тизимини демократлаштириш ва суд жараёнларини соддалаштиришдир. Ҳаммамизга маълумки, аслида тарафлар низоларни келишув асосида ҳал этишнинг умуман имконияти қолмаганда охириги чора сифатида судга муурожаат қилади.

Тадбиркорлик субъектлари учун ҳар дақиқа қадрли бўлгани сабабли узоқ давом этадиган суд жараёнлари самарасиз ҳисобланади. Шунинг учун бугунги кунда низоларни ҳал этишнинг тезкор жараёни зарур бўлмоқда. Эндиликда келишув битимларини тузиш суд жараёнларини тезлаштириш, соддалаштириш йўли билан муаммоларни ҳал этиш усули сифатида тан олинапти.

Амалдаги Иқтисодий процессуал кодекс тарафларга иқтисодий низоларни ярашув тартибида ҳал қилиш имконини беради, шу орқали суд жараёни узоқ давом этишининг олдини олади.

Низоларни ҳал этишнинг энг самарали усуллари-дан бири келишув битими тузишдир.

Келишув битимига Ўзбекистон Олий ҳужжалик суди пленумининг 2009 йил 18 декабрдаги «Иқтисодий судлар томонидан келишув битимини тасдиқлашда процессуал қонун нормаларининг қўлланишига оид айрим масалалар тўғрисида»ги 204-қарорининг 2-бандида «Келишув битими деганда тарафларнинг ўзаро келишишга асосланган, даъво талаби(талаблари)га нисбатан аниқликка эришишга қаратилган, низони ҳал қилиш тўғрисидаги ёзма келишуви тушунилади» деб таъриф берилган.

Келишув битими воситасида тарафлар ўрта-сидаги низо якун топади.

ИПКнинг 163¹-моддасида шундай дейилган: «Судгача мажлис ўтказиш чоғида судья: тарафлардан келишув битимини тузиш эҳтимолини ёки низони ҳал қилишнинг муқобил усуллари эҳтимолини аниқлайди ва уларнинг ҳуқуқий оқибатларини тушунтиради». Шунингдек ушбу кодекснинг 130-моддасига кўра «суд тарафларнинг келишуви учун чоралар кўради, уларга иқтисодий суд ишларини юритишнинг барча босқичларида низони ҳал этишга кўмаклашади».

ИПКнинг 131-моддасига асосан тарафлар низони келишув битимини ёки медиатив келишувни тузиб ҳал қилиши мумкин. Келишув битими ёки медиатив келишув даъво тартибидоги ҳар қандай иш бўйича тузилиши мумкин. Келишув

битими иқтисодий суд ишларини юритишнинг ҳар қандай босқичида ва суд ҳужжатини ижро этиш жараёнида тарафлар томонидан тузилиши мумкин. Келишув битими суд томонидан тасдиқланганидан кейин тузилган ҳисобланади.

Келишув битими аксарият ҳолларда ҳар қандай иқтисодий низо юзасидан тузилиши мумкин, аммо келишув битими тузилиши мумкин бўлмаган тоифадаги ишлар ҳам бор, булар ИПКда аниқ белгиланади. Жумладан, кодекснинг 221-моддасига кўра ҳуқуқий таъсир чорасини қўллаш тўғрисидаги иш бўйича келишув битими тузилиши мумкин эмас.

Келишув битимини тўғри тузиш ва тасдиқлаш жуда муҳим. Чунки келишув битими ҳал қилув қарори билан низони ҳал қилишдан бир неча жиҳатлари билан устун туради.

ЖУМЛАДАН:

жавобгар мажбуриятини ўз ихтиёри билан тан олади ва уни бажаришга киришади (суднинг ҳал қилув қарори қабул қилингандан сўнг эса жавобгар ижронини кечиктириш юзасидан кейинги инстанцияга бир неча марта мурожаат қилишига тўғри келиши мумкин);

келишув битими тарафларни муросага келтириш йўлидаги дастлабки қадам бўлса, суднинг қарори улар ўртасидаги низони янада чуқурлаштириши мумкин;

суднинг ҳал қилув қарорини ижро этишда мажбурлов унсурлари мавжуд, келишув битимини эса тарафлар ўз ихтиёри ва имкониятига асосан тузади;

келишув битимини тузиш вақт ва пулни тежайди, шунингдек тарафлар ўртасида дўстона алоқалар сақланиб қолишига хизмат қилади.

ИПКнинг «Яраштириш тартиб-таомиллари» номли 16-бобида келишув битимига алоҳида урғу берилмай, умумий тарзда ифодаланган. Ҳолбуки одил судлов тизимида нафақат адолатли, қонуний ечим топиш, балки тарафларни муросага келтириш, улар ўртасидаги шеркчиликни сақлаб қолиш ва суд жараёнларини қисқа фурсатда тарафлар эътирозисиз якунлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Фикримизча, ИПКнинг 16-бобида ярашув тартиб-таомиллари, келишув битимини тузиш, унинг шакли ва мазмуни, келишув битимини тасдиқлаш, уни тасдиқлашни рад этиш, келишув

битимини кўриб чиқиш натижалари бўйича суд ажрими ва келишув битимини ижро этиш масалалари батафсил тартибга солиниши мақсадга мувофиқдир.

Иқтисодий низолар бўйича келишув битимини қачон тузиш юзасидан чеклов йўқ. Келишув битими судгача, судга мурожаат қилингандан сўнг ҳамда суд ҳужжатини ижро этиш босқичида яраштириш тартиб-таомилларига асосан тузилиши мумкин.

Англия ва АҚШда низоларнинг 85-95 фоизи ярашув битими билан тугалланади. Ривожланган мамлакатларда ярашув битимини тузиш суд иш юритуви пайтида ҳам кенг қўлланади.

Шу ўринда мамлакатимизда келишув битимини тузиш оммалашмаётганини таъкидлаш жоиз.

ЖУМЛАДАН:

2018 йили Тошкент туманлараро иқтисодий судида **34825** та иш кўрилган бўлса, шундан **253** таси келишув битими билан якунланган. Бу умумий иқтисодий ишларнинг **0,7** фоизига тенг. 2019 йилда **30072** та иш кўрилган бўлса, шундан **261** таси бўйича келишув битими тузилган. Бу умумий иқтисодий ишларнинг **0,8** фоизига тенг. Яъни, кўрсаткич қисман ортган. Бу эса тарафларга келишув битими тузиш таклиф этилаётгани самара бераётганини кўрсатади.

Олий ҳўжалик суди пленумининг 2009 йил 18 декабрдаги 204-қарорининг 11-бандида келишув битимининг шартлари аниқ, тушунарли баён қилиниши ва ҳар хил талқин қилинишига ва келгусида низоларнинг келиб чиқишига йўл қўймайдиган бўлиши лозимлиги, шунингдек, келишув битими тарафларнинг бир-бири олдидаги мажбуриятларининг шартлари, миқдори ва бажариш муддатлари тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олиши кераклиги белгиланган.

Бироқ пленум қарорида берилган ушбу таърифни ҳам мукамал деб бўлмайди. Пленум қарори бандидаги тушунчалар келишув битимининг ҳуқуқий табиатини очиб бермаслик билан бирга, уни қўллашда ягона амалиётни шакллантиришга халал берарди.

ИПКнинг 132-моддасида келишув битими-га анча мукамал таъриф берилган. Унга кўра келишув битимида тарафлар томонидан ўзаро келишилган мажбуриятларни бажариш шартлари ва муддатлари ҳақидаги қондалар кўрсатилиши керак.

Тарафлар томонидан келишув битими шартлари бўйича қабул қилинган мажбуриятларнинг бажарилиши тарафларни бир-бирига ёки бошқа воқеаларга (ҳаракатларга) боғлиқ қилиб қўйиши мумкин эмас, яъни шартли бўлиши мумкин эмас.

Келишув битимида даъвогар ва жавобгар томонидан мажбуриятларни кечиктириб ёки бўлиб-бўлиб ижро этиш тўғрисидаги, қарздан тўлиқ ёки қисман воз кечиш ёхуд қарзни тан олиш тўғрисидаги, талаб қилиш ҳуқуқидан бошқа шахс фойдасига воз кечиш ҳақидаги, суд харажатлари-

ни тақсимлаш ҳақидаги ҳамда қонунга зид бўлмаган бошқа шартлар кўрсатилиши мумкин.

Келишув битимини тузиш ва тасдиқлашнинг эътибор берилиши керак бўлган бир қанча жиҳатлари мавжуд. Олий ҳўжалик суди пленумининг 2009 йил 18 декабрдаги 204-қарорида таъкидланганича, иқтисодий суд тарафлар тақдим этган келишув битими қонун ҳужжатларига, оммавий ҳуқуқ нормаларига мувофиқлиги ва у бошқа бирор-бир шахснинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларига дахл этмаётганини, агар келишув битимида кўчар ёки кўчмас мулкни бериш тўғрисидаги шарт бўлса, бу мулкка учинчи шахснинг ҳуқуқи бор ёки йўқлигини (гаровга қўйилганини, хатлаб қўйилганини ва ҳ.) текшириб кўриши лозим.

Шунингдек, судлар келишув битими ўзининг ҳуқуқий табиатига кўра битим эканини ва келишувнинг қонунга мувофиқ тузилганини ўрганишда уни тузиш тартибини ҳам кўриб чиқишлари зурурлигини ҳисобга олишлари керак. Агар келишув битимининг тарафларидан бири масъулияти чекланган жамият ёки акциядорлик жамияти бўлса, мазкур келишув йирик битим эмаслигини, у «Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида»ги ва «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонунларда белгиланган тартибга мувофиқ тузилганини ўрганиш талаб этилади.

Шунингдек, судлар келишув битимини тасдиқлашни кўриб чиқаётганда битим объекти давлат мулки бўлса объект баҳоланганига ва та-

сарруф этиш ҳуқуқига эга бўлган ваколатли давлат органининг розилиги олинганига эътибор қилиши керак.

ИПКнинг 132-моддасига кўра келишув битими ёзма шаклда тузилади ва келишув битимини тузган шахслар ёки уларнинг вакиллари томонидан имзоланади. Битим тарафларнинг бир-бири олдидаги мажбуриятини бажариш шартлари, миқдори ва муддати тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олиши лозим.

Келишув битимини тасдиқлаш тўғрисидаги суд ажрими чиқарилаётганда унинг хулоса қисмида битимнинг барча шартлари аниқ баён этилиши керак. Келишув битими тузилганда тарафларнинг суд харажатларини тақсимлаш бўйича келишувнинг мавжуд эмаслиги келишув битимини тасдиқлашни рад этишга асос бўлмайди. Бундай ҳолда суд харажатлари ИПКнинг 118-моддаси қоидалари асосида тақсимланади.

Олий ҳўжалик суди пленумининг 2009 йил 18 декабрдаги 204-қарорида агар келишув битимининг тарафи битим суд томонидан тасдиқлангандан сўнг унинг шартларини қайта кўриб чиқишга ёки уни ижро этишдан бош тортишга қаратилган даъво билан мурожаат қилса, суд ИПКнинг 173-моддаси иккинчи қисми бўйича бундай талабларни қаноатлантиришни рад этиши лозимлиги белгиланган.

Бироқ мазкур қарорнинг 19-банди иккинчи хатбошисига унчалик қўшилиб бўлмайди. Пленум қарорига кўра «агар суд томонидан тасдиқланган келишув битимини тарафлар ўзаро бекор қилиб ёки унинг шартларини ўзгартириб, судга янги тахрирдаги келишув битимини тасдиқлаш учун тақдим этса, суд бундай аризани қаноатлантиришни рад этиш ҳақида ажрим чиқаради ва бундай ажрим устидан шикоят қилинмайди (протест келтирилмайди)» деб белгиланган.

Биринчидан, «Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 17-моддасида Олий суд пленуми суд амалиётини умумлаштириш материалларини кўриб чиқиши ва қонун ҳужжатларини қўллаш масалалари бўйича тушунтиришлар бериши керак дейилган. Бу ҳолатда эса пленум ваколоти доирасидан бироз четга чиққанини кўриш мумкин. Зеро, қайси турдаги ажрим устидан шикоят қилинмаслиги ИПК моддаларида аниқ белгиланган бўлиб, уни кенгайтирилган тарзда бошқача талқин қилиш мақсадга мувофиқ эмас.

Иккинчидан, келишув битими ҳуқуқий табиатига кўра фуқаролик-ҳуқуқий битим бўлиб, тарафларнинг эрки ва хоҳиш-иродасини ифода этади. Шундай экан, тарафларда суд томонидан тасдиқланган битимни имкониятларининг ўзгаргани муносабати билан муддатини эмас, балки тўлаш усулларини ўзгартириб, судга янги тахрирда тасдиқлаш учун тақдим этиш ҳуқуқини қолдириш лозим. Чунки тарафлар келишув битимида қарзини пул билан тўлашни назарда тутган бўлса-ю, янгитдан битим тузиб, қарзни балансида мавжуд бўлган кўчмас мулк ҳисобидан тўлаб беришга келишса, бундан суд нега тасдиқлаб бермаслиги керак? Бу каби сунъий тўсиқларнинг қўйилиши ҳам келишув битими институтининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатмай қолмайди.

ТАКЛИФ

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, Олий ҳўжалик суди пленумининг 2009 йил 18 декабрдаги 204-қароридан 19-банднинг иккинчи хатбошисини чиқариб ташлашни таклиф қиламиз.

Иброҳим ЖўРАЕВ,

Судьялар олий мактаби тингловчиси

Бири иккинчисидан кам эмас...

Ўзида бир неча жиноятларни мужассамлаштирган коррупция инсонлардаги эртанги кунга бўлган ишончни сўндириб, жамиятнинг маънавий устунлари емирилишига олиб келади. Шуниси ҳам борки, коррупция, хусусан, порахўрлик икки ёқлама, ўртасида тўсиғи йўқ кенг бир йўл. Бу йўлда кимдир пора олувчи, кимдир эса пора берувчи.

Суд жараёни.

Очиқ суд мажлисида коррупциянинг энг кўп учрайдиган шакли саналган пора билан боғлиқ жиноят иши кўриб чиқилмоқда. Фақат бу сафар биров бошқача ҳолат – суднинг «қора курси»сида пора олган эмас, пора берган шахс ўтирибди.

Жиноят тафсилотларига қисқача тўхталамиз.

2020 йилнинг 20 январида Бўстонлик туманидаги хусусий ишлаб чиқариш корхоналаридан бирида ўғирлик содир этилган: завод ҳудудидан қимматбаҳо мис кабеллар ва юк кўтариш мосламаси яширин равишда олиб чиқиб кетилган. Бундан ўз

вақтида хабар топган корхона раҳбари туман ИИБга тегишли тартибда ариза билан мурожаат қилади. Жиноят қисқа муддат ичида, яъни шу куннинг ўзидаёқ фош этилади. Ўғри бегона эмас, шу корхонада сал кам йигирма йилдан бери ишлаб келаётган, 1979 йилда туғилган Г.Т. экани аниқланади.

Маълум бўлишича, Г.Т. хусусий корхонадан мис кабель ва юк кўтариш мосламасини ўғирлаб чиқиб, Азамат исми танишига ўч миллион сўмга пуллаб юборган. У бундай ишни биринчи марта қилган эдими ёки ўнинчи мартами, гап ҳозир бу ҳақда эмас.

Бир жиноят бошқа бир жиноятни етаклаб келади деган гап топиб айтилган. Қилмишининг «миси» чиқиб, терговолди суриштирув ишлари бошланган бир пайтда Г.Т. иккинчи бир жиноятни содир этишга қарор қилади – терговга қадар текширув ҳаракатларини олиб бораётган ИИБ жиноят қидирув бўлими бошлиғи А.Б.га ишни «ёпди-ёпди» қилиши учун пора таклиф қилади.

Ички ишлар ходими, мансабдор шахс ҳисобланган А.Б. унга бу қонунга хилоф эканини тушунтирганига қарамай, у «минг доллар атагани»ни айтиб туриб олади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги қонуни 26-моддасига мувофиқ давлат органлари ходимлари уларни коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этишга кўндириш мақсадида бирор-бир шахс мурожаат этганига доир барча ҳоллар тўғрисида, шунингдек давлат органларининг бошқа ходимлари томонидан содир этилган шунга ўхшаш ҳуқуқбузарликларнинг ўзларига маълум бўлиб қолган ҳар қандай фактлари ҳақида ўз раҳбарини ёхуд ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларни хабардор этиши шарт. Ҳолат бўйича ИИБ ходими А.Б.нинг аризасига асосан Тошкент вилояти ички ишлар бош бошқармаси ва ҳамкорликдаги тузилмалар томонидан тезкор тадбир режаси ишлаб чиқилади.

Эртаси кўни, аниқроғи жорий йилнинг 21 январиди Г.Т. туман ИИБ жиноят қидирув бўлими бошлиғи А.Б.га унинг хизмат хонасида терговга қадар текшириш материални унинг манфаатларини кўзлаб ҳал қилиб бериши эвазига 1000 АҚШ долларини пора тариқасида берган вақтида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари томонидан ашёвий далиллар билан қўлга олинади.

Суд дастлабки тергов органи томонидан судланувчи Г.Т. содир этган ижтимоий хавфли ҳаракатлар Жиноят кодексининг 211-моддаси 1-қисми билан тўғри малакаланган деб ҳисоблади. Айбига тўлиқ иқрорлиги, содир этган қилмишидан чин кўнгилдан пушаймонлиги жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар деб топилди.

Суд томонидан жазо тури ва миқдорини тайинлашда жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар ҳамда унинг муқаддам судланмагани инobatга олиниб, унга нисбатан жарима жазоси тайинланди.

Жиноятга жазо муқаррарлиги таъминланди. Пора олган ҳам, берган ҳам, пора олиш-беришда воситачилик қилган ҳам жиноий жавобгарликка тортили-

ши муқаррар – бу қонун талаби. Фикримизни шундай яқунлаб қўйсақ ҳам бўлар эди. Лекин масалага бошқа томондан ёндашиб кўриш фойдадан холи бўлмайди.

Афсуски, коррупция авж олиб, давлат идораларининг айрим мансабдор шахслари фуқароларни пора беришга мажбурлаган даврлар ҳам бўлди. Оқибатда одамларнинг ўз муаммоларини пора бериш ёки таниш-билиш орқали ҳал қилиши одатий ҳолга айланиб қолган эди. Айрим юртдошларимиз пора бериш, худди пора олиш каби жиноят эканини, уларнинг бири иккинчисидан асло кам эмаслигини унутиб ҳам қўйди.

Сўнги йилларда мамлакатимизда коррупциянинг ҳар қандай кўринишига қарши жиддий кураш бошланди, халқимиз бунинг самарасига гувоҳ бўлиб турибди. «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги қонун, Президентимизнинг «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори, «Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони қабул қилинди.

Бугун халқимиз мавжуд муаммоларнинг сабаб-чиси айнан коррупция эканини тушуна бошлади. Албатта, бу жўда катта ютўқ.

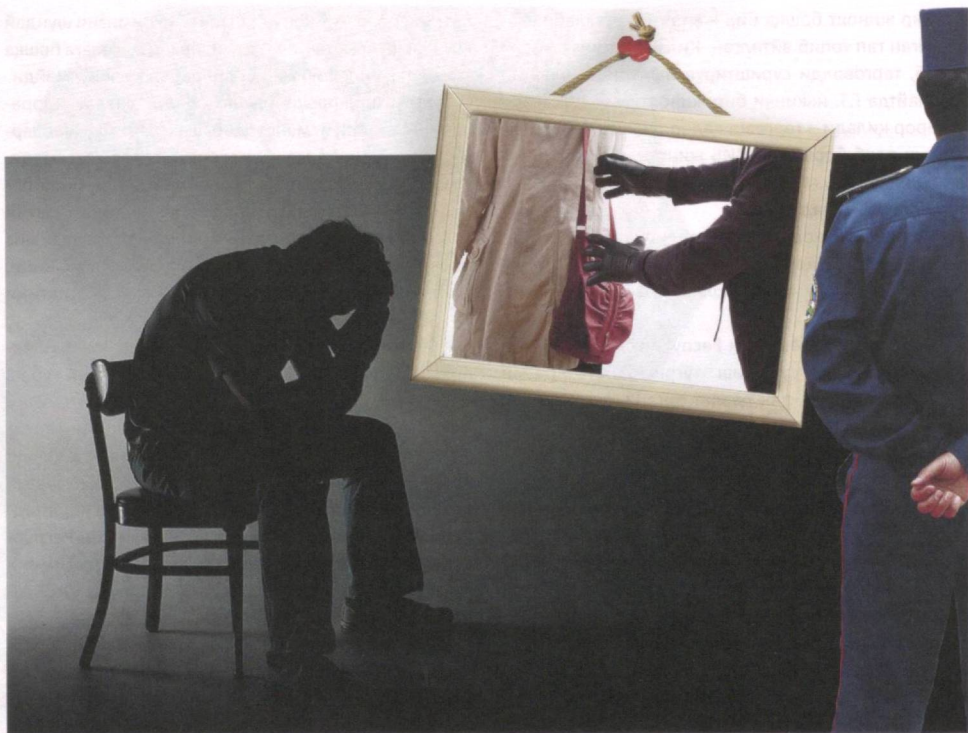
Бироқ, жорий йилнинг 24 январиди Президентимизнинг Олий Мажлисга мурожаатида таъкидланганидек, коррупцияга қарши курашишда аҳолининг барча қатламлари, энг яхши мутахассислар жалб қилинмас экан, жамиятимизнинг барча аъзолари, таъбир жоиз бўлса, «халоллик вакцинаси» билан эмланмас экан, ўз олдимизга қўйган юксак марраларга эриша олмаймиз.

Коррупцияга қарши курашиш ўзлуксиз, қатъий ҳаракат қилишни тақозо этувчи жараён. Бу жараёнга оддий фуқаро қандай ҳисса қўшиши мумкин? Умуман, бир инсон коррупцияга қарши курашга қандайдир даражада таъсир кўрсата оладими?

Албатта. Бунинг учун пора берманг ва олманг, бошқаларни ҳам шунга чақиринг. Ҳар қандай коррупция ҳолати ҳақида тегишли ташкилотларни, жамоатчиликни хабардор қилинг. Шу йўл билан ҳар биримиз жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муҳит пайдо бўлишига ўз ҳиссамизни қўшган бўлаемиз.

Баҳодир ҚОРАЕВ,

жиноят ишлари бўйича Бўстонлиқ тумани суди раиси

Жиноий инсценировкалар

уларни таснифлашнинг назарий асослари

Сўнгги йилларда жиноятчилик табиати кескин ўзгариб, унинг усуллари кун сайин янгиланиб бормоқда. Замонавий жиноятлардаги асосий хусусият жиноятчилар томонидан унинг махфийлик даражасига қаттиқ урғу берилиши бўлиб, жиноий фаолиятнинг аҳамиятга эга бўлган воқеаларини инсценировка қилиш усулидан фойдаланиш ҳолатлари кўп кузатилади. Бу турдаги жиноятларни фош этиш ва ҳақиқатан ҳам содир бўлган воқеага ойдinлик киритиш терговчидан маҳорат ва тажриба талаб қилади.

Жиноий инсценировкалар муаммоси хорижлик кўплаб таниқли криминалогларнинг илмий изланиш объекти бўлиб келган. Бироқ содир этилган жиноятни яшириш усуллари-дан бири саналган жиноий инсценировкалар муаммоси республикамиз криминалист олимлари, ҳуқуқшунослар назаридан четда қолиб келмоқда. Бу ҳолат ҳуқуқ-тартибот ҳамда суд органлари фаолиятини маълум даражада мураккаблаштирмоқда.

Эътироф этиш керак, жиноятни фош қилиш ва тергов қилиш муаммосига бағишланган ўзбекистонлик кўплаб таниқли олимларнинг тадқиқотлари мавжуд (хусусан, Ғ.Абдумажидов, Л.Баканова, А.Закрулаев, А.Закутский, Д.Миразов, Б.Мурадов, Ф.Мухитдинова, Б.Пулатов, Ю.Пулатов, Ю.Рахимов, М.Рустамбаев ва бошқалар). Бироқ уларнинг аксарияти анча олдин эълон қилинган тадқиқотлар бўлиб, улар охириги ўн йилликдаги жиноий фаолиятнинг тадқиқ қилинган турида юз берган сифат ва миқдор ўзгаришларини ўзида тўлақонли акс эттирмайди. Бундан ташқари, мазкур тадқиқотларда инсценировкаларни фош қилиш муаммосини кўриб чиқишда эътибор анъанавий тарзда «классик», яъни олдин содир этилган жиноятларни ниқобловчи инсценировкаларга қаратилган.

Жиноий инсценировка – терговни адаштириш учун воқеа содир бўлган жойнинг ҳолатини манфаатдорлар томонидан сунъий равишда яратиш ёки ўзгартириш (*Криминалистика / Под ред. Р. С. Белкина - М.: Норма, 2000. - С. 501. 2 Белкин Р. С. Понятие и структура следственной ситуации // Криминалистика социалистических стран. - М.: Юрид. лит., 1986. - С. 69.3*).

Инсценировка зиддиятли вазиятлар, ҳолатни сунъий равишда ўзгартирувчи фактлар, турли хил жиноят аломатларининг мавжудлиги, жиноят изларининг намоёншкороналиги ва бошқалар билан белгиланади. Умуман, инсценировка деганда ҳар доим маълум бир ният билан қилинадиган ва аниқ мақсадга эришишга қаратилган ҳаракатлар йиғиндиси тушунилади. Жиноий инсценировка биринчи навбатда шахсни сохта маълумотларни қабул қилишга ундаш учун

ишлаб чиқилади, иккинчидан, уларни ишончли деб нотўғри баҳолашга, учинчидан эса улар тўғрисида инсценировкачига маъқул келадиган нотўғри қарорни қабул қилишга олиб келади.

Жиноят ишларини ўрганиш ва тергов органлари ходимларининг дастлабки сўров натижаларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, терговчилар турли жиноий хатти-ҳаракатларни қамраб олувчи инсценировкани текширишда муайян қийинчиликларга дуч келишмоқда. Буни терговчи ва суриштирувчиларнинг жиноий инсценировкани текшириш учун услубий қўлланмалар билан етарли даражада таъминланмагани билан изоҳлаш мумкин.

“

Жиноий инсценировка тезкор-тергов, тергов, суд амалиёти ва суд-экспертизаси фанининг чуқур тарихий илдишларига эга бўлган анъанавий объектидир. Унинг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этиш қарийб ярим асрдан буён давом этиб келмоқда. Бу тадқиқотлар етарлича кенг қамровли, изчил бўлишига қарамай, шаклланиш жараёни ҳали тўлиқ якунланган эмас. Тўпланган потенциал кенг қамровли масалаларни батафсилроқ тушуниш, чуқурлаштириш ва ривожлантиришни талаб қилади.

Бу турдаги жиноятларни фош қилиш учун содир этилган жиноятларни яширишнинг турли усуллари аниқлаш, уларни исботлашнинг криминалистик услублари ва тергов жараёнида олинган маълумотлардан унумли фойдаланиш лозим.

Афсуски, ҳар бир терговчи ҳам тез ва профессионал равишда жиноий инсценировканинг мавжудлигини аниқлашга қодир эмас. Бу эса айрим ҳолларда жиноятларнинг фош этилмаслиги, натижада жиноят содир этган шахсларнинг жиноий жавобгарликдан қутулиб қолишига олиб келади.

Юқорида қайд этиб ўтилганлардан келиб чиққан ҳолда, фикримизча, терговчи ва суриштирув олиб борувчи шахслар тергов жараёнида қуйидагиларни ҳисобга олишлари лозим:

аниқланган излар – агар текшириладиган ҳодиса ҳақиқий бўлса, ортиқча излар бўлмаслиги керак;

инсценировка ҳолати рўй берганда пайдо бўлиши керак бўлган излар;

инсценировка ҳодисасига хос бўлган излар топилганда уларнинг ҳолати (кўриниши, сифати, миқдори ва бошқалар)ни ўрганиш;

шериклар топиш ва режа тузишга дахлдор жиноят қуролини топиш;

тахмин қилинадиган вазиятни ўрганишга қаратилган ҳаракатлар – жиноят жойи, унинг атрофини ўрганиб чиқиш, эҳтимолий яшириниш ёки кетиш йўлларини аниқлаш;

қидирув ишлари – омборхоналарни жиҳозлаш, демонтаж қилиш, ўғирланган моддий бойликлар ёки транспортларнинг кўриниши, шаклини ўзгартиришга доир расм ва бошқа жиҳозларни аниқлаш;

жиноят содир этилган жой, вақт, унинг усуллари тўғрисидаги маълумотлар, иштирокчи шахслар, жиноят оқибатида етказилган зарарни аниқлаш;

жиноят қуролларини ишлатиш, ўғирланган товар-моддий бойликлар модификацияси, уларни сотиш йўлларини аниқлаш ва бошқа ҳолатларга ойдинлик киритиш.

Ҳар қандай жамиятда бўлгани каби мамлакатимизда ҳам ғайриқонуний хатти-ҳаракатлар содир этган шахслар томонидан жавобгарликдан қутулиб қолиш учун жиноий инсценировкалар ишлаб чиқиш ҳолатлари йўқ эмас. Бундай ҳолатларда жиноятни фош этиш, уларнинг олдини олишда хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва қиёсий таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Абдумурад ҲАҚБЕРДИЕВ,

ТДЮУ Фуқаролик процессуал ва иқтисодий процессуал ҳуқуқи кафедраси ўқитувчиси

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БОШ ПРОКУРАТУРАСИ ХАБАР ҚИЛАДИ!

Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган рухсатномаларнинг берилиши, ер ажратилиши, ҳисоботлар тақдим этиш, банк-молия хизматларидан фойдаланишда белгиланган муддатлар ва тартибларнинг бузилиши ёки бошқа кўринишдаги бюрократик тўсиқларга дуч келсангиз;

давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат қилувчи органлар томонидан тадбиркорлик субъектлари ва хусусий мулкдорлар фаолиятига ноқонуний ара-лашилган, қонунга хилоф равишда текширишлар ўтказилган тақдирда ёхуд норматив-ҳуқуқий ва бошқа турдаги ҳуж-жатларнинг тадбиркорлик субъектлари фаолиятига салбий таъсири бор деб ҳисоблаб, уларни такомиллаштириш зарур десангиз;

Ўз ҳуқуқларингизни ҳимоя қилиш ҳамда таклифлар билдириш учун Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида ташкил этилган «Мурожаатларни телефон орқали қабул қилиш маркази»нинг 1007 қисқа рақамига кўнгирак қилинг.

Шунингдек, Бош прокуратурада тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқий ҳимоясини янада кучайтириш бўйича мутасадди давлат органлари, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари ходимларидан иборат таркибда тузилган ташкилий-таҳлилий гуруҳга 0371-233-65-23 телефон рақами орқали мурожаат қилиш имконияти ҳам яратилган.

Ҳуқуқ ва қонуний манфаатларингизнинг тезкорлик билан ҳимоя қилиниши таъминланади.

№	Прокуратура органлари	Код	«Ишонч телефон»лари
1.	Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси	0371	232-10-07
2.	Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти	0371	233-10-07
3.	Андижон вилояти прокуратураси	0374	227-10-07
4.	Бухоро вилояти прокуратураси	0365	221-10-07
5.	Жиззах вилояти прокуратураси	0372	226-10-07
6.	Қашқадарё вилояти прокуратураси	0375	228-10-07
7.	Қорақалпоғистон Республикаси прокуратураси	0361	222-10-07
8.	Навоий вилояти прокуратураси	0436	210-10-07
9.	Наманган вилояти прокуратураси	0369	227-10-07
10.	Самарқанд вилояти прокуратураси	0366	232-10-07
11.	Сирдарё вилояти прокуратураси	0367	235-10-07
12.	Сурхондарё вилояти прокуратураси	0376	223-10-07
13.	Тошкент шаҳар прокуратураси	0371	271-10-07
14.	Тошкент вилояти прокуратураси	0371	230-10-07
15.	Фарғона вилояти прокуратураси	0373	244-10-07
16.	Хоразм вилояти прокуратураси	0362	227-10-07

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси

Пробация ўзи нима?

Инсон учун энг қимматли бойлик шаъни ва қадр-қимматидир. Уни камситишга йўл қўйилмайди. Бу қоида қонунларимизда қатъий белгилаб қўйилган. Бу қоида жинояти учун жазони ўтаётган маҳкумларга ҳам тааллуқли. Жазо туридан қатъи назар, улар ўзининг асосий ҳуқуқ ва мажбуриятларидан, жамият аъзолигидан маҳрум қилинмайди. Мисол учун, Жиноят-ижроия кодексига биноан маҳкумлар жазони ўтаётган муассаса кутубхонасидан фойдаланиши, телевизор кўриши, радио тинглаши, мажлисларда сўзга чиқиши, деворий газеталарга маъмурият рухсати билан мақолалар бериши мумкин.

Мазкур кодексда юридик ёрдам олиш, шахсий хавфсизлик, виждон эркинлиги, бюджет ҳисобидан бепул моддий-маиший ва тиббий таъминот олиш, меҳнат қилиш ҳуқуқлари ҳам қайд этилган. Қолаверса, маҳкумлар бевосита ўзи ва вакиллари орқали фуқаролик ҳуқуқий муносабатларга киришишига рухсат берилган. Масалан, Оила кодексига асосан никоҳ тузиш, никоҳни бекор қилиш, Фуқаролик кодексига

мувофиқ олди-сотди ва бошқа шартномаларни тузиш ҳуқуқига эга.

Шу билан бирга, мамлакатимизда жиноят содир этган шахсларни ахлоқан тузатиш, жамиятдан ажратмаган ҳолда жамоатчилик билан узвий ҳамкорликда қайта тарбиялаш борасида кенг қўламли ислохотлар ўтказилаяпти. Шулардан бири пробация хизматининг йўлга қўйилганидир. Мазкур хизмат Ўзбекистон президентининг

2018 йил 7 ноябрда қабул қилинган «Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 4006-қарор билан 2019 йил 1 январдан жорий этилган.

Қарорга мувофиқ Ички ишлар вазирлиги Хуқуқбузарликлар профилактикаси бош бошқармасининг Озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазолар ижро этилишини назорат қилиш бошқармаси негизда вазирликнинг Жазони ижро этиш бош бошқармаси ҳузурида Пробация хизмати ташкил этилган.

Ҳўш, пробация ўзи нима? Бу халқаро атама «синов» деган маънони англатади. Моҳиятан шартли ҳукм қилинган маҳкумларни қайта тарбиялаш, уларнинг ҳуқуқларини рўёбга чиқаришнинг самарадорлигини оширишни назарда тутди.

Пробация хизматининг дастлабки шакллари ўрта асрларда Англияда вужудга келган. Бунга ўша даврда қўлланадиган жазоларнинг жуда қаттиқ ва шафқатсизлиги сабаб бўлган.

Замонавий пробация хизматини 1841 йилда АҚШ полицияси офицери Жон Августус ташкил қилган. Бунга қутилмаган бир воқеа сабаб бўлган. Қўнларнинг бирида суд ичкиликбозликка йўлиққан хуқуқбузарни хибсхонага жўнатади ва уч ҳафтадан кейин ҳукм ўқилишини маълум қилади. Ҳукм ўқиладиган куни хуқуқбузар полиция офицери Жон Августус ҳамроҳлигида хушмуомалалик билан кириб келади. Ҳамма хуқуқбузарнинг ташқи қиёфаси ва феъл-атвори тубдан ўзгарганидан ҳайратланади. Кейинчалик маълум бўлишича, Жон Августус хуқуқбузарни назоратга олиб, ахлоқдан қайта тарбиялаган экан. Шу орқали суд ва кишилар онгида шахсни жазолаш эмас, балки қайта тарбиялаш орқали жиноятларнинг олдини олиш мумкинлиги тўғрисида тасаввур пайдо бўлган.

Демак, пробация ахлоқ тузатиш ишлари, мажбурий жамоат ишлари, озодликни чеклаш, муайян хуқуқдан маҳрум қилиш жазоси тайинланган ва шартли ҳукм қилинган шахсларни назорат қилишдир.

Ҳозирги вақтда кўп мамлакатларда пробация хизматидан фойдаланилади. Мисол учун қўшни

Қозоғистонни олайлик. Шартли равишда жазога тортилганлар(6858)нинг 37 фоизига нисбатан пробация қўлланган. Натижада умумий маҳкумларнинг 202 нафари қайта жиноятга қўл урган бўлса, пробацияга тушганларнинг бор-йўғи 15 нафари, яъни 7,4 фоизи такроран жиноят содир этган.

Бундан хулоса қилсак, жиноят содир этилишининг олдини олишда ҳамда маҳкумларни ахлоқдан тарбиялашда пробациянинг ўрни катта.

Ҳозирги кунда Норвегия, Дания, Нидерландия, Швейцария ва бошқа бир қатор ривожланган давлатларнинг пробация бўлимларида психологлар ишлайди. Бунинг учун алоҳида хизмат хоналари ва заллари ташкил этилади. Улар назоратдаги ҳар бир шахс билан индивидуал суҳбат ўтказиб боради. Уларга психологик ёрдам кўрсатади. Руҳий ҳолати, муаммоларини аниқлайди. Синов даврида ана шу муаммо ва камчиликларни бартараф этишга қаратилган тавсиялар беради. Психологик услубларни қўллаган ҳолда назоратдаги шахсларнинг ижтимоий-психологик портрети тузилади.

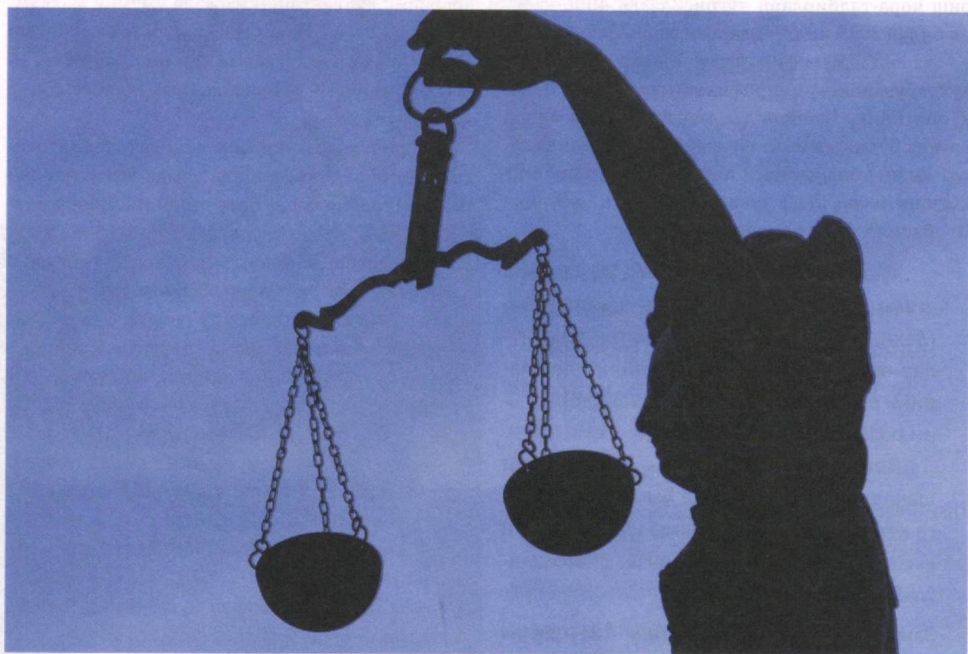
2020 йил 14 февралда ҳукуматнинг «Ички ишлар органлари пробация хизмати фаолиятини самарали ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 84-қарори қабул қилинди. Унга мувофиқ 1 мартдан назоратдаги шахсларга ижтимоий-ҳуқуқий ва психологик ёрдам кўрсатиш бўйича вазирлик ва идоралар ўртасида ҳамкорлик йўлга қўйилиши белгиланди.

Шунингдек, юридик йўналишдаги олий таълим муассасаларининг дастурларида назоратдаги шахсларнинг психологик портретини ўрганиш бўйича махсус мавзулар киритилиши ҳамда психология йўналишида ўқиётган талабаларнинг пробация бўлимларида амалиёт ўташи назарда тутилган.

Умуман, пробация хизмати назоратдаги шахсларнинг ижтимоий мослашувига, ўқиш ва ишга жойлашишига кўмаклашда ҳамда улар томонидан қайта жиноят содир этилишининг олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширади.

Алибек БЕКМИРЗАЕВ,

Адлия вазирлиги Ижтимоий-иқтисодий соҳада хуқуқни қўллаш амалиётини ўрганиш бошқармаси катта маслаҳатчиси

Айбсизлик презумпцияси

Бугунги кунда миллий қонунларимизни инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари устувор деган тамойилга асосланган ҳолда такомиллаштириш долзарб аҳамиятга эга. Ўзбекистон президентининг 2017 йил 30 ноябрдаги «Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони шулар жумласидандир.

Мазкур фармон билан қонун устуворлиги, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, инсонпарварлик, адолат ва айбсизлик презумпцияси каби конституциявий принципларни таъминлаш мақсадида соҳага оид қонун ҳужжатларига қатъий риоя этиш суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар эътибор қаратиши лозим бўлган устувор вазифа этиб белгиланди.

Шу ўринда айбсизлик презумпциясига тўхталадиган бўлсак, ушбу принцип инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатловчи асосий конституциявий тамойиллардан бири бўлиб, шахннинг айби қонунда белгиланган тартибда ва суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан исботланмагунча айбсиз ҳисобланишини англатади.

Айбланувчининг айби қатъий исботланиши ва бартараф этилиши мумкин бўлмаган шубҳалар унинг фойдасига ҳал қилиниши ҳақидаги талаб давлат органларини иш ҳолатларини холисона, ҳаққоний аниқлашга ундайди, бусиз иш судда асосли ва адолатли ҳал этилиши мумкин эмас¹.

Жиноят ҳуқуқи назариясида «айб» тушунчасига «шахннинг ўзи содир этган, Жиноят кодексига назарда тутилган ижтимоий хавфли қилмиши (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик)га ва унинг ижтимоий хавфли оқибатларига нисбатан руҳий муносабатининг қасд ёки эҳтиётсизлик шаклидаги қўриниши»² деб таъриф берилган.

Жаҳон тарихида айбсизлик презумпцияси биринчи марта 1789 йил 26 августда Франциянинг Фуқаро ва инсон ҳуқуқлари декларациясида фуқаро шахсий озодлигининг процессуал кафолати сифатида эълон қилинди. Хусусан, ушбу декларациянинг 9-моддасида ҳар бир шахннинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмаслиги белгилаб қўйилди³.

Бундан ташқари, ушбу тушунча Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенция каби умумэтироф этилган халқаро ҳужжатларда баён этилган.

Масалан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декла-

рациясининг 11-моддасида жиноят содир этганликда айбланган ҳар бир инсон ҳимоя учун барча имкониятлар таъминланган ҳолда, очиқ суд мажлисида айби қонуний тартибда аниқланмагунча айбсиз деб ҳисобланишга ҳақли эканлиги⁴ ҳамда Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 14-моддасида жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар қандай шах қонунга мувофиқ айби исботланмагунча бегуноҳ деб саналиш ҳуқуқига эгалиги кўрсатиб ўтилган⁵.

Шунингдек, миллий қонунчилигимизда ҳам айбсизлик презумпцияси билан боғлиқ нормалар белгиланган бўлиб, улар мамлакатимизда бевосита инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлиги ва кафолатини таъминлашга хизмат қилмоқда.

Хусусан, айбсизлик презумпцияси Ўзбекистон конституциясининг 26-моддасида мустаҳкамланган бўлиб, унинг мазмуни қуйидагиларда кўринади:

Биринчидан, жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар бир шахннинг иши судда қонуний тартибда, ошқора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди;

Иккинчидан, судда айбланаётган шахсга ўзини ҳимоя қилиш учун барча шароитлар таъминлаб берилади.

Айбсизлик презумпцияси билан боғлиқ норма «Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 10-моддасида «айбланувчи, унинг айби қонунда назарда тутилган тартибда исботланмагунга ва суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан аниқланмагунга қадар, айбсиз ҳисобланади» тарзида келтирилган.

Бундан ташқари, Жиноят-процессуал кодексининг 23-моддасида гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи унинг жиноят содир этишда айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботлангунга ва қонуний кучга кирган суд ҳукми билан аниқлангунга қадар айбсиз

¹ Муаллифлар жамоаи. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар. Масыул муҳаррир проф. Ғ. Абдумажидов – Т.: ТДЮИ, 2008, 32-33-б.

² Рустамбоев М. Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи курси. Умумий қисм. 1-жилд: Жиноят тўғрисида таълимот. Дарслик. – Т.: «ТДЮИ», 2010. – 214-б.

³ Қаран: <http://www.agitclub.ru/museum/revolution1/1789/declaration.htm>

⁴ <http://constitution.uz/uz/pages/humanrights>

⁵ <https://kasaba.uz>

хисобланиши, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмаслиги, айбдорликка оид барча шубҳалар, башарти уларни бартараф этиш имкониятлари тугаган бўлса, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши лозимлиги ҳамда қонун қўлланаётганда келиб чиқадиган шубҳалар ҳам гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши кераклиги белгиланган.

Юқоридаги қонун ҳужжатларининг таҳлили нафақат гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи, балки Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси маълум бир жиноят иши юзасидан унинг айблилиқ масаласи қонуний тартибда кўриб чиқилиб, айби исботланмагунча айбсиз ҳисобланишини кўрсатади.

Шунингдек, Жиноят-процессуал кодексининг 86-моддасида исбот қилиниши суриштирувчи, терговчи, прокурор, суд амалга ошириши белгилаб қўйилган. Шахснинг айбдорлигини исботлаш суриштирув ва тергов органларига юклатилган бўлиб, бу вазифани гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчи амалга ошириши шарт эмас. Бу уларнинг ҳуқуқи бўлиб, мустақил равишда ёки ҳимоячиси орқали исбот қилишда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар.

Яна шуни таъкидлаш керакки, айбсизлик презумпцияси учун Жиноят-процессуал кодексининг 23-моддаси 3-қисмида мустаҳкамланган ҳолатлар ҳам аҳамиятга молик. Жумладан, айбдорликка оид барча шубҳалар, башарти уларни бартараф этиш имконияти тугаган бўлса, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши лозим.

«Шахснинг жиноят содир этганликда айбдорлиги ҳақидаги ҳулоса тахминларга асосланиши мумкин эмас ва шубҳасиз етарли далиллар билан исботланиши лозим. Айбловни тасдиқлайдиган ишончли далиллар бўлмаган ва янги далиллар тўпланмаган тақдирда иш юритиш тугатилади ёки оқлов ҳукми чиқарилади. Қонунни қўллашда келиб чиқадиган иккиланишлар ҳам гумон қилинувчининг, айбланувчининг, судланувчининг фойдасига ҳал қилиниши керак»⁶.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлигига аъзо мамлакатлар қонунчилигидаги айбсизлик презумпциясига оид қондаларни таҳлил қиладиган бўлсак, Россия Жиноят-процессуал кодексининг 14-моддаси 1-қисмида айбланувчининг жиноят содир этишда айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботлангунга ва қонуний кучга кирган суд ҳукми билан аниқлангунга қадар айбсиз ҳисобланиши белгиланган⁷.

Ўзбекистондан фарқли равишда Россияда гумон қилинувчи ва судланувчи учун айбсизлик презумпцияси назарда тутилмаганини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Шу каби Беларус Жиноят-процессуал кодексининг «Айбсизлик презумпцияси» деб номланган 16-моддасида ҳам ушбу принцип фақатгина айбланувчига нисбатан татбиқ этилиши, жумладан айбланувчининг жиноят содир этишда айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботлангунга ва қонуний кучга кирган суд ҳукми билан аниқлангунга қадар айбсиз ҳисобланиши⁸ белгиланган.

Молдова Жиноят-процессуал кодексининг 8-моддасида ҳар қандай шахснинг жиноят содир этишда айбдорлиги ушбу кодексда назарда тутилган тартибда ошқора суд муҳокамаси орқали унинг ҳимояси учун барча зарурий кафолатлар билан таъминлаш орқали исботлангунга ва охириги айблов ҳукми билан аниқлангунга қадар айбсиз ҳисобланиши⁹ кўрсатиб ўтилган.

Ҳулоса ўрнида айтиш жоизки, мамлакатимиз Жиноят-процессуал кодексидagi айбсизлик презумпцияси билан боғлиқ нормаларни такомиллаштириш лозим. Хусусан, айби суд ҳукми билан исботланмаган ҳар қандай шахснинг айбсизлик тўғрисидаги ҳуқуқларини беvosита таъминлаш мақсадида Жиноят-процессуал кодексининг 23-моддаси 1-қисмида назарда тутилган «гумон қилинувчи», «айбланувчи» ва «судланувчи» тушунчаларини «ҳар қандай шахс» тушунчаси билан ўзгартириш керак. Зеро, суд ҳужжати билан қонунчиликда белгиланган тартибда айби исботланмаган ҳар қандай шахс асосси айбланишдан ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Дилдора БОЗОРОВА,
юридик фанлар номзоди

⁶ Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар. Масъул муҳаррир проф. Ғ.Абдумажидов – Т.: ТДЮИ, 2008. –32-33-б.

⁷ <http://upkodeksirf.ru/ch-1/rzd-1/gl-2/st-14-upk-rf>

⁸ <http://kodeksy.by/ugolovno-procussualnyy-kodeks/statya-16>

⁹ http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3833

«Адолат – қонун устуворлигида»

Ўзбекистон Республикаси Олий суди
Ўзбекистон журналистлари ижодий уюшмаси
билан ҳамкорликда суд-ҳуқуқ ислохотларини,
шунингдек, судлар фаолиятини оммавий ахборот
воситаларида ёритишни янада
такомиллаштириш мақсадида
«Адолат – қонун устуворлигида»
танловини эълон қилади.

Танловга республика миқёсидаги газета, журналларда чоп этилган, интернетда ёритилган, телевидение ва радиога берилган судлар тизимидаги ислохотларни ҳамда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тарғиб қилишга, аҳолининг бу борадаги ҳуқуқий саводхонлигини оширишга, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга йўналтирилган мақолалар, интернет материаллари, кўрсатувлар, эшиттиришлар қабул қилинади.

Мақолалар чоп этилган газета ва журналлар, интернет материаллари, кўрсатув ва эшиттиришлар ёзилган тасмалар Олий суд матбуот хизматига таҳририят, телевидение, радио ходимлари ёки муаллифлар томонидан тақдим қилиниши лозим. Танловда беш ва ундан ортиқ мақола, кўрсатув, эшиттириш ва интернет материаллари билан иштирок этиш мумкин. Тақдим этилган мақола, кўрсатув, эшиттириш ва интернет материалларига муаллифининг тўлиқ исм-фамилияси, иш жойи ва лавозими, телефон рақами ҳақидаги маълумотлар ҳамда паспорт нусхаси илова қилиниши шарт.

Танловга 2020 йил 1 январдан 15 ноябргача чоп этилган мақолалар, интернет материаллари, кўрсатув ва эшиттиришлар қабул қилинади.

ТАНЛОВДА ҚУЙИДАГИ ЙЎНАЛИШЛАР БЎЙИЧА ҒОЛИБЛАР АНИҚЛанади:

1. «Телевидение ва радио йўналишида энг фаол журналист» (1, 2, 3-ўринлар);
2. «Босма ОАВ йўналишида энг фаол журналист» (1, 2, 3-ўринлар);
3. «Интернет-журналистика йўналишида энг фаол журналист» (1, 2, 3-ўринлар);
4. «Энг фаол судья ва суд ходими» (1, 2, 3-ўринлар);
5. «Энг фаол илмий ходим» (1, 2, 3-ўринлар).

Барча йўналишлар бўйича ғолиблар танлов рамзи, диплом ва қимматбаҳо совғалар билан тақдирланади.

Сен гулсену мен ҳақир булбулдурмен,
Сен шуъласен, ул шуълага мен қулдурмен.
Нисбат йўқдур деб ижтиноб айламаким,
Шоҳмен элга, вале сенга қулдурмен.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

Гулдан нозик, тоғлардан кучли

Аёл хилқатига гўзал таърифлар туганмасдай. Гарчи феъли ҳам, ўзи ҳам баҳорга менгзалса-да, баъзан тушунки-сиз туюлса-да... Агар у бўлмаганида буюклар, ботирлар туғилмас эди, шоирлар яралмас эди, муҳаббат қасрлари қурилмас эди...

Аслида қиз фарзанд туғилгандаёқ отасига нодир тухфа бўлади. Яъни, ҳадисларда айтилганидек, ҳатто биргина оқида қиз ўстирганга жаннат ваъдаси бор. Турмушга чиққач эса улар эрларига омонатдорлик лавозимини берганки, омонатга хиёнат қилмаганлар чин мўъминлардандир. Оқида аёл умрини яшаб ўтиш чиндан катта мукофот. Айниқса, унинг ҳам адаб, ҳам касб-кор, илму маърифатда беназир бўлиши эса жамият ривожини йўлида олтин кўприқдир.

Беихтиёр машҳур ривоят ёдга тушади: бир фақир киши донишманд ҳузурига борибди.

– Менинг ўғил ва қиз фарзандим бор. Аммо уларнинг ҳар иккисини илми қилиб вояга етказишга қурбим етмайди. Қай бирини ўқитай?

Донишманд унга қиз фарзандини ўқитиш ҳақида маслаҳат берибди. Сабабки, агар ўғлига таълим берса, фақат бир кишини илми қилган, қизини ўқитса, бутун авлодига таҳсил берган бўлур экан...

Дарҳақиқат, истаъмизми, йўқми, дебеча зиё – онадан. Оқ сутини алласига қўшиб, илоҳий сўз сеҳрини ўргатган ҳам шул зот. Тили сўзга дўна бошлаган фарзандига борлиқни танитган ҳам ул. Болаларча туганмас

саволларига бир-бир жавоб берадиган ҳам. Агар она маърифатли бўлса, сўзнинг қудрати-ю уволини мурғак вужуд ҳис қила бошлайди, борлиқнинг қонуниятларини осон ўзлаштиради, илк саволларининг илмий жавобларини топа билади. Агар она саводсиз бўлса-чи? Бола туғилгандаёқ бўшлиқда қолади. Пойдевори бўш бинонинг қад рости эса даргумондир. Шу боис ҳам даҳолар оналари хусусида суриштирсангиз, албатта илму фосоҳати юксак аёллар бўлиб чиқади. Бу қонуниятни яхши билган халқимиз азалдан хотин-қизларнинг таълим олишига эътиборли бўлган.

Аёлларнинг оналик мақоми-ю рафиқалик адаби, фарзандлик меҳри ҳақида кўп ва хўп гапирилган. Шу ўринда бу соҳир қалб эгаларининг тарихимиз сўқмоқлари аро жамиятда тутган ўрни ҳақида баҳоли қудрат фикр юритсак. Аввалбошдан айтиш жоиз, узоқ мозийда хотин-қизлар орасида ҳам динни чуқур билган, фикҳ илмида мукаммал, ҳадисшунос, шариат қонун-қоидаларидан пухта хабардор молларимиз номлари кўплай учрайди.

Манбаларга назар солсак, XII асрда тўлиқ исми Алоуддин Абу Бакр ибн Аҳмад ал-Косоний бўлган, «Малик ал-Уламо» (олимлар подшоҳи) дея шарафланган буюк фикҳшунос яшаган. Ҳар қандай фикҳий

масалаларнинг тугал ечимини топа олган олим турли илмий баҳсларга таклиф этилган. Ана шундай мунозаралардан бири Рум диёрида бўлади. Аллома Шайхроний тахаллусли кишининг анчайин хом фикрига чуқур исботи билан эътироз билдиради. Аммо ўз қарашини бир ёқламалик билан ҳимоялашда давом этаётган ўша кишидан табиатан қизиққон бўлган олимнинг ғазоби келиб, қўлидаги қамчи билан музокарадошини тартибга чақиришга уринади. Қамчи аралашган илмий баҳсдан Рум подшоҳига арз қилинади. Аммо гарчи бироз тезлиги бўлса-да, чуқур илми бу алломадан воз кечиб бўлмади. Шунда доно вазираинг маслаҳати билан подшоҳ Алоуддин Косонийни Ҳалаб юртига элчи қилиб юборади. Шу-шу, олим умрининг охирига қадар ўша шаҳарда яшаб қолади.

Хўш, бу воқеани айнан келтиришдан мурод не дерсиз? Гап шундаки, чала, хом-хатала фикрларга аёвсиз, муросасиз муносабатда бўлган аллома билан суҳбатдош – ёр бўлиш учун камида унинг ўзичалик ақлу заковат керак. Яъни, бу ўринда алломанинг аёли зеҳнияти ҳақда тасаввур пайдо бўлади.

Алоуддин Косонийнинг рафиқаси – Фотима бинти Алоуддин ас-Самарқандий фикҳ илмида беназир бўлган. Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, аёл фикҳ ва ҳадис илмида, хусниҳатда турмуш ўртоғидан қолишмаган экан.

Косоний ўз даврининг улуғ мударрисси Алоуддин Самарқандийга шогирд тушиб, унинг ки-

тобларидан бирига шарҳ ёзади ва уни устозига тўхфа қилади. Китоб олимга манзур келиб, обрўли совчилар воситасида қизини шу шогирдига никоҳлаб беради. Оила қурилганидан сўнг Алоуддин Косоний, Алоуддий ас-Самарқандий ва Фотима бинти Алоуддин ас-Самарқандий биргаликда фатво беришган экан. Демакки, бу аёлнинг илмига ҳурмат билан ёндашилганки, унинг маслаҳати, фикри отаси ва турмуш ўртоғи томонидан инobatга олинган.

Кейинчалик биз юқорида тилга олиб ўтган воқеа юз бергач, Фотима бинти Алоуддин ас-Самарқандий турмуш ўртоғи билан бир умр Ҳалабда яшаб қолади. Табиатан ноҳақликка мурасасиз ва қизиққон эри умр бўйи унинг кўнглига қарагани ва бахсли мавзуларда маслаҳатлашгани манбаларда зикр қилинади.

Келинг, бир лавҳа келтирайлик. Ҳикоя қилинишича, кунлардан бир куни ватанини соғинган Косоний юртга қайтишга ҳозирлик кўра бошлайди. Ҳатто ҳукмдор Нуридин аз-Зангийнинг қолишини сўраб, қилган илтимосини ҳам рад этади. Шунда подшоҳ олимнинг рафиқасига хат юбориб, турмуш ўртоғини Ҳалабда яшашга кўндириб беришини сўрайди. Буни қарангки, рафиқасининг илтимосини инobatга олиб, аллома бутун умр ўша шаҳарда қолади. Бу икки фикшунос аллома бугунги кунда Ҳалабдаги «Эр-хотин қабри» номи билан машҳур бўлган қабристонга дафн қилинган.

Шунингдек, Фотима бинти Алоуддин ас-Самарқандий илми, салоҳияти билан ўз даврининг «Малик ал уламо»сига муносиб ёр бўла олгани таҳсинга сазовордир. Биз одатда даҳоларнинг онаси ёки шун-

чаки рафиқаси бўлгани учун аёлларга ҳурмат кўрсатамиз гўё. Мана шу ҳурматнинг ёнига улуғ алломага муносиб аллома бўлгани учун деган эҳтиромни ҳам бемалол қўллаш мумкин.

Аёллар борасида бироз «зиқнароқ» тарихимиз қатларини қайирсак, аллома хотин-қизлар ҳақида маълумотлар учратамиз.

Аёл – бунёдкор. Биргина темурий маликаларнинг ўзинигина келтиришининг ўзи кифоя. Сароймулкхонимдан тортиб, Зебуннисобегимгача ва ундан кейинги даврларда ҳам аёлларнинг турли иншоотлар, мадраса-ю мақбаралар, боғлар барпо этишгани маълум. Кўплаб ривоятларга сабаб бўлган Сароймулкхоним мадрасаси эса бу борада алоҳида эътирофга лойиқ. Чунки у Амир Темурдан ижозат сўраб, ўз маблағи ҳисобидан, яъни Қозонхон совға қилган бир жуфт олмос кўзли балдоғининг пулига мадраса қурдиради. Хоссатан қурилиш жараёнлари ва кейинчалик у ерда таҳсил олган толиби илмларга маликанинг турфа ҳомийлиги ҳақида халқ орасида кўп ривоятлар тарқаган. Ушбу мадраса замонасининг жуда маҳобатли ва машҳур таълим даргоҳларидан бири бўлган.

Аёл – тарихчи. Бу борада Гўлбаданбегим энг муносиб вакилдир. «Ҳақгўй отанинг ростгўй қизи» дея таъриф бериладиган бу аёл «Ҳумоюннома»си билан тарих зарварақларидан алоҳида ўрин эгаллади. Сабабки, отаси давридан бошлаб, ўзи яшаган замонгача рўй берган воқеалар, кўрган-кечирганларини маҳорат билан тасвирлади, шу орқали мозийнинг кўплаб нуқталари ойдинлашди.

Аёл – давлат арбоби. Машҳур саёҳатчи Ибн Баттута ўз китобида Амир Темур саройида бўлгани ва кўрган-кечирганлари ҳақида ёзarkan, Сароймулкхонимни алоҳида таърифлайди. Энг қизиғи, олиб келинган тўхфалар орасида қизил кимхоб соҳибқиронга манзур бўлгани ва бу ҳақда рафиқаси билан фикрлашгани тасвирланади. Эрнинг вазир – хотин дейди халқимиз. Гарчанд расман бўлмаса-да, зукко ва донишманд рафиқалар подшоҳлар учун ҳамиша давлат ишларида маслаҳатчи бўлишган.

Аёл – жангчи. Аслида баҳодирлик юртимиз аёлларининг қонида бўлса ажаб эмас. «Алломиш» дostonида Барчинойнинг алплар билан олишиб, ҳаммасининг курагини ерга теккизгани, афсонавий Тўмариснинг ватан ҳимояси учун жангга киргани бунинг ёрқин далилидир. Қолаверса, Қурбонжон Додхоҳнинг от устида жангга киргани, ватан, халқ озодлиги учун курашгани аёл фитратидаги яна бир тилсимни очади. Ҳатто ўз дилбанди – ўғлини дорга осишаётганини кўриб ҳам олий мақсадидан воз кечмаган бу саркарда аёл жасорати тоғдай бардошига ёмби далилдир...

– Эна-эй-й! – деб ҳайқирди. – Жоним знам!..

– Болам! – деди додхоҳ. Овози бир лаҳза титраб кетди-ю, шу ондаёқ мардона, қаҳрли тус олди. – Болам! Шаҳид ўлмақ бизга мерос! Ота-боболаринг ҳам душман қўлида ўлган! Алвидо, болам! Берган сутим оқ бўлсин!..

(Хайриддин Султоновнинг «Бунчалар ширинсан, эй аччиқ ҳаёт!» ҳикоясидан)

Яқинда ҳиндистонлик бобуршунос олим билан суҳбатлашганимда тадқиқотчи бобурий маликалар ҳақида гапира туриб, «Улар шоира, олима, кушхулқ ва баҳодир аёллар бўлган» деди. Энг охириги таъриф диққатимни тортди ва бу ҳақда кенгроқ маълумот сўрадим. Айтишича, теурийлар давлатидаги анъанага биноан бобурий маликалар худди бугунги мак-

таблардагу каби муайян соатларда зарур сабоқларни олишган. Мисол учун, тарих, фикҳ, адабиёт илмидан. Эътиборлиси, булар сирасига жанг санъати ҳам кирган.

Аёл – мурабий. Жаҳон Отин Увайсий – нафақат оддий хотин-қизларни, балки хоннинг рафиқаси, кейинчалик Нодирабегим номи билан тариху адабиётдан муносиб жой

олган шоиранинг устозидир. Нақд қилишларича, таъби назми юқори бўлган Амирий гўзалликда танҳо рафиқасининг шеъриятидан кўнгли тўлмайди. Ва Увайсийни унга мурабийликка тайинлайди. Орадан бироз вақт ўтгач, ўзи билан қолишмай мушоира қилаётган жуфтининг фасоҳатига қойил қолиб, Увайсийнинг сабоқларидан мамнун бўлади.

Бугунги кунда гендер тенглик туфайли ижтимоий ҳаётда аёллар кириб бормаган соҳа қолмади ҳисоб. Шу ўринда айрим фикрларимни баён этмоқчиман. Гендер тенглиги дея аллақандай мезонларни кўрсатаётганларга бир аёл сифатида айтгим келади. Бизда илмдан хабардор ҳеч бир киши аёл ҳуқуқини поймол қилмаган, аксинча, унинг имтиёзларини қўллаб билган. Аллоҳнинг омонатига хиёнат қилмаган. Ҳануз

миллий характеримизга сингиб кетган шу хусусият сабаб ҳам рози-ризалик асосида илми Чину мочиндан бўлса ҳам излаётган хотин-қизларимизнинг сони кўп. Жамиятнинг нозик хилқат вакилларига оғирлик қилмайдиган жабҳаларида улар ўз маҳоратларини намоиш эттишмоқда. Ҳатто сиёсий ҳаётда ҳам аёлларнинг ўз ўрни бор. Президентимизнинг шу йил 8 март – халқаро хотин-қизлар айёми муносабати билан

ўтказилган тантанали тадбирда сўзлаган нутқидаги қизларнинг билим олиши, олий таълим муассасаларига қабул қилиниши учун алоҳида имтиёзлар берилиши ҳақидаги гаплари, айниқса, қувонарлидир.

Энг асосийси, аёл фитратида илмга, касбу корга бўлган кучли хоҳиш ва маҳоратнинг мавжудлигини момоларимиз исботлаб туришибди. Уларнинг ибрат мактаби йўлларимизни ёритувчи маёқ бўлиши шубҳасиз.

Ситора ТОЖИДИНОВА

LexUz –

Ўзбекистон Республикаси
Қонун ҳужжатлари
маълумотлари миллий базаси

Мақсадимиз аҳолининг
ҳуқуқий маданияти даражасини
кўтариш, юридик ва жисмоний
шахслар қонун ҳужжатларидан
кенг фойдаланиш имкониятини
таъминлаш, жамиятни ҳуқуқий
ахборотлаштириш тизимини
такомиллаштиришдан иборат.

Йиллар бўлими	Шахслар бўлими	Орган бўлими
2009 (108)	Конституция (1)	Қонун
2009 (108)	Қаҳар (10)	• ДУМИТ қўрашлари (қайта қўрашлар)
2007 (107)	Қаҳар (10)	• ИЖТИМОИЯТ АНЖУМАНИ
2009 (107)	Қаҳар (10)	• ҚўЛГА ВА ҚОҚСОН ҚИЛМАҚА ҚИЛГАН ОРГАҒОН
2009 (107)	Қаҳар (10)	• СОДИҚЛАР
2009 (107)	Қаҳар (10)	• ДАВЛАТ СЎБИНАМА
2009 (107)	Қаҳар (10)	• ИБТИДО
2009 (107)	Қаҳар (10)	• ҚОНУНГА ҚИЛГАН ҚИЛМАС ҚИЛМАС
2009 (107)	Қаҳар (10)	• ҚОНУНГА ҚИЛГАН ҚИЛМАС ҚИЛМАС
2009 (107)	Қаҳар (10)	• ҚОНУНГА ҚИЛГАН ҚИЛМАС ҚИЛМАС
2009 (107)	Қаҳар (10)	• ҚОНУНГА ҚИЛГАН ҚИЛМАС ҚИЛМАС

LexUz –

Интернет орқали норматив-
ҳуқуқий ҳужжатларни
олиш имконияти

Тизимда рўйхатдан ўтиш
мажбурий эмас,
фойдаланиш
мутлақо bepул.

t.me/lexuzofficial

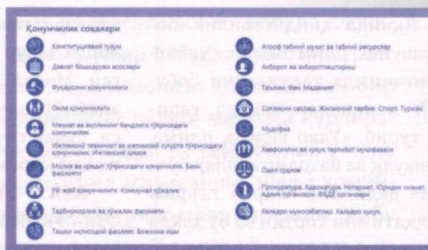
www.facebook.com/LexUzbekistan

Ишончлилик

LexUz тизими
Ўзбекистон Республикаси
Адлия вазирлигига тегишлидир

Тизимга маълумотлар фақат
расмий манбалардан киритилиши
уларнинг ишончлилигини
таъминлайди.

Мобиллик

LexUz тизимидан дунёнинг
исталган жойида
фойдаланиш мумкин

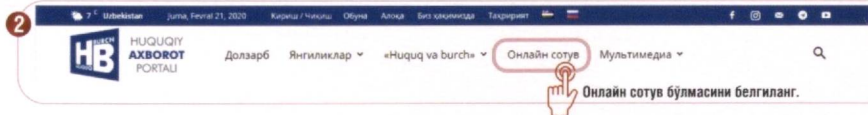
LexUzнинг мобиль қурилмалар учун
версияси мавжуд.

Манзил: Тошкент шаҳар, Миробод тумани
Амир Темур шоҳқўчаси, 19-уй.
Тел.: (998 71) 233-38-08, (998 71) 233-73-08
<http://www.lex.uz>; e-mail: lex@adliya.uz

«Huquq va burch» журналини онлайн харид қилиш учун ЙЎРИҚНОМА

1 www.huquqburch.uz сайтига кириңг.

3 Ўзингизга зарур журнални танлаңг ва “саватга қўшиш” тугмасини босиңг.

4 Ҳосил бўлган ойнадан “view cart” тугмасини босиңг.

You cannot add another "Huquq va burch 2019/1" to your cart.

4 “Буюртма бериш” тугмаси орқали тасдиқлаш бўлимига ўтиб, тегишли маълумотларни тўлдириңг.

Маълумотлар

Исми * Фамилия *

Фирма номи (мажбурий эмас)

Давлат *

Манзил *
Кўча номи, уй рақами
Корпус, қўшинча маълумот

Шаҳар / қишлоқ номи *

Вилоят *

Почта индекси *

Телефон рақам *

Email манзил *

5 Маълумотларни киритиб бўлганингиздан сўнгра қулай тўлов усулини танлаңг.

Буюртмангиз

Номи	Жами
Huquq va burch 2019/1 × 1	20 000 сўм
Жами	20 000 сўм
Умумий тўловга	20 000 сўм

CLICK

оплатити с помощью CLICK

Payme

Pay

Шунингдек, онлайн сотиб олиш бўлимига кириш учун ушбу QR-коддан фойдаланиш мумкин.

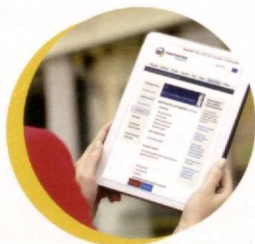

Тарқ 21158

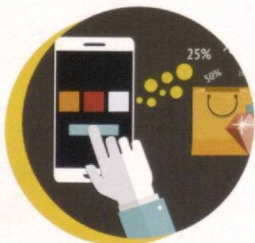
HUQUQIY
AXBOROT
PORTALI

Ушбу хизмат
орқали сиз

Электрон журнал

Нашрни PDF форматда
компьютер ёки смартфонингизга
юклаб олинг.

Онлайн обуна

Уйингиздан чикмасдан
бу юртга беринг.

Тўлов тизимлари

Хизмат учун тўловларни
Payme ҳамда Click тўлов
тизимлари орқали
амалга оширишинг.

Журналимиз энди ЭЛЕКТРОН ШАКЛДА!

ОНЛАЙН ОБУНА
3, 6 ва 9 ойлик

+ 10 йиллик архив
супер чегирма
нархларда

Азиз муштарий!

Нашримизни
энг биринчилар қаторида
ўқишни истасангиз
«Онлайн обуна»
хизматимиздан фойдаланинг.

Журнални сотиб олиш ва онлайн обуна бўлиш учун қуйидаги
ҳаволага кириңг: <http://huquqburch.uz/shop/>